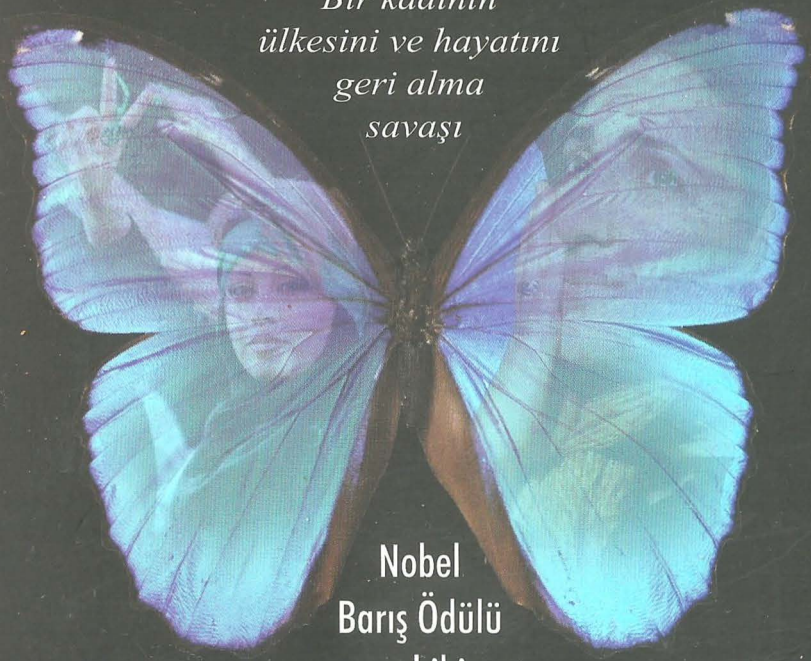
NEW YORK TIMES
YILIN EN DİKKAT ÇEKEN KİTABI

İRAN UYANIYOR

Bir kadının ülkesini ve hayatını geri alma savaşı

Nobel Barış Ödülü sahibi

ŞİRİN EBADİ

"Gerçeklerle yaşanmış bir hayatın canlı bir portresi."
- New York Times Kitap Eleştirisi

HEMEN KİTAP

İran Uyanıyor

ŞİRİN EBADİ

Çeviri: Eda AKSAN

HEMEN KİTAP

HEMEN KİTAP - 51
İRAN UYANIYOR
ŞİRİN EBADİ

Orjinal Adı: IRAN AWAKENING
Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni: Zana HOCAOĞLU
Yayın Koordinatörü: Mehmet DEMİRKAYA
İngilizceden Çeviren: Eda AKSAN
Redaksiyon: Ferda KÜÇÜKLERLİ
Kapak ve İç Mizanpaj: Nurten ÇİDİK

Baskı: Barış Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 291
Topkapı – İSTANBUL
Tel: (0212) 674 85 28 – Faks: (0212) 674 85 29

Sertifika No: 12431
ISBN 978-975-6178-51-5

1. Baskı: Mart 2013

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla SİS Yayıncılık ve Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Yayınevinden izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

HEMEN KİTAP SİS Yayıncılık Ltd. Şti'nin
tescilli markasıdır

HEMEN KİTAP

Merkez: Giyimkent Sitesi D 6 Blok / 59
No: 77-78 Esenler / İstanbul
Tel: (212) 659 58 61 - 62
Fax: (212) 659 02 51
www.hemenkitap.com
e-mail: info@hemenkitap.com

İran Uyanıyor

ŞİRİN EBADİ

HEMEN KİTAP

Şirin Ebadi ve İran Uyanıyor için övgüler

"İran'daki hayranlarından bazıları ona Çelik Kadın diye sesleniyor. Tabi ki, İran İnsan Hakları şampiyonunun altın gibi bir kalbi var. Fakat Şirin Ebadi'nin İslamiyet Cumhuriyeti'nin nasıl vicdanı hâline geldiğini işte bu sert iradesi açıklamaktadır."

-Time, Heroes&Icons, 2004

"Ebadi... Bu biyografiyle hem İran Devrimi'nin tarihini hem de kişisel anılarını başarıyla yazmış. Hızlı iletişim kuran, merak uyandırıcı ve vaktinizi değerlendirebileceğiniz bir kitap."

- The New York Times Kitap Eleştirisi

"Ebadi profesyonel bir güç ve bitmek bilmeyen bir cesaretle yola koyuldu ve kendi güvenliğini tehdit eden her tehlikeye meydan okudu. O gerçek bir halk kadını!"

-Ole DANBOLT MJOS, Norveç Nobel Komitesi Başkanı

"Ebadi demokrasiyi, özgür düşünceyi ve hukuku savunmak için özgürlüğünü ve hayatını riske attı."

- The Boston Globe

"Ebadi, mahrem hayatının anahtarını okuyucuya sundu ve İran'daki insan hakları için savaştı."

-Booklist

"Bu biyografi modern İran üzerine çok önemli bir el kitabı olduğu gibi, çocukların ebeveynleri ile, kocaların eşleri ile, yönetenlerin konuları ile ilişkilerini eleştiren bir kitap. "

-The Oregonian

"İran'ın nükleer hedeflerinin ortamı soğutmasıyla birlikte İran ve Amerika arasındaki gerilimle kaynayan kazana İranlı insanların düşünceleri ve hayatlarına daha yakından bir bakış, aklın yolu, huzur ve Amerika ile İran'ın karşılıklı anlaşması adına bir mücadele kattı."

-The Midwest Kitap Eleştirisi

"Ebadi feminizm duygusunu çok daha etkili hâle getiren bir sıcaklık ve mütevazilikle hikâyesini anlatıyor. "

-The Providence Sunday Journal

Hayatını ve ülkesini kurtarmaya çalışan
bir kadının yolculuğu

ŞİRİN EBADİ
AZADEH MOAVENI İLE

Bu kitabı yazarken kaybettiğim
annem ve kız kardeşim Mina anısına;

Hüzün en mutlu andır benim için
Sarhoş zihnimin harabeleri arasından
ışıl ışıl bir şehir yükseldiği zaman
İşte o zaman sessiz ve yeryüzü kadar sakin olurum
Haykırışım dünyanın bir ucundan öteki ucuna kadar duyulur.

–Mevlana Celaleddin Rumi

Asr'a and olsun ki, insanoğlu cehennem azabını tadacaktır.
Ancak inanıp hayırlı işler yapanlar,
birbirlerine gerçeği ve sabırlı olmayı tavsiye edenler hariç.

Kur'an 103:3

ÖN SÖZ

2000 yılının sonbaharına geldiğimizde, İran mahkemelerinde şiddet mağdurlarını dava vekili olarak savunmaya başlayalı neredeyse on yıl geçmişti ve kariyerim boyunca en üzücü on günü yaşamıştım.

Genel olarak ilgilendiğim davalar –şiddet gören çocuklar, kötü evliliklerle kadınların esir alınması, politik mahkûmlar– beni insan zulmü ile günlük hayatta yüz yüze getirirdi, ama elimdeki bu dava farklı bir tehdit içeriyordu. Hükûmet, 90'lı yılların sonuna doğru düzinelerce aydının önceden planlanmış bir şekilde suikasta kurban gitmesine kısmen suç ortaklığı yaptığını daha yeni itiraf etmişti. Bir kısmı kiralık katiller tarafından boğularak öldürülmüş bir kısmı da evlerinde saldırıya uğramışlardı. Kurbanlardan ikisinin avukatlığını yapmış ve hukuki soruşturma kayıtlarını endişeyle bekliyordum.

Duruşma hâkimi, kurbanların avukatlarına bütün dosyaları incelemeleri için sadece on günlük bir süre vermişti. Bu kısa süreç soruşturmanın bulgularına erişebilmemiz, delilleri ortaya çıkararak dava dosyamızı oluşturabilmemiz için tek şansımız olabilirdi. Soruşturmanın karmaşıklığı, hükûmetin işin içine karıştığı yerleri örtbas etme girişimleri, en önemli tanığın hapishanedeki şüpheli intiharı, ölüm emirlerinin verilmesinden cinayetlere kadar olan her şeyin açıklığa kavuşması

için gereken parçaları bir araya getirmedeki güçlüğümüzü daha da artırdı. Devlet işe bu kadar karışmış olamazdı. Tarihte ilk kez bir İslam Cumhuriyeti, muhaliflerin öldürüldüğü ile ilgili beyanların doğruluğunu kabul ediyordu ve ilk kez faillerin sorumlu tutulması için bir mahkeme kurulabilirdi. Hükûmet İstihbarat Bakanlığının içindeki kadrodan olan kötü niyetli kimselerin ölümlerden sorumlu olduğunu itiraf etmişti ancak dava henüz mahkemeye gitmemişti. Sonunda zaman gelip çattığında kararlı bir gerginlikle mahkeme salonuna vardık.

Neredeyse boyumuz kadar yığınla dosyaya bir göz attıktan sonra onları eş zamanlı ve hep birlikte gelişigüzel olarak okumamız gerektiğini fark ettik. Diğer kurbanların avukatları hürmeten benim başlamama müsaade ettiler, her sayfayı aceleyle çeviriyordum ve gözlerim görebilmek için benden önde gidiyorlardı.

Güneş kirli pencereden parlıyor, biz ufak bir masanın etrafında sayfaların hışırtısı ve sandalyemin sakat bacağının arada bir gürültüyle inen sesi dışında bir sessizlik içinde kamburumuz çıkmış otururken güneş ışıkları odanın bir ucundan öbür ucuna doğru hızlıca hareket etmekteydi. Dosyalardaki en önemli pasajlar, bürokratik imlaya gömülmüş bir şekilde baştan aşağıya dağılmış hâlde sanık katillerin sorgularından deşifre edilmiş metinlerdi. Yaptığı işten keyif alıyor gibi bir katilin her bıçak darbesinde Hz. Muhammed'in kızına hürmeten "Ya Zehra!" diye haykırdığını tarif eden vahşi cinayetlerin anlatıldığı pasajlar yer almaktaydı. Yan odada, dosyanın diğer kısımlarını okuyan sanık avukatları oturuyordu ve onların varlığını hissetmemek imkânsızdı, bu adamlar tarafından savunulan katillerin, cinayetlerin çoğunu Allah adına işlediklerini savunuyorlardı. Çoğu İstihbarat Bakanlığının alt kademelerinde çalışan memurlar, üst kademedeki yetkililerin emirleriyle ölüm listelerindeki kişileri infaz eden kimselerdi.

Akşama doğru, enerjimiz biterken, avukatlardan biri bize çay getirmesi için koridordaki genç askeri çağırdı. Çay tepsisi geldiğinde tekrar kafamızı dosyalara gömdük. Önceki bölümlerden daha detaylı daha açıklayıcı bir sayfaya ulaştım ve konsantre olmak için yavaşladım. Bakan ile ölüm mangasının arasındaki bir konuşmanın deşifre metniydi. Sonraki yıllarda aklımdan çıkmayacak cümleyi ilk gördüğümde yanlış okuduğumu düşündüm. Gözlerimi şöyle bir kapayıp açtım, fakat yazı sayfadan bana bakıyordu: "Öldürülecek bir sonraki kişi Şirin Ebadi'dir." Bu bendim.

Boğazım kurudu. Önümde bulanıklaşan kelimelerin oluşturduğu satırı tekrar tekrar okudum. Odada yanımda oturan diğer kadın Parastu Foruhar, anne ve babası Tahran'daki evlerinde bıçaklanarak ve parçalara ayrılarak öldürülen ilk kişiydi. Kolunu çektim ve başımla sayfayı gösterdim. Örtülü başıyla eğildi ve sayfayı en başından inceledi. "Okudun mu? Okudun mu?" diye fısıldadı. Suikastçımın İstihbarat Bakanlığına gittiği ve öldürülmem için izin istediği kısmı birlikte okuduk. Oruç ayı Ramazan sırasında olmayacak diye şart koşuyordu bakan ama ondan sonraki herhangi bir zaman olabilirdi. Fakat neyse ki acele etmemişlerdi, kiralık katil karşı çıkmıştı; bu insanlar Allah yolundan sapmışlar. Bu inanca göre –aydınların ve benim gibilerin Allah'a inanmadığımız için– cinayetleri dinî bir görev olarak görüyordu. İslam'ı böylesine vahşice yorumlayan bu tüyler ürpertici terminolojide, bizim kanımız "helal" sayılıyor, kanımız Allah'ın izniyle akıtılıyordu.

O sırada kapı gıcırtıyla açıldı. Gösterişsiz kupalarda çay gelmişti, bu bizi uyanık tutuyordu. Önümdeki kâğıtları toparlayarak kafamı başka yere vermeye çalıştım fakat okuduğum şey yüzünden başım dönüyordu. Korkmamıştım açıkçası, kızgın da değildim. Daha çok yoğun bir inançsızlık hissi hatırlıyorum. Benden neden bu kadar nefret ediyorlardı? Merak edi-

yordum. Bu kadar nefreti hak edecek ne yapmıştım? Ramazan'ın bitmesini beklemeden kanımı akıtmaya böylesine istekli düşmanlar yaratmak için ne yapmıştım?

Daha sonra da bu konuyu konuşmak için durmamıştık; nefes alacak veya "Ne kadar kötü, listede bir sonraki kişi sensin." gibi mırıldanmalara vakit ayıracak kadar zaman yoktu. Dosyalara ayıracağımız sınırlı ve değerli zamanı boşa harcayamazdık. Çayımdan bir yudum aldım ve parmaklarım felç olmuş gibi hissetmeme ve sayfaları güçlükle çevirmeme rağmen devam ettim. Saat iki gibi işimizi bitirdik ve okuduklarımı ancak o zaman dışarıda avludan geçerken diğer avukatlara anlatabildim. Başlarını salladılar *Elhamdülillah* diye mırıldanarak Allah'a şükrettiler; savunduğumuz ailelerdeki kurbanların aksine ben ölümden son anda kurtulmuştum.

Eski arabaların hırıltıları eşliğinde o zamanlar geniş caddelerin ve alçak binaların olduğu Tahran'ın insanı karşılayan trafiğinin kakofonisine adım attım. Bindiğim takside evime ulaşana kadar altımdaki tozlu Paykan'ın sallanmasıyla yatışmıştım. Koşarak girdim içeri, giysilerimi çıkardım ve suyun her yerimden şelale gibi dökülmesine izin vererek tırnaklarımın arasına, beynime dolan dosyaların pisliğini akıtmak için bir saat kadar duşun altında kaldım. Olanları ancak yemekten sonra kızım yatmaya gittiğinde eşime anlatabilmiştim. *Bugün işte başıma enteresan bir şey geldi,* diye söze başladım.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tahran'daki Çocukluğum

Benim anlayışlı, çocuklarına en ufak bir şey söylemeyen ve sevgi dolu ifadesiyle baldan tatlı büyükannem, bize ilk defa çıkıştığında, tarih 19 Ağustos 1953'ü gösteriyordu. Sert bir ifadeyle dönüp bizi sessizce azarladığında, gaz lambasının gölgesi düşmüş salonumuzun köşesinde oyun oynamaktaydık. İlkokula başlamadan önceki yıldı ve ailem yazı, hem annemin hem babamın doğup büyümüş olduğu Batı İran merkezinde bir vilayet olan Hamedan civarlarındaki babama ait geniş çiftlik evinde geçirmekteydi. Büyükannemin de hissesi olduğu arazide torunları her yaz toplanıp, meyve bahçelerinde saklambaç oynar ve hava kararmaya yakın büyüklerle birlikte radyo başına geçmek için geri dönerlerdi. O akşamı hâlâ canlı bir şekilde anımsıyorum: Yapış yapış ellerimizle, giysilerimiz çilek lekesi içinde eve döndüğümüzde büyükleri berbat bir hâlde bulmuştuk ve o an öylece kalakalmıştık. Radyoya her zamankinden daha yakın bir mesafede önlerinde duran bakır tastaki fıstıklara hiç dokunulmamış bir hâlde dalgın bir ifadeyle radyonun başında toplanmışlardı. Pilli radyodan titrek bir ses Tahran'daki karışıklıktan dört gün sonra Başbakan Muhammed Musaddık yönetiminin darbe ile devrildiğini anons ediyordu. Biz çocuklara bu hiçbir anlam ifade

etmemişti. Yetişkinlerin hüzünlü gözleri ve karamsar suratlarına kıkırdamış, bu sessiz cenaze töreni havasındaki salondan koşuşarak uzaklaşmıştık.

Ulusal radyo ağına el koyan Şah taraftarları Musaddık'ın devrilmesiyle birlikte İran halkının zafer kazandığını ilan ediyorlardı. Aslına bakılırsa bu duyguyu sadece birkaç darbe katılımcısı paylaşıyordu. Laik ve muhafazakâr İranlılar ve aynı şekilde çalışan sınıf ve varlıklı kesim için Musaddık bir devlet adamından daha öteydi. Onlara göre, o sevilen ulusalcı bir kahraman, derin saygılarını hak eden bir şahsiyet ve iki bin beş yüz yılı aşan kayıtlı tarihiyle büyük modernleşmelere uygun bir liderdi. Başbakan, iki yıl önce, 1951 yılında, o zamana kadar İran petrolünün o muazzam stoklarının ithal ihracatını yapan ve anlaşma gereği elde edilen kârın çok az bir miktarını İran'a ayıran Batılı petrol şirketlerinin etkin bir şekilde kontrol ettiği petrol endüstrisini kamulaştırmıştı. Petrol zengini Ortadoğu'da, Batı'nın hesaplarını altüst eden bu cesur adımla Musaddık, İranlıların sonsuz minnetini kazandı. İranlılar, ülkesini Britanya İmparatorluğu'ndan kurtaran Mahatme Gandi'nin Hindistan'da gördüğü saygı kadar saygı duydukları Musaddık'ı, İran'ın bağımsızlığının temel figürü olarak görüyorlardı. 1951'de ezici mutabakat tarafından desteklenen demokratik seçimlerde, Musaddık popülaritesini ulusalcı tavrından daha öteye taşımıştı.

Basın özgürlüğü konusundaki talepleri, diplomasiyi yatağından idare etme eğilimi, İsviçre'de okumuş olması ve İranlı zihniyeti; onu sadece halkın tutkularını değil çelişkilerini de –Musaddık da kendileri gibi aristokratik kökeni ve çoğulcu hedefleri, güçlü din adamları ile iş birliğini göz ardı etmeyen tutumu gibi çelişkili özellikleri bir arada barındırıyordu– temsil eden zeki ve yetenekli bir lider olarak gören insanları büyülüyordu.

İran'ın çağdaş anayasal monarşisinin kurulmasını sağlayan 1906 İran Anayasası, monarşinin elinde sadece sembolik bir güç bırakmıştı. 1926 – 1941 yılları arasında iktidarda olan, ulus inşası için uğraşmış, halkın desteği ölçüsünde yetkiyi üstlenen bilge diktatör Rıza Şah ile ülkede monarşizm hakimdi. Fakat 1941'de İngiliz ve Rus birliklerinin İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ı işgal etmesinden sonra, Rıza Şah, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi lehine tahttan çekilmeye zorlanmıştı. Genç Şah, daha özgür bir basının yer aldığı, güç dengesinin, anayasa hazırlandığı sırada parlamentosu ve atadığı başbakanın ülke meselelerinde kontrolü ele almış olan, seçimle gelmiş hükûmete doğru kaydığı, siyasi olarak açıklığı görece-li bir döneme başkanlık etti. Musaddık'ın bu kısa döneminde Şah çok etkili değildi ta ki 1953'te gerçekleşen darbeye kadar, yani İranlıların o zamana kadar seçtikleri vekiller tarafından etkili bir şekilde yönetildikleri söylenebilir.

1951'de İranlı bir ordu subayına göre, sonradan görme, pek popülerliği olmayan bir hanedanın mirasçısı otuz iki yaşındaki sevilmeyen Şah, Başbaka'nın yanında çok önemsiz kalıyordu. Şah, Musaddık'ın yükselişini kaygıyla izlemekteydi. Başbakan'ın giderek artan halk desteğinde Şah, sadece kendi generalleri, Amerika ve İngiltere tarafından arka çıkılan monarşisinin zayıflığını görmekteydi. İki Batılı güç, Musaddık'ın İran petrolünü kamusallaştırmasına hiddetlenmiş fakat bir karşılık vermeden önce sabırla kendi sıralarını beklemişlerdi. 1953 yılında koşulların onun devrilmesi için uygun olduğuna karar verdiler. Teddy Roosevelt'in torunu Kermit Roosevelt gergin Şah'a güvence vermek ve darbeyi yönetmek üzere Tahran'a geldi. İdaresinde yaklaşık bir milyon dolar bulunan Roosevelt bu parayla güney Tahran'ın yoksul kalabalıklarına protestolar düzenlemeleri ve rüşvetçi gazete editörlerine Musaddık aleyhine abartılı sahte başlıklar

atmaları için ödemeler yaptı. Dört gün içerisinde, hasta ve halkının taparcasına sevdiği başbakan bir mahzene saklanacak, Şah da gücüne tekrar kavuşacaktı. Şah yaptıklarından ötürü Kermit Roosevelt'e teşekkürlerini şu şekilde sunmuştu: "Hükümdarlığımı Allah'a, insanlarıma, orduma ve size borçluyum." Amerika'nın, ülkeleri sanki izole bir bölgeymiş gibi iç işlerine karışmasını, liderlerinin Amerikan Başbakanı ve CIA danışmanlarının isteğine göre belirlenmesini izleyen İranlılar için bu çok küçük düşürücü bir andı. Şah, Musaddık için bir askerî mahkeme emri verdi, her zamankinden daha çok dikkat çeken kasvetli ifadesi ve kartala benzeyen yüzü ile devrik başbakanın kalabalık mahkeme salonuna girerken çekilmiş fotoğraflarını gazeteler birinci sayfadan vermişlerdi. Hâkim idam kararı vermişti fakat Şah'ın üstün merhametinin takdiriyle bunu üç yıl süreyle hapis cezasına düşürdüğünü söyledi. Bu üç yıl boyunca Musaddık, merkez Tahran'daki bir cezaevinde zayıf düştü, sonrasında Ahmadabad'daki köyüne inzivaya çekilerek vaktini, yıkıma uğramış sadık destekçilerinden gelen mektupları yanıtlamakla geçirdi. Sonraki yıllarda; onun bu incelikle ve sade el yazısıyla kaleme alınmış yanıtları, İran'ın önde gelen ve çeyrek yüzyıl sonra 1979 Devrimi'nde Şah'ı iktidardan düşürecek olan muhaliflerinin ofislerinde çerçevelenmiş olarak ortaya çıktı.

Hem İran tarihini hem de İranlıların hayatlarını kesintiye uğratan devrimden on iki yıl önce, annem ve babam İranlılar için o dönemin modası *khastegari* (görücü günü) olarak bilinen geleneksel tanışma ritüelinde tanışıp evlenmişlerdi. 1945'in ılık bir sonbahar gününde; soğuk dağların rüzgârı tarihî şehir Hamedan'a eserken, babam evlilik teklifi için annemin ailesinin evinde bulunmaktaydı. Annem ve babam uzaktan akrabaydılar ve bundan birkaç ay önce ikinci dereceden bir kuzenlerinin evinde görüşmüşlerdi. Annemin ailesi babamı

misafirler için ayrılmış salonda ağırlamış, annem ona çay ve *shirini* (kelime anlamı "tatlı" olup adım ile aynı kökten gelmektedir.) ikram etmiş ve bu an için önceden defalarca çalışmış, hâlinden memnun bir ifadeyle dikkatle kakule çayını koyarken bir taraftan da babamın yakışıklı profiline gizlice bakmıştı. Babam başından beri anneme büyük bir aşk beslemişti, ben bugüne kadar onun gibi, kadınını delicesine seven bir erkek daha görmedim. Hayatları boyunca babam, samimiyetin itibarını azaltacağı korkusuyla anneme hep İran dilinde isminden sonra "hanım" anlamına gelen *khanum* kelimesini ekler ve saygıyla Minu Khanum olarak seslenirdi. Annem de ona Muhammed-Ali Han diye hitap ederdi.

Annem gençliğinde tıp fakültesine gidip doktor olmayı hayal ediyormuş. Pek de annemin kontrolünde olmadan aile, *khastegari*den bir önceki gün bu olasılığı tartışmıştı. Ergenlik çağına girdiğinde annemin göz alıcı bir güzellikte olacağı kimsenin dikkatinden kaçmıyordu. Bir kuşak öncesi dönemde kadınların okula gittiği görülmemişken doğmuş olsaydı, parlak, açık renk teni ve narin yüzü sayesinde evlilik piyasasında rakip tanımazdı. Fakat ataerkil yapının İran toplumunda etkisini yitirdiği ve birkaç kadının üniversiteye kabul edildiği 1920'li yılların sonunda doğan genç bir kadın için güzelliği, evlilikten daha büyük amaçlar için engel teşkil ediyordu.

Annem, ailesi kızlarının başını kapatması konusanda ısrar edecek kadar gelenekçi bir aile olmadığından başörtüsü takmazmış. Kendini 1926'da İran hükümdarı olarak taçlandıran Rıza Şah'ın modernleşme açılımının bir parçası olarak *hejabın* (örtünme) yasakladığına tanıklık etmiş. Köy ve köylülerden oluşan devasa bir coğrafyayı bir gecede, demiryolları ve bir hukuk sistemi bulunan merkezi bir ulus hâline getirmek zorlu bir işti. Rıza Şah, bunun ülkesinin kadınlarının katılımı olmaksızın imkânsız olduğuna inanıyordu ve onları gelenek-

sel esaretin sembolü başörtüsünü yasaklayarak özgürlüklerine kavuşturdu. Rıza Şah, kadın bedeni gibi bir alanı siyasi gündeme alan –laik modernleşme, din adamlarının etkisini azaltma– ilk İranlı yöneticiydi fakat sonuncusu olmadı.

Şartlar ve içinde bulundukları dönem itibariyle annem üniversite eğitiminden olmuştu ama en azından evliliğini hayal edemeyeceği kadar eşitlikçi bir adamla gerçekleştirmişti. Babam sakin mizaçlı biriydi, öfkesini kontrol etmeyi bilir, asla sesini yükseltmezdi. Bir şeye üzüldüğünde veya canı sıkıldığında ellerini arkasında kavuşturup evde volta atar ya da kafasını rahatlatmak için vakit harcayarak gümüş bir tabakadan dikkatle çıkardığı tütünle bir sigara sarar sakinleşmeden başını kaldırmazdı.

Babam, Rıza Şah'tan önceki yönetim olan Kaçar Hanedanlığı'nın son dönem zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Orduda albay olarak görev yapan babası aynı zamanda bir toprak sahibiydi. Büyükbabam bir Kaçar Prensesi'yle çok severek evlenmiş fakat kadın ona çocuk verememişti. Denemeyle geçen onca eziyetli yıldan sonra nihayet kardeşlerinin ısrarına dayanamamış ve karısının da onayı ile Şahrbanu isminde, babamı ve amcamı dünyaya getiren ikinci bir eş almış. Dedem, babam yedi yaşındayken ölmüş ve Şahrbanu'yu iki çocukla baş başa bırakmış. Akrabalar dedemin mirası için kavgaya tutuşmuş ve ne yapıp edip servetinin ve mallarının çoğunu dul Şahrbanu'nun elinden almışlar. Haksızlığa uğradığından dolayı içerleyen Şahrbanu da savaşmaya karar vermiş. Ona geriye kalan malların korunması ve çocuklarının güvenliği konusunda yardımcı olacak din adamlarını bulma umuduyla, İran'ın kutsal şehri ve ülkedeki ilahiyat fakültelerinin merkezi olan Kum şehrine gitmiş. Onların yardımıyla iki oğluna ve ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar mal varlığını korumayı başarmıştı.

O günlerde kadınların sahip oldukları haklarla ilgili bilinçleri, kendi sezgisel doğru ve yanlış hisleriyle sınırlıydı. Tazminat için bir hukuki sisteme dava açmaya akıl erdiremez; bunun yerine kendileri adına hakkını araması için toplumda sözü geçen –genelde büyük veya küçük adaletsizliklere savaşmada çare olarak görülen din adamlarına– adamlara başvururlardı.

Ben ise Tahran'a gitmek üzere Hamedan'dan ayrılmamızdan önceki yaz, 21 Haziran 1947'de doğdum. Çocukluk anılarım, başkentte o zamanlardaki adı Şah Sokağı olan (İslam Devrimi'nden sonra çoğu sokak gibi buranın da ismi değişti) sokakta bulunan evimizin etrafında geçti. İki katlı ve bir sürü odası olan ev, ben ve kardeşlerim için gerçek bir oyun alanıydı. Eski İran evlerinde olduğu gibi, bahçesi güller ve beyaz zambaklarla dolu bir merkezî avlu etrafında inşa edilmişti. Ortasında birkaç gümüş renkli balığın yüzdüğü bir havuz vardı ve yaz akşamları yataklarımız dışarı taşınır, böylelikle çiçek kokuları ve geceyi sesleriyle dolduran cırcır böcekleri eşliğinde, yıldızların altında uykuya dalardık. Annem evi tertemiz tutardı –herhangi bir dağınıklık onu çileden çıkarırdı– ve buna ilaveten bizim işlerimiz için de hizmetlilerden yardım alırdı. Babamın Hamedan'daki işçilerinin çoğu Tahran'daki evimizde çalışmak için başvurmuştu. Annem her bir çalışana görevler vermişti; biri alışverişi yapıyor, biri yemekleri pişiriyor, üçüncüsü temizliyor ve dördüncüsü de misafirlere çay ve yemek servisi yapıyordu.

Annem evliliklerinin görücü usulü olmasına ve okula devam etmesini engellemesine rağmen babamı gerçekten seviyor gibiydi. Günün sonunda babamın derin ve gürleyen sesinin avluda yankılanmasını sabırsızlıkla beklerdi. Fakat evlendiklerinden beri olağanüstü derecede evham yapma gibi bir huy edinmişti. Eve beş dakika geç gelsek onu, kaçırıldığımız ya da kaza geçirdiğimiz korkusuyla deliye dönmüş bir hâlde sokak

kapısında bulurduk. Bu kaygı hâli tabi fiziksel olarak sağlığına yansıyor ve sık sık hastalanıyordu. Doktorların hem içeride hem dışarıda gözetimi, onun süregelen sıkıntılarının kaynağını bulmada veya tedavi etmede yetersiz kalıyordu. Görünürde bir sebebi yoktu. Neredeyse birçok yönden şanslı bir kadındı –ideal, sevgi dolu bir eşin ilgisine, kendisine bağlı, sağlıklı çocuklara, nispeten iyi bir sosyal ve finansal konuma sahipti. Bu, o dönemin İranlı kadınlarının çoğunu mutlu etmeye yeterdi. Fakat annemin gerçekten mutlu göründüğü tek bir günü bile hatırlamıyorum.

Biraz daha büyüdüğümde, annem hâlâ tertemiz giyiniyor, pırıl pırıl olan evimizin köşesinde örgü örerek otururken sessizce gülümsüyordu fakat anksiyetesi, içinde şiddetle devam ediyor, vücudu birbiri ardına gelen hastalıklara karşı isyan ediyordu. Sürekli olarak hastaydı, kötüye giden sağlığına göstermiş olduğu ilgi, kaygı durumunu artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Kısa bir süre astıma yakalanmış ve evin içinde gezinerek boğuluyormuş gibi hissettiğinden yakınmıştı.

On dört yaşına geldiğimde ablam beni evin en büyüğü olarak bırakmış ve evlenerek Hamedan'a yerleşmişti. Annemin yetersiz sağlığı hayatlarımızın perde arkasıydı ve ben sürekli onun öleceğinden korkuyordum. Geceleri yatağa uzanır, cibinliğin arasından tavanı izleyerek erkek ve kız kardeşlerim için endişelenirdim. Annem ölürse onlara ne olacaktı? Onlar büyüyene kadar annemi hayatta bırakması için Allah'a yalvarırdım her gece. Çocuk aklımla, eğer annem ölürse okulu bırakmak ve evdeki görevlerini üstlenmek zorunda kalırım, diye düşünüyordum.

Bir gün Allah'a sessizce yakarmak için tavan arasına çıktım. Lütfen, lütfen annemin yaşamasına izin ver, diye dua ettim ki böylelikle ben de okulda kalabileyim. Aniden karnımdan başlayıp parmak uçlarıma kadar uzanan tarifsiz bir his yerleşti

üzerime. O heyecanla bunun Allah'ın bana cevabı olduğunu hissettim. Üzüntüm uçup gitti, yüreğime garip bir neşe doldu. İşte o andan itibaren Allah'a olan inancım sarsılmaz bir hâle gelmişti. O güne kadar, tıpkı yatmadan önce yüzümü yıkamam öğretildiği gibi dualarım da öğretilmiş olduğundan, sadece alışkanlıktan ederdim. Fakat tavan arasında yaşadığım o andan sonra, dualarımı gerçek bir inançla okumaya başladım. Manevi uyanışı tarif etmek, hiç âşık olmamış birine bu deneyimin duygusal hatlarını tarif etmek kadar zordur. Tavan arasındaki aydınlanmam bana İran şiirinden bir dizeyi hatırlatır,

"Sen, gam yükü çeken/ Sevgi sana gelir, öğrenilmez"

Çocukluk yıllarım süresince –çocuklar için o yıllarda bildikleri tek dünyanın aileleri olduğu düşünülürse– ailemizin asla özel olduğunu düşünmedim. Anne babamın erkek kardeşime kızlarından daha farklı davranmaması bana hiç de özel bir durum gibi gelmemişti. Bu oldukça doğaldı ve herkesin ailesini aynı zannediyordum. Tabi ki büyük bir çoğunluğu değildi. Birçok İranlı ailede, erkek çocuklar daha üstün bir konumun keyfini sürer; halalar, teyzeler ve kadın akrabalardan oluşan bir grup onları şımartır ve üstüne titrerdi. Kendilerini hep aile çemberinin merkezinde hissederlerdi. İsyanları görmezden gelinir veya övgüyle söz edilir, yemek tercihleri mutfağın öncelikli sorunu hâline gelirdi. Çocuklar büyüdüğünde, *najeeb*[1], saygıdeğer ve terbiyeli olmalarını sağlamak için kız çocuklarınınki kısıtlanırken, erkek çocuklarının ayrıcalıkları –mahallede koşuşturmaktan çeşitli arkadaşlarıyla takılmaya kadar– genişletilirdi. İran kültüründe, babalarının oğlan çocuklarını daha fazla sevmeleri doğal karşılanırdı çünkü oğlan çocukları ailenin gelecek kaynağıydı ve ona gösterilen yakınlık bir nevi yatırımdı.

Bizim evimizde ise ebeveynlerimiz ilgi, yakınlık ve disip-

[1] Najeeb: İran dilinde "soylu, asil" anlamına gelmektedir.

lini eşit olarak dağıtırlardı. Babamın ailedeki tek erkek çocuğu olduğu için Cafer'le daha fazla ilgilendiğini veya Cafer'in benden daha özel olduğunu hiç hissetmedim. Liseye gidene kadar eve bütün giriş çıkışlarımız dakik olmak zorundaydı. Sinemaya gitmeme ve arkadaşlarımla partilere katılmama sadece liseden sonra izin verildi ve bu kurallar aynen erkek kardeşim için de geçerliydi.

Babamın çocukları ile iletişiminde sergilediği tarafsızlık zaman zaman ev çalışanlarında şaşkınlık uyandırıyordu. Görevliler, kardeşimi gelecekteki patronları olarak görüyor, çocuk yaştan itibaren onun karşı cinse baskı kurduğunu görmeyi umuyorlardı. Geleneksel eğitimleri doğal olarak onlara, erkek çocuklarının özellikle bağımsız ve özgür olmayı hakkettiğini ve bunun erkekliklerini otoriteye karşı kanıtlamak için bir hazırlık olduğunu öğretmişti. Erkek kardeşimden beş yaş büyük olduğum için kavgalarımızı ben kazanıyordum. Ailem beni asla cezalandırmıyor, azarlamıyor; onun yerine yetişkinler arasında ciddi bir uzlaşma sağlıyormuşçasına tatlı tatlı arabuluculuk ediyorlardı. Çalışanlar sosyal düzendeki bu bozulmadan dehşete kapılmış bir sesle şikâyetlerini belli ediyorlardı. Babama "Kızın Cafer Han'a vurmasına neden izin veriyorsun?" diye sorduklarında, babam sadece gülümser ve "Onlar çocuk, nasıl anlaşacaklarını kendileri bilirler." derdi.

Cinsiyet eşitliği meselesinin başta ev olmak üzere beni nasıl etkilediğini anladığımda yaşça daha büyüktüm. Şimdi yetişkin gözüyle dünyadaki yerimi düşünüyorum da; aldığım terbiye daha geleneksel ailelerde yetişen kadınlarda gözlemlediğim kendine güvensizlik ve öğretilmiş bağımlılıktan nasıl da kurtarmış beni. Babamın oyun bahçesinden, yargıç olmama kadar her aşamada bağımsızlığımı savunması, bana o zamanlar asla bilincinde olmadığım fakat sonrasında çok değerli bir miras olduğunu fark ettiğim bir güven aşıladı.

O yılları düşündüğümde, anılarımın çoğu Tahran ve Hamedan arasında gidip geliyor ve tavan arasındaki dinsel törenimi bir kenara bırakırsak Musaddık'ın devrilmesi – İran'ın demokratik olarak seçilmiş ilk liderinin CIA ve onun kuklaları tarafından organize edilmiş bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılması– hariç hepsinin anlamı ve zamanı belirsiz. Dağınık parçalar hâlinde hangisinin önce ve sonra geldiğini güçlükle anımsamama ve günün önemine dair sezgilerimin kısıtlı olmasına rağmen büyüklerin yüzlerini, büyükannemin ses tonunu ve radyonun ahşap ışıltısını bile hatırlıyorum.

Sadece çeyrek yüzyılı aşkın bir süre sonra, İslami Devrim'in Şah'ı devirdiği ve radikallerin Amerikan Büyükelçiliğini rehin aldığında gördüğüm darbenin 20. yüzyıl tarihine karşı nasıl uzun bir atlayış gerçekleştirdiğiydi. Fakat benim hâlâ bir çocuk olduğum o günlerde, Musaddık Hükûmetinin devrilmesinin evdeki etkilerini hemen hissetmiştim. Devrik Başbakan'ın uzun zamandır destekçisi olan babam, işinden ayrılmaya zorlanmıştı. Darbeden önce, tarım bakanı yardımcılığına terfi edecekmiş. Sonraki yıllarda daha düşük makamlarda süründü ve bir daha asla yüksek mevkilere atanmadı. Babamın oyun dışı kalmasının sonucu, evimizin telafi edilemez bir şekilde politikadan arındırılmış bir bölge hâline gelmesi oldu. Başlarda sadece akşamları değil gün boyu holde volta atarak evden dışarıya adımını atmıyordu. Biz çocuklara ne olup bittiği, neden babamızın aniden bütün gün evde kaldığı hiç açıklanmamıştı. Babam dalgın ve sessizdi. Kötü bir şey olduğunda İranlıların ilk güdüsü, bir şeylerin ters gittiğini fark etmekte gecikmeyen ve endişelerine olan bitenden habersiz oluşlarının yükünü eklemek zorunda kalan çocuklarından bunu saklamak olurdu. O yıllardan sonra farklı olmayı ve kendi çocuklarımla yaşanan felaketlerle ilgili açık açık konuşmayı kafama koymuştum.

Darbe, çok sayıda İranlıyı politikanın sıradan insanların piyon olarak kullanıldığı, çıkarların örtbas edilerek arka yüzünde gizli anlaşmaların bulunduğu kirli, çarpık bir oyun olduğuna ikna ettiği gibi; bir olayın sonuçlarının kendisini meydana getiren sebepleri belirlediğine inanma eğilimi kadar, kendi kaderimizin efendisi olmadığımız duygusunu da pekiştirmişti. O günden sonra, babam evde politika konuşmayı reddetti, böylelikle çocuklar kendilerinin belirleyemeyeceği süreçlerde farklı çıkarlar tarafından lekelenmeden yetişebileceklerdi. Bir aileye, mahvolmuş bir kariyerin fazla olduğuna ikna olmuştu ve en iyi üniversitelere girip teknokrat olarak ülkeye hizmet etmemizde ısrarcıydı. Sonuç olarak çocukluğum öyle ya da böyle tuhaf geçmişti: Politikadan bihaberdim, ta ki 1953 yılının o akşamına kadar.

İKİNCİ BÖLÜM

Adaleti Keşfederken

1965 yılı, yani Hukuk Fakültesine girdiğim yıl, benim için bir dönüm noktasıydı. Entelektüel açıdan donanımlı Tahran Üniversitesi kampüsünün İran'da giderek hararetlenen politikaya kendini kaptırması –babam sayesinde tarafsız kaldığımız– hemen hemen hiç olmayan politik bilincimi değiştirmişti. Hukuk Fakültesine girmeye karar verdiğimde, hukuk öğrencilerinin ülke meselelerine bu kadar ilgili olduğunu hiç tahmin etmiyordum. O yıl hayatımda ilk defa üniversiteyle tanıştığım yıldı, İran'da hukuk okumak, hukuk alanında genişletilmiş bir lisans derecesi ile eşdeğerdi. 1965 baharının sonlarına doğru yükseköğrenim için tercih yaparken, siyaset bilimlerini düşünmüş kendimi büyükelçi olarak hayal etmiştim. Fakat aslında zorlu giriş sınavlarında akademik olarak katkı sağlayacak Hukuk Fakültesi için üniversite giriş sınavını geçmenin benim için daha büyük bir şans olacağını biliyordum. İran hukuk sisteminde bir yargıcın öncelikle hukuk okuması gerekmiyordu ve ben eğitimimin hedefini yargıçlık olarak belirledim. Sınıfım akademisyen, hukuk uzmanı ya da benim gibi yargıç olmayı amaçlayan öğrencilerle doluydu. Her ne kadar kütüphanede Ceza Hukuku kitaplarına gömülmüş olarak saatler geçiriyor olsak da, modern araştırmalar bulmayı deniyorduk ve sınıf

arkadaşlarımın çoğu aynı ölçüde etraflarını saran politik meseleler üzerine yoğunlaşıyorlardı.

Bir öğleden sonra harçların çok yüksek oluşunu protesto ettiler. Üniversite yönetimine hesap sordular. Aslında Tahran Üniversitesinde toplanıp bağırışan öğrenci kalabalığı, onları hemen tutuklatmayacak hemen her şeyi protesto ediyorlardı. Aralarında mini etekli kadınlar, kısa kollu gömlek giymiş ciddi ifadeli genç adamların yanında durunca, beni saran bir enerjiyle ürperdim. Protestolar beni mıknatıs gibi etkilemişti. Yaptıkları tezahüratlar oldukça anlamlıydı. Genellikle harçları protesto ediyorlardı fakat çay fiyatlarındaki artışı bile protesto etseler muhtemelen katılırdım. Bu meydan okumada bir şeyler –belki adrenalin, bir fikrin harekete geçmesi, kısa süreli bir kahramanlık hissi– beni etkilemişti ve protestolara düzenli katılmaya başladım. Şansıma, 60'ların sonuydu ve öğrenciler neredeyse gün aşırı gösteri yapıyorlardı. Hiç sıkıntı yaşamadım.

Gösteriler, Şah'ın gizli polisi SAVAK'ın kaygılanmasına yol açmıştı. SAVAK, politik etkinlikleri gösterilerin ötesine geçen muhaliflerin kökünü kazımak için, Amerika ve Avrupa'daki İranlı öğrenci gruplarını denetlediği gibi, İran kentlerinin çoğunun sokaklarını ve kampüsü aktif bir biçimde denetliyordu. Peki İranlı gençler –muhafazakâr veya laik, entelektüel veya sosyetik, ciddi veya meraklı– neden gösterilere katılmamışlardı? Şah rejimini baltalamayı gerçekte kimin organize ettiğini ve bütün bu yaygaranın ne için çıktığını öğrenmeye çalışanların kimler olduğunu ortaya çıkarmak, polisin enerjisini ve ekipman kaynaklarını tüketmekteydi. Öğrencilerin gerçekte atmak istedikleri sloganlar şu şekilde olsa da "Petrol gelirlerimizi Amerikan savaş uçakları filosu için israf etmeyi durdur İran!" ya da "St. Moritz'den buraya dön hemen, ülkedeki yoksullukla ilgilen lütfen!", SAVAK'dan yakayı sıyırmak için öğrenciler harçları protesto ediyorlarmış gibi davranıyorlardı.

O gün, geniş kampüsün kavisli ağaçları ve tekdüze ama zarif binalarını tanıyarak kız arkadaşlarıma göz gezdirdim. Bu üniversite, petrol gelirleri çok daha fazlasını finanse etmeye yetecek bir ülkede, az sayıda iyi üniversiteden biriydi. O gün, orada kalabalığın arasına karışmış pek çok arkadaşım gibi ben de, bu protestoların bir döneminin başlangıcını temsil edeceğini hiç düşünmüyordum. Bu protestoların hayatlarımızın gidişatına bir alternatif oluşturacağını, tüm dünyaya şok dalgaları göndereceğini ve yirminci yüzyılın bu son büyük devrimine ön ayak olacağını asla hayal etmemiştim. Bunlar bizim üniversitedeki hayatımızın arka planıydı, öğleden sonra ders çıkışı kahvenin içinde vanilyalı dondurma, *cafe glace* yudumladığımız üniversite yakınındaki kafeye yürüyüşümüz öncesi aldığımız öğle adrenaliydi.

O gün her nasılsa diğer günlerden farklı olarak kafeye uğramamıştık çünkü kızlardan birinin sokakta park hâlinde beyaz, hantal bir Paykan'ı vardı. Altımız arabaya doluştuk, şehrin en kuzey ucunda kalan Alborz dağlarının eteklerinde toplanmış kafe ve restoranların bulunduğu Darband yönüne, kuzeye doğru yol almaya başladık. Henüz bir protestoya katıldığımız için konuşmalarımızın en azından ciddiyet sınırında olacağını düşünebilirdiniz. Ama pek sayılmaz. Sınıf arkadaşlarımız, filmler, bir sonraki yolculuğumuzu nereye yapacağımız gibi üniversiteli genç kızların konuşacağı türden şeylerle ilgili çene çalıyorduk. O dönemin üniversite sosyal ortamında, entelektüel bir tavır takınmak, her konuşmada ustalıkla Şah'ı eleştirdiğini belirtmek modaydı fakat açıkça söylemek gerekirse biz çok da bu tip dertler edinmiyorduk.

Karşı yönden gelen araçlar bizi hızla geçiyordu, biz kuzeye doğru yavaş yavaş ilerlerken Tahran'ın meyve bahçeleri ile çevrili farklı bir başkentten genişlemekte olan bir metropol kentine dönüştüğü her yerden gözlenebiliyordu. Her bir köşe, inşaat iskeleleri ile donanmıştı, kamyonlar çimento torbaları

ve tahta kalasları taşıyarak şehrin bir ucundan diğer ucuna geçmekteydi; kalabalık meydanların üstündeki ilan panolarında Avrupalı film yıldızları sergileniyor, büfelerde, kapakta bikinili Amerikan yıldızların olduğu dergiler satılıyordu. Daha fazla gecekondu, daha çok restoran, daha fazla sinema, değişik işlerde görülen tozlu kıyafetleri ve çamurlu botlarıyla daha fazla taşralı genç adamı ile daha o zamandan çocukluğumun Tahran'ından farklı bir şehir hâline gelmişti.

Darband'ın Fransız restoranlarının efsanevi güzelliğini görmeye hevesli olan bizler, harikulâde bir öğlen yemeği beklentisi ile üç gün boyunca cep harçlıklarımızı biriktirmiştik. Seçtiğimiz yer Alborz'un eteklerine doğru dökülen nehre bakıyordu, zevkli bir şekilde donatılmış masalar, parıldayan pencerelerin karşısına yerleştirilmişti. Düzgün giyimli garson bize menüleri uzattı ve dehşetle menüde bulunan fahiş fiyatlara göz attık. Bir içecekten daha fazlasını karşılayabilmemizin imkânı yoktu, kendimizi bu zor durumdan kurtarmak için menüde olmayan bir şey istemeye karar verdik: *kabob-koo-bideh*[2] adlı az sığır kıymasından yapılan şiş kebabın, menüde hakim olan graten ve şarap soslu tavukların arasında işi yoktu. Garson başını sallayınca biz de masadan derin bir hayal kırıklığına uğramış gibi görünerek kalktık.

O gün öğrendik ki; tabak kırılan Rum meyhaneleri, bir yandan votka toniklerini yudumlarken Four Tops dinleyen pırıl pırıl giyinmiş çiftlerin gittiği teras kafeler gibi Tahran'ın pahalı zevklerini görmezden gelmeliydik. Gezilerimizi, kısıtlı paralarımızı bir araya getirerek bir kâse dondurmayı üçümüzün bölüşebildiği Şemiran'ın –kuzey Tahran'ı hem coğrafi hem de mecazen ayırân bölge– daha orta karar restoranları ile sınırlamıştık.

Böyle ahlaki sınırlar içinde kadınlı erkekli gruplar olarak

[2] Kabob-koo-bideh: İran'a özgü bir kebap çeşidi

sosyalleşiyorduk. Doğrusu, üniversite ve çevresinde –aslında bütün şehirde– devir mini etek devriydi ve şık genç kadınlar dönemin ikonu olan Twigy modasına kapılıp bacaklarını açığa çıkarıyorlardı. Fakat Batı modasını taklit etmek trend olmaktan biraz daha fazla anlam ifade ediyordu. Tahran Üniversitesindeki öğrenciler orta sınıftan –veya işçi– sınıfından– gelmekte ve sosyal hayatlarını bir tecrübe alanı olarak görmemekteydiler. Örtünmüyorduk –aslında sınıfta üç örtülü kız vardı– fakat Batılı anlamda flört de etmiyorduk. Hep kahve içmek veya hafta sonu gezileri için karışık gruplar hâlinde toplanıyorduk ve kadın erkek kütüphanede bir arada çalışmamıza rağmen sınıflarda kadınlar hâlâ öne erkekler arka sıralara otururlardı.

İslamcı din adamlarına göre üniversite, karma eğitim adı altında kadın ve erkeklerin günah işledikleri kirli bir yer, ahlaksızlık yuvasıydı. Akşam yemeği için sebze doğrayan kız çocuklarını avluya kapatarak okuldan uzak tutmayı tercih eden babaların olduğu gelenekçi zihniyete sahip aileler için mini eteğin gelişi, Batı'nın kültürel istilasının bir sembolüydü ve üniversite eğitimi olasılığına karşı çıkmak için mükemmel bir gerekçeydi.

1960'ların sonlarına gelirken, ülkedeki politik atmosfer durmaksızın daha da heyecanlı bir hâle gelmişti. Hukuk Fakültesine girişimden bir yıl önce, 1964'te, Şah az tanınan çatık kaşlı bir din adamını, Ayetullah Ruhullah Humeyni'yi hükûmete zekice saldıran coşkulu vaazlarından ötürü Irak'ın Necef kentine sürdü. Fakat Ayetullah'ın yokluğunda Şah karşıtı duyguları bütünleştirecek bir lider ya da ideoloji çıkmadı. Bazı şikâyetleri için sarayın üst tabakası ile doğrudan iletişime geçemeyen ve sizinle hemen aynı eksene girmeyen eleştirel bir duruşa sahip birçok insan için bu durum, Şah'a muhalefeti kolaylaştırmıştı. O zamanlarda Şah karşıtı olmak, Ayetullah Humeyni yandaşı

olduğunuz anlamına gelmiyordu. Koridorlardaki politik konuşmalarda da sıklıkla duyduğum üzere bana öyle geliyordu ki; öğrenciler tıpkı Simone de Beauvoir okumak gibi entelektüel statü belirtisiymişçesine sebebini bile bilmeden giderek daha fazla Şah karşıtı olmaya başlamışlardı.

Bir sabah dördüncü sınıf hukuk öğrencilerinden biri tepeden tırnağa simsiyah giyinmiş bir şekilde Fransızca dersine geç geldi. Hepimiz akrabalarından birini kaybetmiş olabileceğini düşündük ve nazikçe sebebini sorduk. "Musaddık için yas tutuyorum." diye cevapladı. Sınıf arkadaşımız olan, arada sırada çay içmek için kafeteryada buluştuğumuz popüler genç şair, Hamid Musaddık'ı kastettiğini zannettik. "Çok gençti! Ne kadar korkunç! Kanser miymiş?" diye nefes nefese sorular sorarken, bu kadar genç yaşta hayatını kaybetmenin adaletsizliği üzerine kederli konuşmalar yapıyorduk. "Dr. Musaddık'ı kastediyorum." diye sözümüzü kesti siyahlara bürünmüş genç adam. "Ha, o zaten epey yaşlıydı, her neyse, bir önemi yok!" dedik rahatlamış bir şekilde iç çekerek. Şaşkınlıkla bize baktı, aniden sırtını döndü ve bizimle bir hafta konuşmadı.

Haber gazetelerde yayıldıktan sonra babamın tepkisini fark ettim ve yaptığım saygısızlıktan ötürü pişman oldum. Eski başbakan Muhammed Musaddık basit bir devrik devlet adamı değil, İran'ın yüzyıllardır yaşadığı ilk demokrasi dalgasına başkanlık etmiş, tarihimizin en büyük liderlerinden biriydi. Kanser yüzünden ciddi bir şekilde hastalanması ve Tahran'da bir hastanede ölmeden önceki son zamanlarında bile engellenmiş kariyerinin yankıları ülkenin dört bir yanında hissediliyordu. Musaddık'ın devrilmesi; Batı'ya, özellikle Amerika'ya, giderek artan kalıcı bir kine sebep oldu. Eski Başbakan'ın ölümü doğal yollardan gerçekleşmişse de, destansı bir mücadelede şehit düşmüş bir kahraman gibi yas tutulmuştu. Genç İranlıların bu üzüntüsü, Şah rejimine olan ve her gün daha da yayılarak güçlenen yabancılaşmayı yansıtmaktaydı.

1970 yılının Mart ayında, yirmi üç yaşında yargıç olmuştum. İran hukuk sistemi bu pozisyon için bir yaş sınırı koymamıştı. Sınıfımdaki yirmi kadar kadınla birlikte Hukuk Fakültesindeki son iki yılımızı Adalet Bakanlığının çeşitli bölümlerinde staj yaparak geçirmiştik. Eğer bölge yargıçları yasaları yeteri kadar iyi bildiğimizi hissederlerse mahkeme salonunda birçok davayı yönetmemize izin veriyorlardı. Hukuk fakültesinden mezuniyetin üzerine iki yıl staj deneyimi ile yargıç olmaya hak kazanıyorduk.

Adalet Bakanı, üst düzey yargıçlar ve Hukuk Fakültesi profesörlerinin katıldığı yemin töreninde sınıfın en başarılı iki öğrencisi çok büyük bir Kur'an'ı kürsüye taşımak zorundaydı. Ben çok kısaydım, diğer başarılı öğrenci ise aşırı uzundu. Biz sahneye doğru aksayarak ilerlerken Kur'an yana doğru devrilmiş vaziyette bir ileri bir geri sallanıyordu. Dengemi korumaya çalışarak Kur'an taşıyan arkadaşıma "Ellerini aşağı indir." diye fısıldadım. "Sen kaldır." dedi. En sonunda ağır kutsal kitabı güç bela götürmemiz gereken yere taşımayı başarabildik ve ben de gür ve berrak bir sesle konuşmamı yaptım. Yeminimi ettim, diğer öğrenciler de benden sonra tekrar ettiler ve sahneden büyük bir bağlılıkla inandığımız şeyin hayatımız boyunca adalete hizmet etmek olacağı düşüncesine doğru adım attık.

Kariyerimin başlangıcındaki zamanlama sayesinde hâlâ taraf tutmak zorunda hissetmediğim, sevilmeyen bir hükûmetin yönetim kuruluna katılımım mümkün hâle gelmişti. Şah yönetiminin aşırılıkları ve baskısı altındaki birçok İranlı durumdan rahatsızdı fakat bu memnuniyetsizlik, halk ve rejim arasında toptan bir bölünmeye veya yargı gibi hükûmetin yönetim organlarına olan yaygın bir güvensizliğe dönüşmemişti. SAVAK kavramıyla sarsılmalarına rağmen, insanlar hâlâ hukuk sistemine güveniyor ve yasaların haklarını koruyacağına içtenlikle inanıyorlardı.

Etraftaki politik lakırdılara yavaş yavaş kulak kabartmaya başlayan ben bile, her sabah cübbemi üzerime alıyor ve temsil etmekten gurur duyduğum Adalet Bakanlığına gidiyordum. Şah rejimi ise askerî mahkemelerde siyasi muhalifler hakkında soruşturma açıyor ve bu düzmece duruşmaları kamusal adalet sisteminin dışında tutuyordu. Muhalifler askerî mahkemelerde baskıcı rejimin tehdit olarak gördüğü herhangi bir eylem için yedekte tuttuğu muğlak suçlamalarla –sabotaj, ulusal güvenliği tehlikeye atmak ve buna benzer– karşılaşıyorlardı. Fakat çoğu İranlının boşanmadan dolandırıcılığa birçok durumda başvurduğu hukuk sistemi buna paralel olarak çalışıyordu bu nedenle de insanların gözünde büyük ölçüde adil ve bozulmamıştı.

Genelde Bakanlıkta televizyonu açık tutmazdık fakat Şah'ın büyük egosunu ve kısıtlı olan karar verme yetisini, hâlinden memnun halkın önünde sergilediği 1971 yılının o gününde de televizyon izlememek imkânsızdı. Şah, İsa'nın doğumundan da önce İran krallarının oturduğu Persepolis'in antik kalıntılarında Pers İmparatorluğu'nun iki bin beş yüzüncü yılını anmak üzere harikulâde bir kutlama düzenlemişti. Dünyanın dört bir yanından krallar ve başbakanlar, İran'ın şanlı geçmişinde olduğu kadar moderniteyi yakalama ve küresel adaptasyondaki etkileyici gelişimini göstermek üzere tasarlanmış şölen için İran'a gelmişlerdi. Bu gösterilerde İranlıların ülkelerinin dünyanın gözünde nasıl yükseldiğini fark etmeleri gerekiyordu. Fakat bunun yerine İranlıların çoğu, Şah'ın mermer banyolu geçici ipek çadırlara ve Paris'ten gelen yirmi beş bin kişiye yiyecek ve şarap için harcanan 300 milyon doları fark etmişlerdi. Benim aklımda kalan unutamadığım görüntü ise Achaemenid Kralı'nın antik askerlerin kostümlerini giymiş, uzun ve kıvırcık sakalları olan İmparatorluk Muhafızı'nın görüntüsüydü. O dönemin bir temsili oynanmıştı ve onlar

paylarına düşen rol gereği yığınların heykelleri arasından çıkıp kendilerini antik kalıntılardan kurtarıp 20. yüzyılın mahkemelerine uzun adımlarla yürüyor gibiydiler.

Ayetullah Humeyni, Necef'ten banyoları olmadığından hamamlar yapılması için din adamlarının yardımını istediklerini söylediği milyonlarca yoksul İranlıya çağrı yaptığı kısa ve özlü bir kınama yayınladı. "İran krallarının suçları tarihin sayfalarını karartmıştır... İnsanları kazançlı çıkaracak ve memnun edecek tüm o yaldızlı sözlere, gösterişli iddialara ne oldu?"

O gün Adalet Bakanlığının o serin odalarında oturup televizyon izlerken ender rastlanır bir his doğmuştu içime. Şah'ın İran'ı tam olarak Persepolis merasimleri gibi hiç sona ermeyecek muhteşem bir akşama benziyordu. Bir parti gibi çok barok, gerçekliğimize çok yabancı ihtişamlı bir şekilde kısa ömürlüydü. Necef'ten yayımlanan retorik, özellikle dikkatimi çekmemişti, İranlıların çoğu gibi din adamlarının Şah'a yönelik eleştirilerini yakından takip etmiyordum. Ofisimde tüm bu olanları seyrederken, ekranda gösterilenler ile durduğum yer arasında bir bağlantı kurmamıştım. Yargıç olabildiğim bir İran'ı yöneten Şah'a bilinçli olarak itimat etmiyordum, fakat aynı şekilde gelecek devrim günlerinde Ayetullah Humeyni'nin yargıç olamayacağım bir İran'ı müjdelediğini hayal bile etmemiştim.

Ülkeyi laik bir hükûmetin yönetmesine, gelecek vaat eden bir kariyerle yargıç olan bir kadın olmama rağmen İran kültüründe erkek egemenliği baskın olduğundan bu durum taliplerimin çoğunu sepetliyordu. Allah'tan yargıç olmamın evlenme olasılığımı dramatik bir şekilde zorlaştırmasına aldırış etmiyordum. Hukuk kitapları ve fikirleri, iç mimari ve ev dizaynından daha fazla ilgimi çekiyordu, işim hayatımı tamamen kaplıyordu dolayısıyla sadece eşimin doldurabileceği büyük ve sancılı bir eksiklik hissetmiyordum.

Hâl böyleyken, iyi bir aileden geliyor oluşum, kötü bir görüntüye sahip olmamam, saygın bir işimin olmasına rağmen taliplerimin az oluşu dikkatlerden kaçmıyordu. Sonuç olarak: Kariyerim İranlı erkeklerin yüreğine korku salmıştı. Benimle evlenmeyi düşündükleri an, kendilerini bir yargıçla atışmanın ortasında hayal ediyorlar –farz edelim ki, "Çünkü ben öyle istiyorum." deyip kapıyı çarparak çıkamayacaklarını düşünüyorlar– ve yönlerini değiştiriyorlardı. Bunun geleneksel olanlar kadar eğitimli, sözüm ona modern İranlı erkekler için de geçerli olduğunu fark ettim; basitçe evlendikleri kadından daha üstün ve önemli olmayı tercih ediyorlardı. Kendi işi olan bağımsız bir kadına bağlı olmak ve ona saatlerce hizmet etmek doğal olarak pek uygun kaçmayacaktı.

Bu durumla defalarca karşılaştım ve potansiyel taliplerin çoğu da konuyu açıkça gözler önüne sermekten çekinmeyerek yargıç olmanın her yerde anlaşmayı bozan kişi olduğu anlamına geldiğini itiraf ettiler. Bir akşam arkadaşımın verdiği bir partide genç bir adam ev sahibini bizi tanıştırmaya ikna edene dek etrafımda dolanmıştı. O kadar sevimli bir şekilde ısrar ediyordu ki sonunda ev sahibi yanıma yaklaşarak tanışmak isteyip istemediğimi sorduğunda, ben de evet demiştim. Gelecek hafta bir başka partide buluşmak üzere sözleştik. Benden etkilendiğini itiraf etti ve eğer ilgisine karşılık verirsem hemen evlenme teklif edeceğini söyledi. Görünüşe bakılırsa yargıç olduğum konusunda en ufak bir fikri yoktu. Bir sonraki o vahim partide beni karşılamadan önce mesleğimi öğrenmiş ve ev sahibine yargıç olduğumu bilse benimle bir daha görüşmek için asla ısrarcı olmayacağını söylemiş.

1975 yılı serin taze bir bahar sabahı, Cevat Tavassolian adlı genç bir elektrik mühendisi odama girdi ve bazı sıradan hukuki meselelerle ilgili görüşlerimi soruyormuş gibi davrandı.

Yakası özenle dışarı çıkarılmış kahverengi bir gömleğin üzerine şık, hafif grimsi beyaz bir takım elbise giymişti ve sohbeti bir süre daha uzattı. Kapı komşum hem de ortak bir arkadaşımız tekrar görüşmemizi söyledi. Ondan hemen etkilenmemiştim ama akşam yemeğine çıkmayı teklif ettiğinde kabul edecek kadar da ilgimi çekmişti. Birkaç rastgele buluşma, kahve veya dondurma sohbetinden sonra bana evlenme teklif etti. Karşımda durmaktaydı ve ona baktım. Uzun bir süre konsantre oldum ve ona henüz nihai bir cevap veremeyeceğimi söyledim. Fakat "Bir fikrim var." dedim. "Neden bir altı ay daha birbirimizi tanıyarak geçirmiyoruz? Ve sonra bir ay kadar görüşmeyiz. O ayın sonunda birbirimiz için gerçekten uygun olup olmadığımıza karar verebiliriz." Teklifimi kabul etti ve tam olarak aynısını uyguladık.

Ailem açık fikirli insanlardı ve kendimizi ortak bir geleceğe bağlamadan önce potansiyel eşimi iyi tanımam gerektiğine inanıyorlardı. Sosyalleşmemize ve istediğimiz gibi çıkıp gezmemize izin verdiler. Haftada iki ya da üç akşam Cevat ve ben akşam yemeği için buluşur, Tahran'ın çeşitli yerlerine dağılmış sayısız Avrupa restoranlarından birini seçmek için trafiğin çılgınca yoğun olduğu saatlerde dolaşırdık. Yemekten sonra, o günlerde Tahran'ın gece kulüplerinde çıkan şarkıcıları dinleyerek ve hayattan ne beklediğimizi, ideal bir geleceğin bizim için ne anlam ifade ettiğini karşılaştırarak geç saatlere kadar otururduk, ellerimiz sıcak çay fincanlarının çevresinde daireler çizerdi. Birbirimizle kolayca iletişim kuruyorduk ve bu da onu, bu birkaç aylık kısa bir zamandan daha uzun bir süredir tanıyormuşum gibi hissettiriyordu. Bir gece, her zamanki akşam yemeğimizin sonunda, garson bize hesabı getirmeyi ihmal ederek masamızın önünden geçip gitmekteydi. Cevat sandalyesinde sabırla arkasına yaslandı, fakat ben gözlerimi kıstım ve çantamı topladım. "Nereye gidiyorsun?" diye sordu Cevat. "Henüz hesabı ödemedik." "Bu," dedim,

"Senin insanlar üzerindeki yaptırım gücünü gösteriyor." Kalktım ve yürümeye başladım. Bir an tereddüt etti sonra o da takip etti. Tabi ki garson bizi kapıda yakaladı ve özür dileyerek adisyonumuzu verdi. Cesaretimin onu sinirlendirip sinirlendirmediğini görmek için Cevat'ın yüzüne şöyle bir baktım. Çekip gitmek dünyanın en doğal şeyiymiş gibi anahtarlarını bulmak için ceplerini karıştırıyordu.

Altı aylık flört süremiz tamamlandığında, kararlaştırdığımız gibi birbirimizi bir ay görmedik. Otuz günlük uzaklık bize düşünmek için zaman vermişti. Bizi bir araya getiren şey yalnızca alışkanlık veya duyduğumuz yakınlık değildi, birlikte bir hayatın iyi sonuçlar vereceğine olan inancımızla kararımızı verdik. Cevat'ın ailesi Tahran'a ailemin yanına geldi ve bütün geleneksel örf ve âdetleri yerine getirdik. Kız isteme âdetine göre hareket ederek evlenmeye rızam olup olmadığını sordular. Ailem evimizde bir *ahd* kanun düzenledi, en yakın arkadaşlarım ve ailem geleneksel düğün sofrası (*sofreh aghd)* önünde toplandık. Tahran'ın en büyük askerî başsavcılarından biri şahidimiz olacaktı ve gecikmişti. Hepimiz oturmuş şahidimizin gelmesini beklerken annemin düğün sofrasında duran Kur'an'ın çok küçük olduğunu fark etmeye ve endişelenmeye vakti olmuştu. O sırada, başsavcı geldi ve düğün hediyesi olarak şık ve uygun bir büyüklükte bir Kur'an'ı bize takdim etti. Çok iyi bir alamet diye düşündüm kendi kendime ve yeni Kur'an'ı sofranın ortasına yerleştirdim. Ailede mutlu evlilik yapmış ve bekâr kadınlar (boşanmış kadınlar kötü kaderleri bizimkilere bulaşmasın diye geleneksel olarak yasaklıydı) başımızın üzerinde bir dantel tuttular ve evliliğimizin şeker gibi geçmesi için beze sarılı şekerleri üstüne serdiler. Cevat otuz üç, ben yirmi sekiz yaşındaydım.

Şiraz'da cennet gibi geçen balayı haftamızdan sonra birlikte yeni bir hayata başlamak için Tahran'daki yeni yerimize döndük. Cevat'ın Tahran'ın kuzeyinde yer alan Niavaran şeh-

rinde iki katlı bir evi vardı. Bugün Niavaran'da tuhaf krem rekli binalar yükseliyor ve trafik şehrin geri kalan kısmında olduğu gibi burada da sokakları acımasızca tıkıyor. Fakat o dönemde burası, hâlâ meyve bahçelerinin bulunduğu, şehir merkezinden uzakta, seyrek nüfuslu bir bölgeydi. Bu evden taşınarak Amirabad'da ailemin yanında bir apartman dairesi kiralamaya karar verdik.

Taşındığımızda mütevazı üç katlı binanın zemin katında önemli bir mahkeme yargıcının oturduğunu bilmiyordum. Ancak yargıç yeni komşuları ile ilgili araştırma yapmıştı ve ben kanepeleri nasıl yerleştireceğime karar verirken kapıyı çaldı. Heybetli, şişman, sakalları fazlaca uzamış bir adamdı ve elinde ev hediyesi olarak kendi yazdığı evlilik anlaşmazlıklarından nasıl sakınılacağı ile ilgili bir kitap taşımaktaydı. Kapının kenarına yaslanarak ilaveten bazı şifahi tavsiyeler de verdi. "Sizler," dedi büyük bir ciddiyetle, "evliliğinizi gizlice sokulan kine karşı korumalısınız." "Anlaşmazlıklarınızı daima acısını birbirinizden çıkaracağınız kavgalara dönüştürmeden önce çözmeye çalışın." Nazikçe teşekkür ettim. Birkaç gece sonra, açık pencereden, arkasından hemen hiddetle acı acı bağıran iri bir kedinin sesinin geldiği bir gürültü duydum. Tüm bu yaylım ateşinden sonra açıkça yargıca ait olduğu belli olan öfkeli bir sesten sağanak hâlinde küfürlü sözler çıkıyor, karısı da aynı şiddette cevap veriyordu. Camı kapatmama rağmen bağrışları apartmanda yankılanmaya devam ediyordu. Belki de aşağı inip kitabını geri vermeliyim, diye düşündüm hınzırca.

Dairemizde geçirdiğimiz dördüncü ya da beşinci gecemizde, on buçuk sularında kapının gürültülü bir şekilde çaldığını duyduk. Cevat karşısında, ellerinde çiçeklerle ele avuca sığmaz üniversite arkadaşlarımı buldu. Benim eski Şirin olarak mı yoksa yeni evli bir kadın olarak mı davranacağımı görmek

istemişlerlerdi. Geleneksel İran evliliklerinde kadınlar genelde eski arkadaşlarıyla kendiliğinden görüşmeyi keserler; kocalar da evlerine dünyayı arkalarında bıraktıkları özel kaleleri, kendi konforlarına adanmış bir mabet gibi davranırlardı. Gece çat kapı gelen arkadaşlar, kale hendeğini aşmak anlamına gelmiyordu. Cevat'ın tepkisinden emin olamadığımdan ona endişeli bir şekilde baktım. Gerçekten sevinmişe benziyordu ve onları içten bir şekilde buyur etti.

Cevat muhafazakâr bir sosyal çevreden geliyordu fakat bu gelenekteki talepkâr ve sabit fikirli çoğu erkeğin aksine o tolerans sahibi ve yumuşak başlı bir adamdı. Başından beri kendim olmama izin verdi, işimin bir hobi ya da zevkten ziyade benim bir parçam olduğu konusunda cesaretlendirdi. Babamdan sonra hayatımın merkezindeki bağımsızlığımı engellemek yerine desteklemeyi deneyen ikinci adamdı. Bunların hiçbiri tabi ki İranlı kadın ve erkekler arasındaki çok eskiye uzanan toplumsal sözleşmeyi yerine getirmeyeceğim anlamına gelmiyordu. Gıda reyonuna gidip poşetleri mutfakta bulunması gereken meyve ve sebze ile doldurmak gibi işler için dağınık programımda yer açıyordum. Temizlik mi? Çek defterimizi dengelemek kadar tabi bu da benim görevimdi. Ev işlerinde iş bölümü diye bir şey yoktu, hepsi gerçekte yemek yapmaktan fatura ödemelerine kadar bütün görevler gibi yalnızca bana aitti. Bunun suçunu ona yüklemiyordum yalnızca gidişat bu şekildeydi. Her şeyi tek başıma halledemeyeceğimi epey erken fark ettim. Cevat'ın bizzat işimi desteklemesi harikaydı; ev işleri tümüyle üzerime yıkılmasaydı bu, hevesli olduğum bir anlaşma olacaktı.

Üniversiteden kız arkadaşlarımın girdikleri işlere ve eş seçimlerine baktığımda kendi tercihlerim ve fikir birliklerim bana daha doğru görünüyordu. Çoğumuz işlerimize devam ediyorduk; burada bir anormallik yoktu. Yakın arkadaş çev-

remden yalnızca, burada onu Roya diye isimlendirdiğim biri, kariyerini evliliği için bir kenara koydu. Göze çarpan koyu kestane bukleleri ve ince zevkleri ile Roya, mezuniyetimizden kısa bir süre sonra varlıklı genç bir mühendisin dikkatini çekmişti. Ona göre bir kadın, yalnızca eşinin geliri her ikisine de bol bol yetecek kadar konforlu bir hayat sağlamıyorsa çalışmalıydı. Dolayısıyla kendisinin de durumu iyi olduğundan Roya'nın çalışmasına gerek görmedi ve onu bizler gibi bir yargıç olmaktan vazgeçirdi. Roya eşine temkinli bir şekilde yaklaşarak onu ikna etmeyi denerse zamanla çalışmasına razı olacağını ve banka hesaplarını değil kişiliğini zenginleştirmek için bu işi istediğini anlayacağını düşünüyordu. Ona avukatlık için lisans başvurusu yapmasını, böylelikle eşi eğer fikrini değiştirirse bir an önce çalışmaya başlayacak pozisyonda olabileceğini söyledim. Roya lisansını aldı fakat eşi fikrini değiştirmedi ve Roya kariyerine hiçbir şekilde başlayamadı.

Diğer iki yakın arkadaşım Meryem ve Sara mesleki tutkularıyla başa çıkabilen erkeklerle evlendiler.

Meryem bilhassa daha yakın arkadaşımdı. İkimiz de yargıç olmak için aşırı istekliydik ve hukukun ince noktalarını tartışarak saatler geçirirdik. O benim yazdığım makaleler için fikir danışmanımdı ve hakimliğimizin elverdiği ölçüde geniş katkılarda bulunarak heyecanımı paylaşırdı. Sara, ben ve Meryem'in aksine daha akademik yönelimliydi. Yasal süreçlerin dinamizminin bizde merak uyandırması gibi karmaşık hukuki usuller de onu büyülüyor, ticaret hukuku gibi uyku getiren konular okuma merakı olduğundan ilgisini çekiyordu. Mezun olduğumuz zaman Hukuk Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve genç bir profesöre âşık oldu. Evlendikten sonra da çalışmaya devam etti ve hepimiz, ev hanımı Roya hariç, üniversitede akşam yemeği için toplandığımız zaman hâlâ konuşacak çok şeyimiz olurdu.

1977'de bir sonbahar sabahı, dosyalarımın arasındaki bir bildiriyi okumak için mahkeme salonundaki masama bakındım. Şah'a ithafen yazılmıştı, anayasa tarafından verilen güçle çizgiyi aştığı ve bir hükümdar olarak hükûmetin işlerine burnunu sokmaması gerektiği konusunda onu uyarıyordu. Bu sözler, görevinden alınmış ve şu an hayatta olmayan Başbakan Musaddık'a aitti. Bildiriyi elime aldım ve imzaları inceledim. Aralarında bir dava avukatı olan Dariush Forouhar'ın da imzası bulunmaktaydı. O zamanlar bunu bilmiyordum fakat daha sonra onun ismini yıllar içinde hayal ettiğimden biraz daha kaygı verici birçok dosyada görecektim. Bakanlıktaki ofisler bu bildiriyle ilgili konuşmalarla çalkalanıyordu. Hükûmet koridorlarına taşınan böylesine bir deklarasyonun ne anlama geldiğinden tam olarak emin değildim. Sadece görevinden uzaklaştırılmış bir başbakanın tehditkâr kelimeleri ile saltanatı devam eden bir hükümdara meydan okumak için sözleşmeyi imzalayan tarafların bu cüretinden etkilendiğimi hatırlıyorum.

Tahran sokaklarındaki atmosfer de değişiyordu. Olayların hızla gelişmesi, gazetelerdeki başlıkları belirlemeden önce benim yargıçlık dünyamda gün gibi ortadaydı. Bildirinin ortaya çıkmasından bir süre sonra Şah rejimi, davaları resmî adalet sisteminin dışında hüküm verecek dava dışı bir grup olan Arabulucular Divan'ını kurarak mahkemenin yargı yetkisi gücünü azaltmaya çalıştı. Bazı yargıçlar konseye karşı çıkan bir protesto mektubu yazarak bütün davaların hukuk mahkemeleri önünde görülmesinin zorunlu olmasını talep ettiler. Bu, yargıçlar tarafından yürütülen ilk kolektif eylemdi ve gürültülü tartışmalara sebep oldu. Konu bana oldukça anlaşılır göründüğünden –elbette adaleti geçici bazı konseylere emanet edemezdiniz– protesto mektubunu imzaladım. Mektubu imzalayanlar mahkemelerden ihraç edilmekle tehdit edildiler ancak tehdidin arkası gelmedi ve biz de her zaman olduğu gibi işimize devam ettik.

Şah rejimi bir avuç yargıcın nazik protesto mektubundan endişe duymaktan uzaktı. 1979'un Ocak ayında Başkan Jimmy Carter yeni yıl için Tahran'ı ziyarete geldi ve İran'ı "İstikrar Adası" olarak ilan etti. Şah'ın Carter şerefine şampanya içtiği karelerin akşam haberlerinde yayınlanmasıyla ilk kez çoğunluğu Müslüman olan bir ülke liderlerinin ulusal televizyonda alkol alışına tanık oldular. Çok geçmeden bir gazete Ayetullah Humeyni'ye saldıran agresif bir makale yayımladı. Sonraki gün, kutsal şehir Kum'da ilahiyat öğrencileri ayaklandı ve Ayetullah'ın yurda dönmesi lehine sloganlar atarak camiye yürüdüler. Polis kalabalığa ateş açtı ve çok sayıda insan öldürüldü.

Olan bitenleri ana hatlarıyla kavradığım ve üzerine düşündüğüm belirgin bir an gerçekleşmemişti. Siyasetin hareketlendirdiği bir arbede dışında İslam bayrağı altında gelişen bir devrimin yaklaştığı ile ilgili bir işaret yoktu. Mollaların İran politikasına müdahalesi zaten 1970'li yılların sonunda gerçekleşen tarihî bir fenomendi. Örneğin mollalar, 1906'da anayasal devrimi gerçekleştiren harekete kritik destek vermişlerdi. Bu devrim, hüküm süren hanedanlığı Avrupa tarzı bir anayasa ve yasama organını oluşturacak bir emir vermeye zorlamıştı. Önceki iki yüzyılın büyük bölümünde kamusal alanın merkezinde camiler ve çarşılar bulunuyordu. Bilhassa camiler, bu kutsal binaların yarı korunmuş duvarlarının arkası, dönemin hükümdarına karşı şikâyetlerin özgürce söylenebildiği ve paylaşıldığı kamusal toplanma mekânına dönüşmüştü. Tarihimiz mollaların müdahalesi gibi böylesine verimli örneklerle dolu olduğundan sıradan İranlılar, ben de dâhil, Ayetullah Humeyni'nin sürgünden Şah'a ağır hakaretler yağdırdığını duyması ne şok edici ne de özellikle beklenir olmuştu.

1978 yazıyla, gidişat iyice kötüleşti; protestolar büyüdükçe büyüdü ve ülke böylesine çalkalanırken çatışmaları izleyerek

tarafsız kalmak artık imkânsızdı. Ağustos başlarında, güney kenti Abadan'da kalabalık bir sinema yanarak kül oldu. Alevler 400 kişiyi tamamen sararak diri diri yanmalarına sebep oldu. Şah, İslamcı muhafazakârları suçladı, Ayetullah Humeyni öfkeyle Şah rejiminin gizli polisi, hükûmet muhaliflerine karşı vahşetiyle efsaneleşmiş bir güç olan SAVAK'ı itham etti.

Trajik yangın, çoğu İranlıyı Şah'ın ulusunun çıkarlarını gözetemeyerek eline yüzüne bulaştıran basit bir Amerikan kuklası değil, aynı zamanda tahtı için sıradan insanların hayatlarını kurban edebilecek kötü niyetli despot olduğuna ikna etmişti. Böylesine bir hareketin gücünün ciddiyetini ancak yirmi yıl sonra anladım. Korkunç bir eylemin o zamana kadar çelişkilerle yaşamış bir toplumu nasıl heyecanlandırabileceğini kavradım. Politik güçler arasında yaşanan bir tartışmanın, oturma odalarından çıkıp arbedenin içine atılmaya değecek bir anlam taşıdığına inanmışlardı. Bir ay sonra, oruç ayı Ramazan'ın sonunda, yüz bin kişi Şah'a karşı ilk büyük yürüyüş için sokaklara döküldü. Çok sayıda İranlı, Tahran'ın geniş bulvarlarını göz alabildiğine doldurmuş ve seslerini Şah'a yükseltmekteydiler.

Kendimi, seslerin karşısında Ayetullah Humeyni'yi liderleri olarak selamlayan grubun içine çekilmiş olarak buldum. Gündelik hayattaki sorunlara karşı mücadelesini din örtüsü altında veren bir muhalefeti desteklemek benim için –eğitimli ve meslek sahibi bir kadın olarak– hiçbir şekilde çelişkili bir durum yaratmıyordu. İnanç, sessiz ve özel bir yolla da olsa orta sınıf hayatlarımızda merkezi bir rol teşkil ediyordu; annem *jah namaz*[3] üzerinde nasıl dua edileceğini göstermek için saatlerini harcamış, babam da dualarımı ezberlemem için hayatım boyunca beni teşvik etmişti. Nihayetinde kiminle daha çok

[3] *Jah namaz*: seccade

ortak noktam vardı; sıradan İranlıların anlayacağı bir tarzda konuşan mollaların liderliğinde olan bir muhalefetle mi, yoksa görevlilerinin pahalı Fransız şampanyalarıyla ıslatılan partilerde Amerikalı yıldızlarla eğlendiği Şah'ın altın yaldızlı sarayıyla mı? Sadece saray mensubu olan kimselerden oluşan kralın sadık hizmetlileri, bazı üst düzey yetkililer ve rejimle ile olan ticari ilişkilerinden dolayı zenginleşen ailelerin olduğu saray halkıyla olmadığı kesindi. Ülkenin çoğunluğu, aralarında laik milliyetçiler, sosyalistler ve Marksistlerin olduğu muhalefetle daha çok özdeşleşmişti. Bu gruplar içinde mollaların sesi daha yüksek çıkıyordu; onlar ülkenin her yerine yayılmış camiler arası iletişime sahip, seslerini yükselttikleri ve organize oldukları kalıcı bir merkezleri olan din adamlarıydı. Mollaların liderliği yürütmesi çok da endişe verici görünmüyordu.

Günler geçtikçe, hareketlilik etrafımdaki herkesi sardı ve hepimiz katılmanın yollarını arıyorduk. Bir sabah Ayetullah Humeyni, insanlara bakanları, bakanlıktaki odalarından çıkarma talimatı veren bir bildiri yayımladı. Mahkemedeki çok sayıda yargıç ve yetkili koridorda toplandı ve ben de onlara katıldım. Her birimiz diğerini biraz ateşlemeyi başardı ve paldır küldür Adalet Bakanı'nın odasına girdik. Bakan dışarıdaydı ve yaşlıca yargıçlardan biri masalardan bir tanesinin arkasında oturmaktaydı. Şaşkınlıkla bize bakıyordu ve yüzümü görür görmez bakmayı kesti. "Siz! Siz hepiniz neden buradasınız?" diye sordu, hayretle ve sert bir sesle. "İktidara geldiklerinde işinizi elinizden alacak insanları desteklediğinizi bilmiyor musunuz?" "Köleleştirilmiş bir hukukçu olmaktansa bağımsız bir İranlı olmayı yeğlerim." diye cesaretle ve kibirle sert bir yanıt verdim. Yıllar sonra ne zaman karşılaşsak bana bu talihsiz sözleri hatırlatacaktı.

O sabahın ardından, bakanlıktaki hararetli tartışmalar genellikle benim odamda yapıldı ve kadın yargıç olduğumdan

ötürü devrim yanlısı görüşlerim özellikle hoş karşılanıyordu. Ayetullah'ın Fransa'ya sürgüne gidip, "Şah gitmelidir!" söylemine Necef yerine Paris'ten tekrarlamaya ve sürgün yaşantısına bu ülkede devam etmeye başlamasından sonraki günlerden birinde Fransa Devlet Başkanı'na gönderilecek şairane bir mektubu hepimiz imzaladık. Bir başka temsili gün Şah'ın bakanlıktaki resmini indirmeye karar verdik. Şah henüz kaçmamıştı ve ne yapacağı tümüyle açık değildi. Bir grup insan toplandık ve resmine – Şah'ın krallara layık, donuk ifadesiyle duvardan bizlere bakan – yaklaştık, resimle bizler arasında duran birkaç meslektaşımız onu yerinden almamamız için bize yalvarıyorlardı. Bir başka gün bakanlık personeli grev yaparak mahkemenin işleyişini duraksama noktasına getirdi. Devrimci atmosferden öylesine etkilenmiştim ki grev süresince bile sadece orada olmak ve destek vermek için işe gitmeye devam ettim.

Gelişerek ilerleyen devrim beni hipnotize etmişti fakat en büyüleyici tarafı döneklerdi, bir gecede sadakatlerinden vazgeçmişlerdi. O dönemlerde her yerde insanın fırsatçı doğası, bir giysi gibi ideoloji değiştirme hevesi gözleniyordu. Şah rejimiyle özellikle de SAVAK ile iş birliği bilinen yargıç ve bakanlık personelleri halkın hassasiyetini ve tansiyonunu yakından gözlemliyorlardı, ne zamanki devrimden dönüş olmadığı daha net anlaşıldı –yürüyüşe katılanların sayısı iki milyona çıkmıştı ve saatler sürüyordu– onlar da devrimcilerin saflarına katıldılar.

16 Ocak 1979 acı soğuk esen bir kış akşamında Şah yanına ufak bir kutu İran toprağı alarak İran'ı terk etti. Şah'ın gidişiyle iki bin yıllık Pers İmparatorluğu da sona ermişti. İnsanlar kutlamak için sokaklara akın ettiler. Çabucak giyindim ve annemi, kız kardeşimi almak için arabayla ailemin evine gittim. Sileceklere iki mendil bağladık; bizler coşkuya kapılmış

kalabalığa doğru ilerlerken onlar da dans eden bir robotun kollarına tutunuyormuşçasına bir ileri bir geri uçuşuyorlardı. Çoğumuzun şimdiye dek kaybettiğimizin farkına bile varmadığı saygınlığı tekrar geri kazanmış gibi hissediyorduk.

1 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni'nin ağır, sert yüzü Fransa Havayollarına ait ticari bir jet yolcu uçağında gün ışığına çıkmıştı, imam Şah'ın sürgününden sadece on altı gün sonra biten sürgününü sonlandıran adımlarını yavaşça Mehrabad Havaalanının asfalt pistine atıyordu. Tüm aile ve birkaç arkadaş oturma odasında yayılmış, izlediğimiz ilk renkli yayın olduğu için çok daha olağanüstü görünen televizyondan gelişmeleri izliyorduk. İmamın uçağı üzerinden yapılan yayını takip ederken öğlen yemeği için sipariş ettiğimiz *çelo kebaplar* (pirinçli şiş kebaplar) soğumuştu. Bu kadar uzun süreli bir sürgünden İran'a dönerken neler hissettiği soruluyordu. Televizyona iyice sokulduk. O ise "Bir şey hissetmiyorum." diye cevapladı ifadesiz bir şekilde.

"Ne saçma bir soru?" diye çıkıştı arkadaşlardan biri. "Adam devrim lideri, kırmızı halıdaki bir film yıldızı değil ki." Karısı sözünü keserek, "Ama sürgünde on dört yıl geçiren bu inanılmaz şartlar altında geri dönen biri nasıl olur da hiçbir şey hissetmiyorum der?" diye araya girdi. Kamera sokakları doldurmuş korna çalarak kutlama yapan ve yetmiş sekiz yaşındaki Ayetullah'ın dönüşüne kendinden geçmişçesine sevinen milyonlarca İranlıyı göstermeye döndü. Aniden yayın kesildi ve ekran kararda. Babam elini havaya kaldırarak "Bu bir darbe," diye veryansın etti. Bir saniye için hepimiz Ayetullah'ın öldürüldüğünü ve sokakların kanla dolduğunu düşünerek korku içinde öylece oturduk.

Ordu hâlâ Şah'a sadıktı ve önceki gün İmparatorluk Muhafızları, iktidarın dizginlerine bu kadar çabuk teslim olmayacaklarını göstermek için Tahran sokaklarına savaş tankları

ve askerî birliklerle dolu kamyonlar göndermişti. Millerce uzunlukta sıralı tanklar şehre doğru barikatları yerle bir edip yolunu kapatan göstericilere ateş açarak şehre doğru yavaşça ilerlemişti.

Aklımıza gelen her devrim yanlısı arkadaşımızı aradık fakat telefonları cevap vermiyordu. Orada öylece endişe içinde oturuyorduk ki kuzenlerden biri dışarı çıkmış ve hâlâ herkesin kutlama yaptığı haberiyle geri dönmüştü. Ayetullah Humeyni, ne o gün bir İslam devletinden bahsetmiş ne de bundan sonra ne olacağı ile ilgili bir şey söylemişti. Fakat İran'ın düşmanı olanların ellerini kesmek için Allah'ın adını vermişti.

Ülke bir ay kadar dengede kaldı. Birçok kentte acil durum askerî yönetimi yürürlüğe girdi ve Ayetullah insanlara havanın kararmasıyla birlikte evlerine dönmelerini emretti. Halka gece saat dokuzda çatıya çıkmalarını ve "*Allahü ekber!*" yani "Allah en büyüktür!" diye bağırmalarını salık vermişti. İnsanların sokaklarda vurulmak için sıraya girmesine gerek kalmadan ve memnuniyetsizliğin sesini yükseltmek için, bu eylemin itkisinden yararlanmak ustaca bir yoldu. Dahası bu taktik, Ayetullah'ın Şah'a karşı kampanyasında kitlelerin dinî duyguları üzerinde nasıl etkili bir şekilde oynayabildiğini gözler önüne seriyordu.

Her akşam, eşim ve ben çatıya tırmanarak görev duygusuyla sesimiz kısılana kadar yarım saat kadar "Allahü ekber!" diye bağırıyorduk. Pencereden görebildiğim kadarıyla çatıdaki insanlar diğer alçak binalardan sesleri daha yüksek çıksın diye başlarını gökyüzüne çevirerek bağırıyorlardı. Bu haykırışlarla dolu muazzam, ilahi hava şehrin sessizliğine asılı kalmıştı, o kadar ruhani bir büyüsü vardı ki en duyarsız, katı mizaçlı arkadaşlarım bile harekete geçmişti.

"Allahü ekber" aylarından bir gün, annem ve ben bir komşumuza rastladık. Annem genelde arkadaş çevresinde etkili

konuşmasıyla sözü dinlenen biri olarak tuhaf ve ikna edici bir biçimde; yaşları ilerlemiş olduğundan babamla çatıya çıkamadıklarını açıklamaya girişti. "Onun yerine," dedi, "yatak odamızın penceresinden 'Allahü ekber' diyoruz." Onun çatıya çıkamamasından ve bağırtılara eşlik edememesinden ötürü komşunun önünde utandığını hissettim. "Anne," dedim sözünü keserek, "tamam sorun değil, ben senin yerine de bağırırım."

O dönemler, eğer bir ev karanlık ve çatısı boşsa herkes nedenini merak ederdi. Bugün, (Bahman)[4] Behmen'in 22'sinde, hükûmet, halka o gecelerin anısına çatıya çıkmalarını emretse, sadece birkaç evden hüzünlü "Allahü ekber" çığlıkları yayılır ve kimse de nedenini merak etmez.

Kendi yerini koruyan ordu, ülkede dörtten sonra sokağa çıkma yasağı ilan etmişti. 11 Şubat'ta Ayetullah Humeyni halkı sokağa çıkma yasağına karşı gelmesi ve sokaklara akın etmesi için cesaretlendirmişti. O gün ben de dışarı çıktım, sokaklarda silah sesleri yankılanıyordu ve insanların karakollara saldırmalarını seyrettim. Zulalarındaki silahları dağıtarak onları coşkun görüntülerle kucaklayan kalabalıklara karışan asker ve polis memurlarının çoğu, kalabalıkların arasında kayboldu. Yalnızca birkaç asker ve polis memuru geri çekildi ve duyduğumuz silah sesleri, direnişlerinin son yaylım ateşiydi. İran takvimine göre ertesi gün (Bahman) Behmen'in 22. günü, ordu komutanları silahlı kuvvetlerin taraf olmayacağını ve askerî üslerinde kalacağını beyan eden bir bildiri yayımladı. Bu, ordunun teslim olacağı anlamına geliyordu ve aynı akşam Başbakan, ofisini ve daha sonra ülkeyi terk etti. Devlet televizyonu ve radyosu yayından kalktı ve sonrasında cızırtılı, gergin bir ses ulusal medyanın halkın eline geçtiğini bildirdi.

[4] Bahman Farsça bir kelimedir, 21.01- 19.02 tarihleri arasındaki Kova burcuna ait dönemi temsil eder ve Türkçe'de Behmen olarak geçer.

O günden beri (Bahman) Behmen'in 22'si devrimin zafer günü olarak kutlanmaktadır. İran'da buna devrimin doğuşu ya da oluşu demiyor, daha güçlü bir fiil kullanarak devrimin zaferin ta kendisi olduğunu söylüyoruz. O gün daha sonradan beni güldüreceğini anladığım bir gurur duygusu içimi kaplamıştı. Devrimin başarısının yanında kendimin de kazandığını hissettim. Gerçekte istekli ve tutkulu bir şekilde kendi sonumu hazırladığımı anlamam için neredeyse bir ay geçmesi gerekti. Ben bir kadındım ve bu zafer benim mağlubiyetimi gerektiriyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Devrimin Acı Tadı

Kadınların Şah'ın devrilmesine destek çıkarken birbirlerine söyledikleri gibi, devrimin kendi kız kardeşlerini yiyebileceğinin ilk uyarısı başörtüsü "daveti" oldu. Devrimin başarı kazanmasından sadece beş gün sonraki sahneyi bir gözünüzün önüne getirin. Fethullah Bani-Sadr adlı bir adam Adalet Bakanlığına geçici müfettiş olarak atanmıştı. Bizler hâlâ devrimin haklı gururunu yaşıyorduk, rüzgârlı bir öğleden sonra bizden bir grup onu tebrik etmek için odasına inmiştik. Odaya doluştuk, sıcak selamlaşmalar ve çiçekli tebrikler yapıldı. Sonra Bani-Sadr'inin gözleri bana takıldı. Bana teşekkür edeceğini veya benim gibi bir kadın yargıcın kendini adayarak devrimi desteklemesinin ne kadar anlamlı olduğunu belirteceğini zannettim.

Bunun yerine o, "Dönüşüyle İran'ı onurlandıran sevgili imam Hüseyni'ye saygı göstermek için saçınızı kapatsanız sizce de daha iyi olmaz mı?" dedi. Sarsılmıştım. Antika monarşiyi modern cumhuriyetle değiştiren büyük bir halk ayaklanmasının sonrasında işte burada, Adalet Bakanlığındaydık ve yeni adalet müfettişi saçtan bahsetmekteydi. Saç!

"Hayatımda hiç başörtüsü takmadım," dedim, "ve bunu şimdi yapmak ikiyüzlülük olacaktır. "

"O zaman ikiyüzlü olmayın ve onu inançla takın!" dedi düştüğüm ikilemi çözmüşçesine.

"Bakın, üstünkörü konuşuyordunuz." diye yanıtladım. "Başörtüsü takmaya zorlanmamalıyım ve eğer inanmıyorsam, onu zorla takmayacağım zaten."

"Durumun ne şekilde ilerlemekte olduğunu görmüyor musunuz?" diye sordu sesini yükselterek.

"Evet ama olmadığım bir şeyde öyleymişim gibi davranmak istemiyorum." dedim ve odayı terk ettim.

Karşı karşıya olduğumuz gerçeklikle ilgili bir şey duymak hatta düşünmek bile istemiyordum. Daha üstü kapalı birçok kaygıyla aklım başımdan gitmişti. O bahar, önceki yıl yaptığım ikinci düşükten sonra Cevat ve ben New York'taki bir doğum uzmanını ziyaret etmeyi planlıyorduk. Randevuları toplumsal düzendeki o muazzam kırılma gerçekleşmeden önce daha ileri bir tarihe almış olsak da şu an seyahat neredeyse imkânsızlaşmıştı. Çıkarılan kararnamelerle herkes *mamnoo ol khorooj* olmuş yani, ülke dışına çıkışlar yasaklanmıştı. Başsavcının ofisinden Başbakan Yardımcısı Abbas Amir Entezam'a özel bir mektupla başvurdum. Amir-Entezam –sonrasında kısa bir süre için tutuklanan ve şu an *hâlâ* cezaevinde olan– bize izin verdi ve nisanda Amerika'ya uçtuk. Avrupa'ya uçan yolcularla genellikle hareketli olan Tahran Mehrabad Havaalanı şimdi bir hayalet kasabasıyla askerî üs arasında bir şey gibi görünüyordu. Çantalarımız antikayla veya yasa dışı ülke paralarıyla dolu olabileceği korkusu ile özenle arandı ve uçakta bulunan diğer on beş yolcunun yanı sıra Boeing jumbo jet uçağına bindik. Boş koltuklara yayılırken, uçağın camından altımızda kaybolmakta olan Tahran'a bir göz attım, döndüğümüzde karşımızda nasıl bir İran bulacağımızı merak ediyordum.

New York'taki uzmanlar çok sempatiktiler. Ve belki de o günlerde otuzlarında gebe kalmaya çalışan bir kadına ileri

düzeyde ilaçların neler yapabileceği konusunda daha açık sözlüydüler. Long Island kliniğinin doğum ekibinde İranlı bir jinekolog vardı ve bana klasik İranlı ifadesiyle bir tomurcuk benzetmesi yaptı: "Bir elma ağacı yüzlerce tomurcuk verebilir, ama hepsi elmaya dönüşmez. Aynı sulama, aynı iklim koşulları altında bazı tomurcuklar meyveye dönüşürken bazıları başarısız oluyor. Nedenini açıklayabilir miyiz? Tabi ki hayır." diyerek doktorların düşük sebeplerini kolayca ortaya koyamadıklarını ve depresyona karşı mücadele etmemi ve tekrar denememi söyledi.

Tahran'a geri döndükten bir gün sonra doğruca işe gittim. Bir aydan az bir süredir dışarıdaydık ama burası şimdiden bambaşka bir şehir olmuştu. Tahran'ın hatlarını belirleyen sokakların – Eisonhower, Roosevelt, Queen Elizabeth, Peacock Throne gibi isimleri olan uzun bulvarların – isimleri Şii imamların, şehit olmuş din adamlarının ve üçüncü dünya ülkelerindeki antiemperyalist mücadelenin kahramanlarının isimleri ile değiştirilmişti. Kısa süreli yokluğumuz süresinde insanlar kelimenin tam anlamıyla devrime olan bağlılıklarını kuşanmışlardı. Bindiğim taksi Tahran'ın şehir merkezindeki hükûmet binasından geçerken, genelde kaldırımın kenarında sırayla dizilmiş olan bakanlık arabalarının yerinde olmadığına onların yerine park hâlinde sıralanmış motosikletlerin olduğuna, dikkat ettim. Mahkemeye geldiğimde tüm odaları kuşkuyla aralayarak koridordan koridora geçtim. Erkekler takım elbise giyip kravat takmamışlardı fakat üzerlerinde çoğu kırışık ve lekeli olan düz pantolonlar ve yakasız tişörtler vardı. Benim burnum bile bir değişim kokusu almıştı. Özellikle sabahları koridorda yayılan kolonya veya parfüm kokusu yoktu. Kadın meslektaşlarımdan birini koridorda bulmamla sanki bakanlık personeli şehrin yoksulluğu ile ilgili bir oyunu prova ediyormuş gibi bir gecede gerçekleşen değişimle yaşadığım şoku fısıldadım kulağına.

Kısa süreli yokluğumun bazı anlarında görünüşe bakılırsa devlet kurumlarında kravatı yasaklamak gibi önemli konulara dikkat çekmek için halk ayaklanması durdurulmuştu. Radikal mollalar, Batılı teknokratları *fokoli –fransızcadaki faux-col (papyon) kelimesinden türemiş–* diye çağırarak, onları küçümsüyorlar ve kravatı Batı'nın şerrinin bir sembolü olarak görüyorlardı. Onlara göre kolonya kokmak devrim karşıtı eğilimlerin işareti, işe giderken bakanlık aracını kullanmak sınıf ayrımcılığının kanıtıydı. Bu yeni atmosferde herkes yoksul görünmeye can atıyordu, kirli kıyafetler giymek politik bütünlüğün bir simgesi, malı mülkü elinden alınmış insanların hâlinden anlıyor olmanın bir göstergesiydi.

Önde gelen devrimci din adamlarından Ayetullah Taleghani, anayasanın yeniden yazılması için Senato binasına gelmiş ve bir oda dolusu şık sırma işlemeli sandalyeyi görünce "Bu sandalyeler de ne böyle?" diye bağırmasıyla meşhur olmuştu. Yardımcısı "Onlar zaten buradaydı." diyerek savunmaya kalktı; "Biz dışarı çıkıp sandalye yahut başka bir şey satın almadık." Ayetullah ve kurul üyeleri anayasayı kaleme alırken sandalyelerden vazgeçip günlerce bağdaş kurarak oturmuşlardı.

O günlerde gerçek bir tiyatro havası hakimdi, adliyede dönen dedikodulardan dolayı kafam çok karışıktı. Öylesine korkunç dedikodulardı ki her tekrarlandığında umutsuzluğa kapılmamak için derin nefes almak zorunda kalıyordum. Koridorlarda dolaşan söylentiler, İslam'ın kadınların yargıçlık yapmaktan alıkoyacağı yönündeydi. Bu söylentilere gülüp geçmeye çalışıyordum. Çok sayıda üst düzey devrimciyi arkadaşlarım arasında görüyor ve buradan bağlantılarımın güçlü olduğu sonucuna varıyordum. Yalnızca işten çıkarılma ihtimalimin ne anlama gelebileceğini anlatabilmek için, söylemeliyim ki ben Tahran mahkemesinin en seçkin kadın yargıcıydım. Yayımlanmış makalelerim beni durumla karşı karşı-

ya getirmekten koruyordu, bunun ötesinde devrime verdiğim destekten –en iyi kadın yargıcın desteği– kredim vardı. Kesinlikle benim için gelmeyeceklerini düşünüyordum. Eğer benim için gelirlerse bu, adalet sistemindeki belki de bütün kamu kurumlarında çalışan kadınlar için gelecekler demekti.

Hamileliğim sırasında aylarca yerimde kaldım. Bir gün, başımı örtmemi öneren geçici Adalet Bakanı Bani-Sadr beni odasına çağırdı ve nazikçe Bakanlığın soruşturma görevine transfer olmamı teklif etti. Saygın bir konum olabilirdi fakat bu terfinin başka anlamlara gelebileceğinden ve insanların yargıçlık müessesesinin kadınlara kapanıyor olduğuna ihtimal verebileceğinden endişelenmiştim. İtiraz ettim. Bani-Sadr bir tasfiye komitesi kurulabileceğine ve rütbemin potansiyel olarak mahkeme asistanlığına indirilebileceğine dair beni uyardı. "Kendi isteğimle ayrılmayacağım." diye karşılık verdim.

1979 Kasım ayının başlarında beş aylık hamileyken, bir akşam mutfak tezgâhının önünde durmuş akşam yemeği için sebze yıkıyordum. O sırada radyo aceleyle kendilerini İmam Humeyni'nin Yolunun Müridi olarak tanımlayan bir grup gencin Amerikan Büyükelçiliğini ele geçirdiği ve Elçilik personelini rehin aldığı haberini veriyordu. Grubun adı bana tuhaf bir şekilde anlamsız gelmişti. O zamanlar herkes İmam Humeyni'nin yolunun müridiydi, değillerse bile bunu söylemeye cüret edemezlerdi. Süzgeci bir kenara bıraktım ve hemen konsolosluk ilişkileri hakkındaki Viyana Sözleşmesi'ni düşündüm. Bu gençler ne kadar düşüncesiz radikaller oldular böyle, dedim kendi kendime. Diplomatların rehin alındığı dünyanın neresinde görülmüş? Amerika kesin bu düşmanca ele geçirme eylemi karşısında öfkelenecek ve devrim sonrası bir kaos yaşayan ve kendini savunamayacak hâldeki İran'a saldırmaya hazırlanacaktı. Ayetullah Humeyni'nin eğer Amerikan saldırı-

sını defetmek dışında başka bir niyeti yoksa bu çocuklara (ki gerçekten çocuktular, akşam haberlerinde suratlarını görseniz en fazla yirmisinde olduklarını hemen görürdünüz) rehineleri bırakma emri vermesini bekledim. Birkaç gün geçti. Rehineleri bırakma emrini vermediği gibi çocukların cesaretinden övgüyle söz etti. Ve Amerika da bir saldırı gerçekleştirmedi. Beni çok garip bir şekilde sarsan, İran'ın sadece Amerika'daki hesaplarını donduracağını söylemesi oldu. Amerika sanki parayı bu durumla eşdeğer görüyordu: Diplomatlarımızı rehin alırsanız biz de sizin paranızı rehin alırız.

O dönemleri tekrar düşündüğümde, o zamanki saflığım beni hayrete düşürüyor. Meselenin etiği son derece basit bir şekilde görülüyordu. Rehin alma uluslararası hukuku ihlal ediyordu. Yasa dışıydı, bu yüzden yanlıştı ve cezalandırılması gerekiyordu. Neden böyle bir şey gerçekleşmişti? Bulanık aklım bana, Şah'a on dört yıl hizmet etmiş ve devrimden önceki yıl ona sadık olmayan hükümdar tarafından cezaevine atılmış bir başbakan olan Emir Abbas Hoveyda'yı hatırlattı ve halkın giderek artan huzursuzluğunu yatıştırmak için bu çok geciktirilmiş bir kurbandı. Devrimin gerçekleştiği gün Hoveyda'nın hapishane gardiyanları görevlerini yüzüstü bırakmışlar ve ona da kaçmasını söylemişlerdi. Yanlış bir şey yapmadığı inancında olan Hoveyda bayağı bir suçlu gibi kaçmak için ortada bir gerekçe görmemişti. Masumiyetini ispatlamak için adaletli bir mahkemenin çok yakında toplanacağını düşünerek yerinden kımıldamadı. Eminim ki o da benim gibi büyük devrimlerin tarihine, kazıkların etrafına geçirilmiş kellelerin ibretle sergilenmesiyle sonuçlanan Fransız ve Bolşevik Devrimlerini konu alan ders kitaplarına aşinaydı. Ve yine benim gibi, dünya algısında köklü bir düzenin vahşetle bozulmasına özgü kargaşa ve şiddeti kabullenemiyordu. Muhtemelen yerle bir olan Tahran'ımızın görüntülerinden

şaşkına döndüğümüz için, tüm devrimlerde olduğu gibi hukuk ve adaletin kaos içinde kaybolacağını fark etmiyorduk. Hoveyda ne düşünmüştü? Ben ne düşünmüştüm? Çılgınlıklarına son vereceklerini, milyonlarca insanın katıldığı yürüyüşleri iptal edeceklerini, onun için getirilmiş bir dava zabiti ile adaletli, klimalı bir mahkeme kuracaklarına mı inanıyordu gerçekten? Ya ben? Amerika Büyükelçiliğini ele geçiren yirmi yaşındaki silahlı sarhoşların Viyana Sözleşmesi'ne bir göz atıp fikirlerini değiştireceklerine gerçekten inanıyor muydum? Gerçekte hiçbirimiz devrimi tam olarak kavrayamamıştık. Ne kadar da aptalmışız.

Ayetullah Humeyni'nin bu kuşatmayı kutlaması ve onu "ikinci devrim" olarak nitelendirmesiyle kimse aksini iddia etmeye kalkışmadı. İranlıların çoğu rehin alma işine yürekten razı değildi fakat evleri dışında hiç konuşmuyor, Amerikan ajanı olarak suçlanmaktan ve hapis cezasına çarptırılmaktan korkuyorlardı. Kuşatma taraftarları İran'ın dünyadaki itibarını hiç düşünmüyordu. Ayetullah "Lanet Amerika hiçbir şey yapamaz!" demiş ve bu slogan çok geçmeden Tahran duvarlarında yerini almıştı. İnsanlar kendilerini sahte bir ihtişama kaptırmışlardı. Büyükelçilikteki rehine alma işlerminin başarıyla gerçekleştiğini ve Amerika'yı yendiklerini düşünüyorlardı. Kesinlikle söyleyebilirim ki; rehine kriziyle ilgili Viyana Sözleşmesi'nin içeriğinden endişe duyan İranlıların sayısı azınlıktaydı. Çoğu İranlı, Ayetullah'ın eşi benzeri olmayan karizmasının etkisi altındaydı, ona öğrencilerin kahramanı gözüyle bakılıyordu.

Büyükelçilik kuşatması, hızla devrimin canlı merkezi hâline geldi. Öğrenciler gizli istihbarat belgelerini ortaya çıkardıklarını duyurdular ve Amerikan hükûmetine casusluk ettiği öne sürülen bu isimleri açıklamaya başladılar. Her yeni açıklamayla birlikte öğrenciler iş birlikçi olduğu iddia edilen

kişilerin ölüm fermanlarını imzalıyorlardı. İnsanlar heyecandan çılgına dönmüş bir hâlde büyük kavşakların etrafındaki geniş alanları doldurarak "Amerika'ya ölüm!" nidalarıyla Büyükelçiliğe yürüyorlardı. Bahçesinde tenis kortları ve dev bir oditoryumu bulunan küçük bir kolej kampüsü genişliğindeki elçilikte, toy militanlar devriye geziyordu. Büyükelçiliğin büyüklüğü, Şah'ın İran'ı ve Amerika Hükûmeti arasındaki yakın ilişkinin göstergesiydi.

Bir öğleden sonra arkadaşlarımdan biri telefon etti ve Büyükelçiliğe gitmek isteyip istemediğimi sordu. "İçeri girmemize izin verirler mi?" diye sordum. "Hayır ama orası çok kalabalık." dedi. "Ortalıkta dolaşmak eğlenceli olur diye düşündüm." O sırada her türlü İran yemeği satan seyyar satıcıların buğulanmış pancar, közlenmiş mısır, soğuk soda tezgâhları Büyükelçiliğin etrafında sokaklar boyunca orası bir piknik alanıymışçasına sıralanmıştı. Anne babalar bebek arabasında bebeklerini getirmişler, külahta dondurma yalayan çocuklarını, derinden bağlılıklarını belirten Ayetullah'ın resmini de taze sıkılmış meyve sularının yanında getirmişlerdi. Temelde bir oturma eylemi olarak başlayan eylem, önce uluslararası travmatik bir uyuşmazlığa, sonra her ikisi de bir sokak panayırına dönüşmüştü. "Üzgünüm," dedim arkadaşıma, "ahmakça bir gösteriyi izlemekle ilgilenmiyorum." Televizyonlar geceler boyu bu genç insanların basın açıklamalarını ve her zaman orada olan kalabalıkların görüntülerini yayınladı. Kuşatma hayal edebildiğimizden çok daha uzun sürmüştü, tam 444 gün. Dünyanın yarısının Ayetullah Humeyni'ye rehineleri serbest bırakması için delegeler gönderdiğini hatırlıyorum. Papa bile birini göndermişti. "Papanın namına, insanlık adına,"diye rica ediyordu elçi, "...lütfen bırakınız gitsinler." Ayetullah kılını bile kıpırdatmadan "Genç insanlarımız Şah'ın hapishanelerinde işkence görürken Papa neredeydi?" diye cevap verdi.

İslam Cumhuriyeti'nin gelecekteki politikacılarının çoğu

Büyükelçilikteki rehin alma olayına karışan ve kendilerine "İmamın Yolunun Müridi Öğrenciler" adını veren gruptan çıktı. Tanınmış muhafazakârlardan ileri gelen reformculara, devletin bütün makamlarını onlar doldurmuşlardı. Ne var ki yıllar geçtikçe birçok İranlının gözündeki kahramanlık statüleri düştü ve özellikle Irak Savaşı bittiğinde, insanlar devrimin İran'ın dünya üzerindeki yerine zarar verdiğini hissetmeye başladılar. Sovyetler Birliği'nin çöküşü tek kutuplu bir küresel düzene sebep oldu ve dünyanın tek ve en büyük süper gücüyle düşmanlık, beraberinde ciddi sıkıntılar getirdi. Amerika'nın ekonomik yaptırımlarıyla her yere uzanan kolu, İran'ın Amerika şirketlerinden yararlanamaması anlamına geliyordu. Oysa ki, tümüyle Amerikan şirketleri tarafından inşa edilmiş bir petrol altyapısına sahipti ve devamlılığı bu şirketlere bağlıydı. Boeing uçağı veya hali hazırda sahip olduğu Boeing filosuna hizmet satın alamıyordu, sonunda Avrupa jet yolcu uçağı bile –Amerikan yapımı motorları yüzünden– yasaklı hâle geldi. İran'ın sivil havacılık filosu her geçen gün çürüyordu, hükûmet Rus yapımı Tupolevler almaya başlamıştı. Bunlar da ürkütücü bir şekilde sürekli yere çakılıyorlardı. Bugün bile İran Havayollarından Avrupa'ya uçan bir uçağa binerseniz kendinizi 70'lerden kalma, antik bir Boeing 747'de bulabilirsiniz. Bu, İran'ın Washington Büyükelçisi'nin ABD başkentindeki meşhur partileri verdiği ve Tahran'daki Amerikan Büyükelçisi'nin Bloody Mary branşlarına ev sahipliği yaptığı dönemin tek kalıntısıdır.

Rehin alma eylemi iki ulusun doğrudan yüzleştiği son eylem olmasına karşılık gelecek on yıl içinde İran ve Amerika'nın kaderinin iç içe geçmesine sebep oldu. Devrimci bir İran, 1980'lerin başında radikal İslamcıları ve Devrim Muhafızlarını, iç çekişmelerin yaşandığı ufak bir Akdeniz ülkesi olan Lübnan'a gönderdi ve Şii militan grup Hizbullah'ın

kurulmasını sağlayarak Beyrut'taki kaos ortamında Amerikalıları hedef almaya devam etti. 1983 baharında, bir intihar bombacısı, Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliğine patlayıcı yüklü bir kamyonla girmiş ve altmış üç kişinin ölümüne sebep olmuştu. Aynı yılın sonbaharında bir başka intihar bombacısı, Beyrut'taki bir Amerikan askerî kışlasında iki yüz kırk bir deniz piyadesini öldürdü. Bombalı intihar aracı şehir savaşını başarıyla uygulandıktan sonra söylenenlere bakılırsa İran tarafından desteklenen İslami radikaller, aralarında CIA istasyon şefinin de bulunduğu birtakım Amerikalıları kaçırmaya başlamışlardı. Eylemciler İran Devrim Muhafızları ile bağlantılıydı ve esirlerin serbest bırakılması için çabalayan diplomatlar onlarla pazarlık etmek için Tahran'a uçtular.

Görünüşe bakılırsa İran ve Amerika arasındaki düşmanlık; uzaklarda, Akdeniz'in başkentinde gerçekleşen savaşta düşmana karşı yeni yol arayışlarıyla devam etmekteydi. Ancak İran'ın rehine krizinin sonrasında bile halk düşmanlarının gizli kapılar arkasında yaptıkları görüşmeler üzerine söylentiler dolaşıyordu. Başbakan Jimmy Carter'ın görev değişiminde bulunacağı yönetimin kıdemli üyeleri, sözüm ona eylemcilerle özel kanallar aracılığı ile yapılan anlaşmaya göre rehinelerin serbest bırakılışını Başbakan Reagan'ın yemin törenine kadar geciktirmeyi kabul ettiklerini ileri sürdüler. Ve gerçekten de, Reagan yemininden sadece saatler sonra kuşatmanın sona erdiği haberini verdi.

1980'lerin ortasında İran-Contra skandalı; Amerika'nın rehinelerin serbest bırakılması karşılığında İran'a füze sattığının açığa çıkması bu şüpheleri ateşlemişti. Skandal hem Reagan yönetimini lekeledi hem de İranlıların sürekli bu ateşli anti-Amerikancı tutumundan ötürü hükûmetlerini sorgulamalarına neden oldu. Özellikle İran'ın bu gizli misyonunun detayları gün ışığına çıktığında: 1986'da Başbakan Reagan,

ulusal güvenlik danışmanı Robert Mcfarlene'yi o meşhur anahtar şeklindeki çikolatalı kek ve kendi el yazısıyla ithaf ettiği bir İncil ile birlikte Tahran'a yollamıştı. Anahtar şeklindeki kek, iki ulusun arasındaki gerginliğin ardındaki özel iş birliğinin şekerli sembolü olarak İran'da politik bir efsaneye dönüştü.

444 günlük rehine kriziyle iki egemen ülkenin karşı karşıya gelmesi kaza sonucu değildi. Washington'daki klişe mantığa göre her iki tarafın uzlaşmasında stratejik hesapların önemli olduğu kadar duyguların da önem arz ettiği ilişkilerin kötü bir evliliğe doğru gittiği varsayılıyordu. Bu bakış açısına göre İran'ın tavrı rahatlıkla radikal İslam'ın laik Şah'a karşı öfkesi olarak yorumlanabilirdi. Fakat İran'da kolektif hafıza daha geçmişe uzanıyor, 1953'te Amerikan darbesinin Musaddık'ı devirdiği güne gözlerini açıyordu.

Devrimde rol alan eylemcilerin çoğu 1990'larda entelektüel bir dönüşüm geçirmişlerdi. Devrimin yön değiştirdiği, özgürlük ve bağımsızlık idealini kaybettiği, yozlaşma ve baskının başını alıp gitmesiyle birlikte İranlılara yabancılaştığı sonucuna varıyorlardı. İslami Cumhuriyet'in otoriter yapılanmasını kontrol altına almayı amaçlayan rejim yanlılarının başını çektiği, 1990'ların sonundaki bir reform hareketine yardım ettiler. 2001'e gelindiğinde Amerika Büyükelçiliğinin arazisi "Amerika'nın dünya üzerinde işlediği suçlar"a ithaf edilmiş korkunç bir sergiyle –şeytan boynuzlu Sam Amca heykelleri ve midesinde canlı bir güvercin olan Özgürlük Heykeli'nin bulunduğu– ilk kez halka açıldığında buna katılmayı reddettiler.

Yargıçlıktan çıkarıldığım toplantı, 1979 yılının son günlerinde bölge mahkemesinin genişçe bir odasında yapıldı. Gerçi toplantıdan ziyade tam bir işten çıkarmaydı çünkü tasfiye

komitesindeki adamlar bana oturmamı bile teklif etmediler. Kendileri tahta masanın arkasında yer almaktaydı. Yargıçlardan ikisini çok iyi tanıyordum; bir diğeri geçen seneye kadar altımda çalışıyordu. Ellerimle arkamdaki sandalyeyi kavramış inatla ayakta durmayı sürdürdüm; altı aylık hamileydim ve en azından oturmamı teklif edecek kadar nazik olup olmadıklarını merak ediyordum. İçlerinden biri birkaç sayfa evrakı tutarak masanın öbür tarafından kabaca bana doğru fırlattı.

Tekrar kaba bir şekilde, "İznin tamamlandığında araştırma ofisine gel." dedi. "Araştırma ofisi" yargıçların çalıştığı bir yer değildi. "Araştırma ofisine gel." cümlesi de yargıçlar tarafından rütbemin bir araştırmacıya, bir yazıcıya, bir sekretere düşürüldüğü anlamına geliyordu.

Kimse bir kelime bile söylemedi. Baş tasfiyecinin yanında oturan tanıdığım iki yargıca baktım.

"Daha araştırma ofisinde çalışmaya başlamadan izin istiyor." dedi baş tasfiyeci.

Bu noktada beni kışkırtma amacında olduğunu biliyordum; bu yüzden elimi şişmiş karnımın üzerine koyarak doğum iznının çalışma yasalarınca garantiye alındığını söyledim.

Sonra akla hayale sığmaz bir şey yaşandı. Ben odada değilmişim gibi kadın yargıçlar hakkında konuşmaya başladılar. "Düzensizler..." dedi biri. "Hep dikkatleri dağınık..." diye söylendi bir diğeri. Öteki "Evet!" diye onayladı. "Öyle motivasyonsuzlar ki çalışmak istemedikleri çok açık."

Omuzlarımı geri çektim, midemi tuttum ve odadan ağır adımlarla çıktım, öylesine öfkeliydim ki, konuşup konuşamayacağımdan emin değildim.

Bugün bile o toplantıyı düşündüğümde veya olayı anlattığımda kendimi eve nasıl attığımı hatırlamıyorum. Yürümüş olmalıyım çünkü eve geldiğimde düşmüş olduğum açıkça anlaşılıyordu fakat nasıl düştüğümü hatırlamıyorum. Yoğun

kavşakları nasıl geçtiğimi ya da eski Paykanların nefes alıp veriş seslerini. Kapıyı kendi anahtarımla bile açmamıştım, zile basmış ve kapıda öylece dikilmiştim. Kız kardeşim beni nefesi kesilmiş, pantolonu yırtılmış, bacaklarımdan aşağıya kanlar akıyor bir vaziyette rengim sararmış ve ifadesiz hâlimle oracıkta buldu. Aşağıya baktım ve dizimdeki derin yarayı gördüm. Yanıma gelerek bana sarıldı ve o an ağlamaya başladım.

İlerleyen günlerde şaşırtıcı derecede düzenli bir şekilde akıl almaz olaylar gerçekleşmeye devam etti. Açıkça belirtmesem de, muhtemelen benim inatçı biri olduğumu fark etmişsinizdir. Evde oturmayı reddediyordum ve Bakanlıktaki kişiliğimin bu kadar kolay uçup gitmesine izin vermeyecektim. Sabah tamı tamına dokuzda, utanç verici bir şekilde "transfer edildiğim" çalışma alanı olan araştırma ofisine geldim. Fakat oraya vardığım ilk günden itibaren rütbemin kendi rızam dışında indirildiğini, protesto olarak herhangi bir iş yapmayı reddettiğimi beyan ettim. Ofis başkanı beni önceden tanıyor, işi neden geri çevirdiğimi anlıyordu. Bana izin verdi. Her gün ofise gidiyor ve sadece odamda oturuyordum. Saatler günlere, günler haftalara karıştı.

Bir öğleden sonra, Bakanlığa bir grup insan geldi ve o dönem askerî başsavcı olarak atanmış Bani-Sadr'ın odasının önünde beklemeye başladılar. Adamlar kendilerine devrimin saflığını korumayı görev edinmiş, o zamanlar mantar gibi çoğalan İslami topluluklardan biri olan *anjoman-e islami* grubunun üyesiydiler. Nihayet Bani-Sadr geldiğinde ofisine girmesini engellediler. Yüksek sesle tartışıyorlar, ona gerçek bir İslam devrimcisi olmadığını söylüyorlardı. Esasında, bana Ayetullah Humeyni'ye hürmeten saçımı kapatmamı söylediğinde verdiği mesajın aynısını veriyorlardı.

Bani-Sadr sessizce Bakanlıktan dışarı çıktı. Bir süre sonra,

erkek kardeşi İran Başbakanı olduğunda, bana hukuk danışmanı olarak Başbakan'ın ofisinde çalışmayı teklif etti. Cazip bir teklifti, her Allah'ın günü araştırma ofisinde oturup duvarlara bakmaktan kesinlikle daha ilgi çekiciydi. Ancak reddettim. Bütün bu politik antlaşmaların ne kadar kırılgan olabileceğini, kaprisli devrim yanlılarının standartlarını gün be gün nasıl yeniden oluşturduklarını görmüştüm. Bir gün ideal devrimci ruh üzerine diğerlerine nutuk çekerken, sonraki gün daha radikal olanlar tarafından ofisinden nasıl kapı dışarı edilebildiğini de. Yanılmıyordum. O pozisyonu kabul eden kişi, Başbakan Bani-Sadr ofisinden çıkarıldığında o da idam mangası tarafından infaz edilecekti.

Araştırma ofisindeki benzer günlerden birinde, can sıkıntısından delirme aşamasında grevimi bırakmaya hazırlanırken İnkılap-ı İslamı (orijinal çevirisi olmasa da hemen hemen İslami Devrim anlamına gelen) adlı günlük gazetede çarpıcı bir haber okudum. Önce başlığa hızlıca bir göz gezdirip İslam Ceza Kanunu taslağının altında yazanları okuduğumda halüsinasyon gördüğümü zannettim. Nasıl olurdu? Bir düşündüm. İslam Hukuku'ndan esinlenilen bir İslami Ceza Kanunu uygulaması, toplum nezdinde çok önemli bir değişikliktir. Yönetim ilkelerini, vatandaşın yasalarla olan ilişkisini düzenleme esaslarını ve toplumun yönetildiği sosyal sözleşmeleri temelinden dönüştürür. Öylesine önemli bir dönüşümü temsil eder ki, herkese duyurulması ve halkoyuna sunulması gerekir. Bu şekilde olmayacaksa da kanımca, basit bir gazete haberi olarak karşımıza çıkmamalıydı diye düşündüm. Çay bardağımı kenara koydum ve gazeteyi dikkatle yere sererek haberi en baştan okumaya koyuldum.

Hayatımın geri kalanı boyunca mücadele edeceğim acımasız yasalar, gazetenin sayfasından bana bakıyordu: Kadına biçilen değer, erkeğininkinin yarısı kadardı (örneğin, sokak-

ta bir kadınla erkeğe araba çarpsa, kadının ailesine ödenecek tazminat, erkeğe ödenecek olanın yarısı kadardı), kadının mahkemede tanık olarak verdiği ifadenin bir erkeğin yarısı kadar hükmü vardı; bir kadın boşanmak için kocasının rızasını almalıydı. Görünen o ki; Ceza Kanunu'nu hazırlayanlar, kendilerine hukuki olarak yedinci yüzyılı esas almışlardı. Kısacası yasalar, zamanı İslam'ın yayıldığı ilk günlere yani zina yapan kadınların taşlanmasının, hırsızlık yapanlarının elinin kesilmesinin münasip görüldüğü • günlere, 14. yüzyıl öncesine döndürmüşlerdi.

Vücudumun şiddetli bir öfkeyle alev aldığını ve karıncalandığını hissettim. Şakaklarımdan birinin seğirmesiyle başlayan sersemletici bir ağrı, bir saat içinde dayanılmaz acı veren dengesiz bir çarpıntıya dönüştü. Böylece ilk migren nöbetimi evde, perdeler kapalı bir vaziyette saatlerce yatakta yatarak geçirdim. Cevat aylardır eğitimi için gittiği Avrupa'daydı. En azından yemek pişirmek ya da masayı hazırlamak gibi bir sorunla karşı karşıya değildim. O andan itibaren, eğitimli İranlılar için devrimin korkunç bir yöne doğru gittiği aşikâr hâle gelmişti. Devrimi meşru kılan süreçlerin çoğunda bizi sokağa döken, karşılıklı olarak paylaştığımız duyguların yok olmasıyla geriye sadece giderek artacağa benzeyen şiddet arzusu kalıyordu.

Güneş batıp akşam trafiğinin gürültüsü azaldığında, saat dokuza doğru Tahran sessizliğe bürünmüşken sürünerek yatağa çıktım ve alnıma soğuk kompres uyguladım. Oturma odasına bir tabak bisküvi götürdüm ve televizyonu açtım. Aslında bir şey yiyemiyordum, sadece tabaktaki kırıntılarla oynuyordum. Ayetullah Humeyni'nin sert ifadeli yüzü ekranda belirdi, neredeyse dayanılmaz olana dek televizyonun sesini açtım. Konuşmasında bir monarşiyi devirdiği ve İran tarihinin seyrini değiştirdiği zamanki tekdüzelikle, kanuna karşı çıkanların

İslam'a karşı olduğunu ve cezalandırılacağını söylüyordu. Örnekler daha ilk günlerden belirlenmişti: Eleştiri "düşmanların" işiydi, "İslam karşıtı" veya "devrim karşıtı" olarak nitelendirilen durumların içerdiği uzunca bir liste bulunmaktaydı. Bu kavramları tanımlayan kumdaki çizgiler belirsizleşmiş ve her gün yeniden çiziliyordu. Ve yanlış tarafta yer alanlar er ya da geç idam mangasıyla yüz yüze geliyordu.

Birkaç gün sonra Tahran Üniversitesinden bir grup hukuk profesörü yeni Ceza Hukuku'nun 20. yüzyıla uygun olmadığını ve uygulanmaması gerektiğini öne süren bir protesto mektubu yazdılar. Derhâl kovuldular ve cezaları bir sonraki duruşmaya kadar geçici olarak askıya alındı ancak profesör açığı dolayısıyla aşamalı olarak göreve geri çağrıldılar.

İslami kanunların hayatımı etkileyebilecek tüm sonuçlarına kendimi hazırlamıştım. Farklı olacağını bildiğim bütün durumları düşündüm: Artık başkanlık edemeyeceğim mahkemeler, din adamlarıyla dolu Bakanlık, hukuki olarak referans alacağım din kitapları. Fakat bütün kuruntularıma rağmen yeni yasal rejimin felaket de olsa beni yatak odama, evliliğime kadar takip edeceği korkusunu taşımıyordum. Yeni Ceza Kanunu'nu gazetede okuduğum günden bu yana, Cevat'a farklı davranıyordum. İçim dışıma çıkmış gibiydi. En ufak bir saygısızlığı veya ses tonunun alışılagelmişin biraz dışına çıkması beni kavganın eşiğine getiriyor, İran deyimiyle, gardımı alıyordum. Fakat bütün bunlar elimde değildi.

Cevat'la evlendiğimiz gün, hayatımızı iki eşit birey olarak birleştirmiştik. Ama bu yasalar altında, o bir birey olarak kalırken ben bir mal hâline gelmiştim. Onun aklına estiğinde benden boşanmasına, gelecekteki çocuklarımızın vesayetini almasına, üç eş daha alması ve onları benimle aynı evde tutmasına izin veriyorlardı. Mantıksal olarak Cevat'ın içinde

patlak vermeyi bekleyen gelecekteki çocuklarımızı çalacak ve evlenme heveslisi bir canavar gizlenmediğini bilmeme rağmen kendimi ezilmiş hissediyordum. Birkaç hafta içinde asık suratlı, savunmacı bir insana dönüşmüştüm, Cevat ile konuşmamız gerektiğine karar verdim.

"Dinle, ben artık buna katlanamıyorum." dedim ona.

"Bizim bir sorunumuz yok." dedi. Ve haklıydı da. Bütün bunlardan önce en büyük anlaşmazlığımız günlük ev işlerimiz üzerine yaşanmıştı.

"Biliyorum," diye cevap verdim. "ama yasalar aramızda sorunlara yol açıyor. Önceden eşittik, ama şimdi sen benden üsttesin ve ben buna katlanamıyorum. Gerçekten, gerçekten katlanamıyorum."

"Peki ne yapmamı istiyorsun?" diye sordu ellerini havaya kaldırarak.

İşte o an birden ilham geldi. Ne yapabileceğini biliyordum! Herhangi bir ayrılma durumunda ondan boşanma hakkımın yanı sıra çocukların vesayetini alma hakkımı bana bağışladığına dair bir evlilik sonrası sözleşmesi imzalayacaktı.

Ertesi sabah saat sekiz civarında kalktık, alelacele taze ekmek ve şekerli çaydan oluşan bir kahvaltının ardından yerel notere koşturduk. Her zamanki gibi arabayı ben kullandım. Cevat şehirde araba kullanmayı sevmiyordu. Benimse Tahran'ın karmakarışık caddelerinde diğer bütün araçların olduğu yolda şeritten şeride geçerken, İran'daki hayatımdan duyduğum hayal kırıklığı, direksiyon başında yüzüme yansımış bir vaziyette yol önceliğim için kavga etmekten daha çok hoşlandığım bir şey yoktu. Cevat her zaman "Sen bir taksi şoförü olmalıymışsın." derdi. Fakat komik olan şu ki; otobanda araba kullanırken hep donup kalırdım. Ne zaman Tahran dışına çıksak hep Cevat kullanırdı. Hız beni ürkütüyordu çünkü. Saatte seksen kilometrenin üzerine çıksam kelimenin tam anlamıyla serseme dönüyordum.

Hukuk eğitimim sırasında bir gün yargıçlık stajımın bir parçası olarak şehir morgunu dolaşmıştık.

Korkunç bir şekilde parçalanmış on beş ceset soğuk, çelik levhalara yatırılmış otopsi için bekletilmekteydi. Çok hızlı giden bir otobüste yolculuk ederlerken araç yan yatarak kontrolden çıkmış ve kaza yapmışlardı. O gün bu gündür hız yapmak benim için tartışma konusu bile değildir.

Notere geldiğimizde adam şişe dibi gözlüklerinin ardından delirmiş gibi Cevat'a baktı. "Ne yaptığının farkında mısın kardeşim?" diye sordu, belki de böyle bir kontratı imzalaması için kandırılacak kadar cahil olabileceğini varsayıyordu. "Neden böyle bir şey yapıyorsun?"

Cevat'ın yanıtını asla unutmayacağım.

"Kararım değişmeyecektir. Ben hayatımı kurtarmak istiyorum."

Eve dönüş yolundayken, onun yolcu koltuğunda oturan profiline bir baktım ve bütün bu kanunların verdiği dayanılmaz ağırlığın bir anda uçup gittiğini hissettim. Olmamız gereken yere geri dönmüştük, eşit olduğumuz yere. Fakat bir yanım hâlâ eksik kalmıştı. Ne de olsa İran'ın bütün erkeklerini notere sürükleyemezdim değil mi?

21 Nisan 1980'de yani eşimle tanışmamdan bugüne kadar geçen beş yıllık süreden sonra kızım Nigar'ı dünyaya getirdim. Doğumdan kısa bir süre öncesine kadar araştırma ofisindeki "işime" devam etmiştim ve kızımın gittikçe kararan hayatıma bir ışık gibi doğacağını –bunu tarif etmenin başka yolu yok– hiç düşünemezdim. Açıkça söylemek gerekirse çocuklara çok düşkün değildim, ta ki kendi çocuğum olana kadar. Bu gizemli, küçük, pembe varlığı seyrederek; ağzından akan salyaları silerek, gazını çıkarabilmesi için pamuklu tulumunun üzerinden sırtını ovalayarak evde iki ay geçirmiştim. Yalnızca bebek-

le değil, huzur veren ninniler, biberon hazırlama ayinleri sayesinde de dışarıdaki çirkinliklerden ve azalmayacak olan infazlardan uzaklaşarak nefes alma fırsatı yakalamış oldum.

Kızım doğduktan sonra, bakıcı tutmaya gücümüz yetmedi. İşe dönme vakti geldiğinde, Nigar'ı sabah annemlerin evine bırakacak, akşam eve dönerken alacaktım.

Döndüğümde her zamankinden daha korku ve gözdağı dolu bir Bakanlık buldum. Devrimciler her geçen gün bir başka adaletsiz ve keyfi yasayı geçiriyorlar ve İslam karşıtı olarak yaftalanma korkusu ile kimse sesini çıkarıp itiraz edemiyordu. Eski meslektaşlarım beni başka bir bölüme "transfer" ederek gizlice rütbemi düşürürken, çok yakında sadece erkeklerin yargıç olabileceğini ve kadın yargıçların idari pozisyonlara çekilmesini açıkça bildiren bir yasa yürürlükten geçirildi. Acımasız bir bürokratik sürgün sonucu, bir zamanlar yargıç olarak başkanlık ettiğim aynı mahkemeye sekreter olarak atandım. Tabi ki, ben ve birçok kadın yargıç duruma sessiz kalmadık. Koridorlarda, devrim yanlısı bağlantıları olan arkadaşlarımıza, yeni bakana; yapabileceğimiz her yerde ve herkese protestolar gerçekleştirdik.

Şah'ın son günlerinde yakın olduğum devrimcileri araştırdım. Eskiden açık fikirli olan ve bana ikinci sınıf bir İranlı gibi davranmayanlar o dönemde rejime karşı kampanyalarında desteğime ihtiyaç duyuyorlardı. Talihsiz Şah yanlısı yetkililerin odalarını basmak, protesto mektuplarını imzalatmak için bana ihtiyaçları vardı. O zamanlar mücadele içinde bir arkadaştım, eşittim. Onlara tüm bunları hatırlatıyordum ve zorlamayı sürdürüyordum. *Neden?* Israrla sordum. *Bana sadece bir kadının neden yargıç olamayacağını söyleyin. Bana bir cevap borçlusunuz.*

"Haklısın elbette. Kimse sana karşı çıkmıyor. Yalnızca sabırlı ol. Daha sonra senin haklarınla da ilgileneceğiz." diye

söz verdiler. "Ama şu an daha acil problemlerimiz var. Görmüyor musun?"

Görüyordum. Ve zaman devrimcilerle ilgili şüphelerimi haklı çıkarmıştı. Onların öncelikler sıralamasında kadın hakları daima son sırada geliyordu. Açıkça kadın haklarını savunmak için doğru zaman asla gelmiyordu. Yirmi beş yıl sonra aynı argümanıma aynı cevabı vereceklerdi: Devrimin kurtarılması gerek. Beyler, merak ediyorum da; sizce kadın haklarıyla ilgilenmek için doğru zaman ne zaman olacak? Diğer tarafta mı?

Gel gör ki, ülke tehlikedeydi ve bu uyduruk savunmalar daha inandırıcı görünüyordu. 22 Eylül 1980'de talihin bize gülmemesi yetmiyormuş gibi Saddam Hüseyin İran'ı işgal etti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İran Savaşta

Arkadaşım ben kapıyı açar açmaz, "Haberleri dinledin mi? Dinledin mi? Çabuk, televizyonu aç!" diyerek beni itti ve içeriye girdi. Neden bahsettiği hakkında hiçbir fikrim yoktu. Nigar'la ilgilenmek bütün öğleden sonralarımı alıyordu. Ben de zaten güvenmediğim haberleri dinlemeyi bırakmıştım. Arkadaşımın anlattığına göre, Irak savaş uçakları Mihrabad Havaalanı'na ve Tahran'daki diğer bölgelere saldırmıştı.

Çayı ısıtmak için çaydanlığı sobanın üstüne koydum ve televizyona koştum. Program yoktu, sadece insanın keyfini kaçıran davullar eşliğinde yapılan yürüyüşler vardı. Zaman zaman bir ses araya girerek Ayetullah Humeyni'nin yapacağı konuşma için onları izlemeye devam etmemizi söylüyordu. Biz de öyle yaptık. "İran halkı," dedi, "...anavatanını savunacak." Ve böylelikle savaşın başladığını anlamış olduk. Telefon çaldı. "Neden bu tarafa gelmiyorsunuz?" diye bir öneride bulundu annem telefonda. "Böyle bir gecede birlikte olalım." Cevat ve ben yanımıza bir gecelik eşya alarak oraya gittik. Uyuyamayacak kadar kaygılı olduğumuzdan gece geç saate kadar ayakta kaldık. Televizyonun başında nöbet tutarak çekirdek çitledik. Biraz temiz hava için pencereden dışarı başımı

uzattığımda yolun altındaki birçok evin de ışığının yandığını gördüm. O akşam geç saatlere doğru Saddam Hüseyin'in tam anlamıyla bir saldırı gerçekleştirdiği netlik kazanmıştı. Bağdat, önce Tahran'da ve diğer sekiz İran şehrinde olduğu gibi İran hava üslerine saldırmaları için savaş uçaklarını göndermişti. Saddam bu taktik için 1967 Arap-İsrail savaşından ilham almıştı. Hedefi, İran Hava Kuvvetlerini uçuşa geçmeden önce yerle bir etmekti. Fakat İran jetleri güçlendirilmiş hava sahalarına özel olarak sokulmuştu ve saatler içerisinde F-4 Fantom savaş uçakları, çukurlu uçuş pistinin üzerinden süzülerek Irak hedeflerine saldırmak üzere havalandı.

Irak uçakları, İran hava üssüne yağmur gibi füze yağdırırken, İran topraklarına 800 milden fazla nüfuz etmiş altı Irak ordu bölüğü, üç cepheden İran sularına girmişti. Kuzey cephesi, ülkenin dağlık kuzeybatı eyaletindeki merkez cephe Zagros Dağları'nın eteklerinde yer alan düzlük, çöl arazisindeki Kasrı Şirin sınır karakolunun bulunduğu yerde açılmıştı. Fakat Irak ordusu en güçlü birliklerini, Saddam'ın faşist Baasçı rejimini beslemek için işgal etme hayalini kurduğu petrol yataklarının anayurdu olan güney bölgesi için saklıyordu. Süratli bir işgalle İran'ın takviye yapmasını engellemesi planlanan tümenler, Arvand Nehri'ni geçmiş, stratejik noktalara ve askerî üslere doğru ilerlemekteydi.

Ülkeye yapılan saldırılar sürerken, Şah'ın Amerika'dan satın almış olduğu yepyeni savaş jetlerini kullanabilen en iyi subaylar hapishanede çürümekteydi. Günler sonra bölgedeki ordu kumandanları hava desteği için yardım istediklerinde, içlerinden hâlâ Şah'a karşı sadık olup olmadıkları önemini yitirmişti. Başbakan Bani-Sadr pilotları göreve çağırdı. Cezaevi hücrelerinden savaş uçakları kokpitlerine gönderilen subaylar, Irak'ın ilerlemesini hemen yavaşlattılar.

Savaşın ilk haftaları boyunca normal yaşam aksamıştı.

Kamu kurumları ve özel şirketler erkenden kapanıyordu; böylelikle insanlar çabucak evlerine gidip siper alabiliyorlardı. Restoranlar ve sinemalar kapalıydı, hava kararduktan sonra Tahran'ın geniş sokakları boş ve sessizdi. Irak uçaklarının ne zaman gelip şehre bomba yağdıracağını kimse bilmediğinden, insanlar dışarıya adımlarını atarken dikkati elden bırakmıyorlardı. Bir çoğu ufak radyolar taşımaya başlamıştı, böylece hızla markete gittiklerinde hava saldırısı uyarılarını kaçırmamış olacaklardı. Kısa zaman içinde dükkânlarda şeker, un, deterjan gibi temel ihtiyaç ürünlerinde kıtlık baş gösterdiğinde, hükûmet karne sistemi getirdi. Kuyruklar bir yılan gibi öbek öbek uzuyordu ve sadece bir paket un alabilmek bile bazen bir gün sürüyordu. Fiyatlar birdenbire fırlamış, serbest pazardaki ürünler inanılmaz pahalanmıştı. Annem bazen evde neye ihtiyacım olduğunu görmek için sabahları uğrardı. Ben ise hâlâ işe gidiyordum ve Nigar ile ofis arasında o uzun kuyrukları beklemek için vaktim yoktu.

Kuyruklar ve kıtlık günden güne daha normal hâle gelmeye başladı ve köşedeki markete gidip ihtiyacımız olanı beş dakika içinde aldığımız günleri unuttuk. Restoranlar yavaş yavaş akşam vakitlerinde tekrar açılmaya başladı, doğum günü partisi kutlamak yakışıksız kaçmıyordu artık. Yaşlı çiftler öğlen gezintilerine kaldıkları yerden devam etmeye başladılar. Savaşa uyum sağlamıştık, tıpkı devrimin yaratmış olduğu kaosa ve kargaşaya uyum sağladığımız gibi. İnsanın hayatta kalma içgüdüsü ne kadar hayret verici ve bir o kadar da trajik, diye geçirdim içimden.

Savaş, halkın devrimden sonra duyduğu memnuniyetsizliği etkin bir şekilde sona erdirmişti. Erken gelen devrimin bunaltıcı politik baskısı kesinlikle azalmıyordu; sabahları hâlâ asılan veya kurşuna dizilmiş, karşı devrimciler olarak adlandırılan bütün eski rejim memurlarının uzun idam listeleriyle

dolu gazetelerle uyanıyorduk. Bazen idam sehpalarının ve ölü bedenlerin korkunç fotoğraflarıyla dolu sayfaları çevirir, bu idamlardan önce gizlice şov amaçlı yapılan mahkemelere duyduğum tepki ile tüylerim diken diken olurdu. Ancak öfkemizi dışa vurmak için bir alan hatta bir boşluk bile yoktu. Kendi aramızda düzenlediğimiz *dovrehs'* (ortak beğenileri olan insanların edebiyat, haberlerde olup bitenler veya hoşlarına giden konuları toplanıp tartıştıkları düzenli dost meclisleri) lerde bile dökülen kanla ilgili ümitsizliğimizi açığa vurmamak için kendimizi frenliyorduk.

Devrimden sonra mizah duygumuz kesinlikle dehşet verici bir hâl almış olsa da ben neşeli olmaya çalışıyordum. Bir gün dost meclislerinin birinde elime bir gazete aldım ve bir hesap makinesi çıkardım. "Her ay infaz edilen kişi sayısı göz önünde tutulduğunda,"diye açıkladım, "bunu İran nüfusuna oranlarsak olasılık yasalarına göre 7 yıl, 10 ay ve 26 gün sonunda sıra bize gelecek."

Ölüm listeleri işte böyle çabuk yayımlanıyordu. Bu kendi aramızda yaptığımız bir şakaydı ve toplantılarımızın çoğunu geri sayımla açıyorduk: "Şu kadar gün kaldı!" O günlere bakınca şimdi kulağa ne kadar korkunç geliyor. Ama başka alternatif var mıydı ki? Devrimin ihanet ettiğini kendimize itiraf etsek muhtemelen savaşı da kaybedecektik. Hükûmeti desteklemek gerektiğini düşünüyorduk çünkü o sahip olduğumuz tek şeydi ve savaşta acımasız bir zorbayla çarpışıyorduk. Ayetullah Humeyni'nin devrimi İranlıları birleştirememişti fakat savaş, ister istemez değişken bir uyum yaratmıştı.

Kasap ve despot Saddam Hüseyin görünürde sınırları yeniden belirlemek ve İran'ın petrol zengini güney bölgesinin kontrolünü elinde tutmak için İran'a karşı Kadisiya adını verdiği savaşı başlatmıştı. Kadisiya hatırlatmasıyla 7. yüzyılda o zamanki İran'ın Arap Müslüman fethine gönderme yapan

Saddam, toprak ve petrol savaşını Arapların Acemlere karşı (Acem özellikle İranlılar için kullanılan yabancı anlamındaki Arapça kökenli kelimedir) açtığı modern bir savaş olarak efsaneleştirme çabasındaydı. Ayetullah Humeyni ise kendi bölgesinde Şii devrimini yayma konusunda kararlılığı ile ilgili açıkça nutuklar çekiyordu. Devrimcileri ise İslam'ın sınırları olmadığını, milliyetçilik kavramının inancın yanında ucuz, dünyevi bir yaklaşım olduğunu iddia ediyorlardı. Lübnan'dan Irak'a kadar olan toprakları İngiliz sömürgecilerin çizdiği yapay sınırları ortadan kaldıracak Şii İslam ayaklanması için verimli bir zemin olarak görüyorlardı. Ayetullah bu meydan okumayı *jang-e tahmili* yani zoraki savaş olarak adlandırıyor ve Saddam'ı, Şii tarihine aziz İmam Hüseyin'i Kerbela Savaşı'nda öldüren cani Yezid olarak resmederek bunu despotizme karşı verilmiş bir tarihî Şii mücadelesi olarak görüyordu.

İki dünya savaşını bir kenara bırakırsak yirminci yüzyıl, bu kadar kanlı bir muharebeye daha tanıklık etmemişti. İran-Irak savaşı, askerî teknolojinin ilerlemesi öncesinde iki egemen ülke, oluk oluk genç insanını savaş alanına yaya göndererek karşı karşıya gelmişti. Bu, böylesine kayıp verdiren son savaştı. Saddam, Amerikalı silah satıcılarından ve Batı Avrupalı firmalardan kimyasal silahlar alarak Batı'nın askerî cephaneliğine ulaşması sayesinde avantaja kavuşmuştu. İran ise bölgenin en kalabalık nüfuslu ülkesiydi. Harcamak için insan kaynağına sahipti.

İran Devrimi ve savaşı, içinden çıkılamayacak şekilde iç içe geçmişti. Biri diğerini öyle süratle takip etti ki devrim kendi ideolojisini ve sembolizmini savaş sürerken oluşturdu. Birçok genç insana cepheye gönüllü olarak gitmesi için cennete giden kısa yol vaat edildi, İslam adına insan öldürülmesini meşrulaştıran bir şehitlik cemaati ortaya çıktı. Televizyon her gece kırmızı bandanalar takan ve cennetin anahtarlarını

boyunlarında taşıyan genç gönüllülerin, Irak Savaşı'nın yapıldığı bölgeye gitmek için otobüse binerken ki görüntülerini yayınlıyordu. Bir çoğu çocuk yaşta olup, beraberlerinde küçük Kur'an'lar ve Ayetullah Humeyni ile ilk Şii imamı, İmam Ali'nin resimlerini taşıyorlardı. Bazısı kefen bezini almıştı yanına. Irak ordusu, sınırın büyük bölümüne mayınlar döşemişti ve İranlı kumandanlar bu genç gönüllüleri geriden gelen askerlerin savaş alanını temizlemek için uçaklarla yollayarak onları canlı mayın tarayıcı olarak kullanıyordu.

Anavatanın savunulması *defa-e moqaddas* yani kutsal müdafaa hâline gelmişti. Savaş operasyonları Allahu Ekber ve İmam Mehdi gibi isimler taşıyordu; isimleri Kerbela ve Kudüs'e dayanmaktaydı. Devrim Muhafızları bize Batı'nın dikenli tel ve saldırı tüfeklerini bile reddettiklerini açıklamışlardı. Ayetullah Humeyni savaşı Allah'ın yürüttüğünü söylüyordu.

Vahşi bir devrimle yaramız henüz tazeyken bile şikâyetlerimizi ve ihanetlerimizi bir kenara koymuştuk. Televizyonda her gece gösterilen bu yürüyüş görüntüleri milliyetçiliğimizi ateşliyordu. Kalbim, Batı'nın mağazalarından son model malzemelerle silahlanmış bir diktatörle kıyaslanamayacak şekilde külüstür silahlarıyla Saddam'ın ölüm tarlalarına giren gençlerimiz için atıyordu. Gençlerin çok iyi çatıştığını bizleri ustalıkla savunuyor olduğunu düşünüyorduk.

Şehitlik kavramının yavaş yavaş hayatlarımıza zerk edilmesi nasıl açıklanabilir? Her şeyin –kamusal alan, ritüeller, gazete, televizyon– ağır ağır ölüm, yas ve keder tarafından tayin edilmesi, süreci nasıl aktarılabilir? Şehitlik coşkusu ve ölümün estetikleşmesi o zamanlar yabancılık veya aşırılık hissettirmiyordu bize.

Bakanlıktaki işime devam ediyordum fakat Tahran'daki Kamu Savcılığı Ofisinin bir parçası olan Çocuk ve Zihinsel

Engellileri Esirgeme Ofisine "uzman" olarak yeni bir pozisyonda atanmıştım. Babaları veya büyükanne ve büyükbabaları olmayan çocuklar ile zihinsel engellilere yasal olarak koruyucu aileler sağlıyorduk. Ofisime her gün çocuklarının koruyucu vesayeti ile ilgili bilgi almak için anneler geliyordu. Gün başlarken her yerde çocuk bağırtıları ve çığlıklar yankılanıyor, öğleden sonra ise tamamen sessizliğe gömülüyordu.

Yeni ofisim savaşta ölenlerin toplu cenaze törenlerinin düzenlendiği Bakanlıktaki avlunun tam karşısında yer almaktaydı. Yakınlarımdan cepheye giden hiç olmamıştı fakat ofisimin bulunduğu yer nedeniyle yüzlerce acılı cenaze törenine tanık oluyordum. İlkini çok canlı bir biçimde hatırlıyorum. Cenazenin ardından okunan ezanın duygulu tonu işitildi önce hoparlörlerden. İran bayrağına sarılı yirmi kadar cenaze avluya getirilmişti ve etrafları acılı yakınları tarafından sarılmıştı. Askerler öylesine gençti ki çoğunun babaanneleri ve dedeleri hayattaydı, güçlükle ayakta durarak orada hazır bulunmaktaydılar. Hoparlörden daha sonra yüksek sesle cenaze marşı çalındı ve geçit töreni başladı. Gözyaşlarımı sekreterimin görmemesi için yüzümü duvara dönerek sakladım. Yabancıların cenazesinde ağlayacak kadar zayıf olduğumu düşünmesini istememiştim. Bu korkunç sahne neredeyse her gün tekrarlanıyordu. Artık katlanamıyordum ve zamanla pencereleri kapatmaya başladım; böylelikle en azından delici hıçkırıklar camın arkasında kalacaktı. Yazları yükselen ağıtları dinlemektense, ısıyı başörtüm ve İslami üniformamın içinde taşımayı tercih ederek terliyordum.

30 Nisan 1982'de, kapkara ve bunaltıcı gecenin aydınlanmasından birkaç saat önce derin bir inançla silahlanmış 40 bin kadar genç insan paslı kalaşnikoflarıyla Arvand Nehri'ni geçerek mayın tarlalarına doğru hareket etmişti. Geceleri üstleri

yanmış ve kesilmiş gibi görünen palmiye ağaçları ve kararmış, fenerle aydınlanmış tozlar, araziye neredeyse mehtaplı bir gece görüntüsü veriyordu. İran ve Irak'ı ayıran su yolunun güneyinde stratejik bir liman şehri olan ve Saddam'ın düşürdüğü tek önemli İran şehri Hürremşah'ın zapt edilmesi İran savunmasına bir darbe olmuştu. O gece İranlı komutanlar *Ali İbn Abi Taleb* (Beytül El Mukaddes Operasyonu için kullanılan parola) sözcüğünü fısıldayarak şehri geri kazanma azmiyle adamlarını tamamıyla zırhlı iki Irak taburunun kalbine sürdüler.

Operasyonun birinci ve ikinci aşamasında, İran askerleri kilometrelerce ağır hava saldırısı altında akın akın şehrin çevresine hücum ettiler; üçüncü hücumda (parola Tanrı'nın elçisi Muhammed) nehrin üzerine bir köprü inşa ettiler ve son hamle için şehrin etrafındaki ana yolu kuşattılar. 24 Mayıs'ta 12 bin Iraklı askeri rehin alarak zaferle ülkeye döndüler. Ayetullah Humeyni'nin "*Kuninşehir*" yani "kanın şehri" unvanını verdiği Hürremşah'ta çok fazla kan dökülmüştü. Askerler zafer ilan ettiklerinde de "Hürremşah'ı Allah kurtardı." demişti.

Bizler bu haberleri nefesimizi tutarak ve sevinçle takip ediyorduk. Hürremşah kurtarılmıştı! Savaş artık sona erebilirdi. Devrim Muhafızları şehri geri alana kadar hepimiz İran'ın savaşa devam etmesi gerektiğinde hemfikirdik; ta ki yüzlerce binlerce askerimiz şehit düşene kadar. Fakat Hürremşah Savaşı politik ve askerî bir dönüm noktasıydı; topraklarımıza geri kavuşmuştuk ve Saddam'ın daha iyi durumdaki birlikleri, insan akınlarını sürdürmeye istekli bir savaş yönetimiyle baş edemeyeceklerini görmüşlerdi. Büyük bir rahatlamayla savaşın biteceğini varsayıyorduk.

Gerçekten de gelecek ay Saddam kendiliğinden ateşkes teklif etti. Ancak o dönemde radikaller henüz devrimi takviye etmemişlerdi ve Tahran; Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ)

(Mojahedin-e Khalgh Organization MKO) ve Ayetullah Humeyni'nin yeni gelişen rejimi arasında bir savaş alanına dönüşmüştü. HMÖ, Küba ve Güney Amerika'daki gerilla hareketlerinden ilham alarak 1960'larda ortaya çıkmıştı. Liderleri, İran'da benzer bir yarı feodal sistem için sınıf ayaklanmasının zamanı geldiğini görüyorlardı fakat laik komünist veya sosyalist çizgilerde mücadeleye yönlendirildiğinde seferberlik için genç İranlıların geniş potansiyelini kaybedeceklerinden endişeleniyorlardı. Dönemin yeni ortaya çıkan politik grupları, zaten kendilerini teorik ve HMÖ'ye göre önemsiz farklarla ayrı tutuyorlardı. İran'ın durumuna bakılacak olursa, birinin kendini Maocu olarak Leninist'ten veya bir Marksist olarak Troçkist'ten ayırmasının sadece genç insanların hedeflerinden ziyade tatminsizliklerinin yarattığı gerginlikle kafalarının karıştırılmasına neden olan entelektüel bir müsamaha olduğunu düşünüyorlardı. Gençlerin asıl hedefleri: Silahlı mücadele ile Pehlevi monarşisini devirmekti.

Böylesi bir parçalanmanın aksine HMÖ lideri; dini kısmen yorumlamaya yetecek kadar kültürlü fakat onun çağrısı niteliğindeki toplumsal örgütlenmeye yanıt verecek kadar da İran gelenekleriyle yoğrulmuş eğitimli orta sınıf üzerinde özellikle yankı uyandıracak sosyalist, militan bir İslam sentezi olarak sunulmuştu. 60'ların sonu ve 70'lerin başında, HMÖ'nün duruşu, Sorbonne'da eğitim görmüş bir toplum bilimci olan aydın-sosyolog Ali Shariati'nin önderliğinde yürütülüyordu. Sosyologların hem kahraman hem de militan olabilecekleri bir dönemdi ve milyonların sevgilisi Shariati de her ikisiydi. Batı'da az tanınmasına rağmen, o zamanki İran gençliğinin yavaşça radikalleşmesindeki rolünü küçümsemek güçtü. Shariati, Şiiliğin bilinen öyküsünü –adaletsizliğe karşı savaşında şehit düşenin mücadelesi– savaşın kazanılmasından ziyade direnişe vurgu yaparak yeniden derledi. Konferanslarında usta-

ca İranlıların Şah'ın serbestçe uyguladığı Batılılaşma açılımından duydukları memnuniyetsizliği hatırlattı ve İmam Ali, Peygamber Muhammed'in kızı Fatima gibi Şii karakterlerini modernleştirerek yedinci yüzyılın dışına çıkarttı.

Daima ütopik olan Şeriati, İranlılara İslam'ın çağdaş sorunları da çözeceğini vaat ediyordu. Kendi gerçek geleneklerine (bu geleneğin edilgenleşmiş mirası yerine) dönmeleri, yani onun deyimiyle "yeniden kendileri olmaları" durumunda çağdaş sorunlardan çıkış mümkün olacaktır. İslam ütopyası, İran toplumunun bereketli zeminini HMÖ'nün yükselişine uygun hâle getirdi. Şeriat'ten söz etmeksizin örgütün daha sonraki toplumsal gelişimini resmetmek güçtür. Bu isim, Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerini çok az sayıda kişinin bildiği dönemde, yıllarca dillerden düşmemiştir. İranlı kitlelerin laik solculuk üzerinden militan İslam'ı desteklemelerini sağlayan Şeriat'i olmuştur ve HMÖ bayrakları büyük yürüyüşlerde daima diğer grupların önünde dalgalanmıştır. Devrim tarihinden geriye kalanlar her ne kadar tartışmalı olsa da, bazıları devrimin zaferini sağlayanın HMÖ olduğuna inanmaktadır.

Ayetullah Humeyni 1979'da iktidara geldiğinde, onun devrimci hükûmeti HMÖ'ye mesafeli yaklaşmış, 1981'de grup, silahlı mücadelesini tekrar yeni yönetim için vermişti. Tahran'da ve ülkenin dört bir yanındaki ayaklanmalar vahşice denetim altına alınmıştı ve hükûmet HMÖ muhalefetini baştan aşağıya yok etmek için harekete geçmişti; liderlerini sürgüne gönderiyor sempatizan olduklarından şüphelenilen herkes tutuklanıyordu. Yıllar içinde taraftarları ve sempatizanları azalmasına rağmen, bir süre Tahran'daki hükûmet binalarını bombalayarak ve bazı devlet memurlarına suikastlar düzenleyerek eylemlerine devam ettiler.

Saldırılar Tahran'ı yarı anarşik bir duruma soktu. Ayetullah'ın cemaatindeki daha radikal gruplar onu, Saddam'ı

devirmek için Bağdat'a doğru ilerlememiz gerektiğine ikna ettiler. İran'ın iki nehrin arasında yer alan toprakları, Eski Mezopotamya'yı fethederse bölgede nasıl bir güce sahip olacağını tartışıyorlardı. Açıkçası bu hayaldi. Ne İran bunu başarabilir, ne de dünya –veya en azından Saddam'ın Batılı destekçileri– buna izin verirdi. Fakat Mezopotamya'ya saldırıyı gerçekleştirdik, ve Hürremşah, acımızı sona erdirecek bir savaş olmak yerine İslam Cumhuriyeti'nin savaşla aşkının ilham perisi hâline geldi.

Tahran'a döner dönmez, raftaki kitapları taradım, politik olarak sakıncalı başlıkları olan kitapları seçerek onları bir kutunun içine tıktım. Kutuyu arka bahçeye sürükledim. Ben bahçenin kenarında etrafa küçük piramitler yapıp kitapları ateşe verirken Nigar da şaşırmış bir vaziyette sürgülü cam kapının ardından beni izliyordu. Yığınla Marx, yığınla Lenin. Bazen Nigar'ın yetişkinlerin mutfakta düzenli olarak "idam" ve "tutuklama" gibi kelimeleri kullandıklarını, annesinin arka bahçede çömelmiş vaziyette açık havada kitaplardan bir ateş yaktığı o tuhaf zamanları hatırlayıp hatırlamadığını merak ederim. Bir açıklama isteyecek kadar büyüdüğünde ve benim hatırladıklarımın yitip gitmesi umudu içinde, ona sunmak üzere gazete kupürlerinden bir dosya tutmaya başlamıştım. Sanki ezoterik bir ritüel gerçekleştiriyormuşum gibi, her yığından ince bir duman huzmesi yükseliyordu. Son cilt küçük bir miktar küle dönüştüğünde bahçedeki fundalık ve zambakları is kaplamıştı ve yanık sayfalar kâğıt yapraklar gibi etrafta uçuşuyordu.

O hafta başında, gazeteler karşı devrimci olduğu bilinen solcu grupların sempatizanları olduğu şüphesiyle idam mangasına götürülen şahısların infazlarının gerçekleştiğini anons etmeye başlamışlardı. Şah'ın gidişi ve Ayetullah Humeyni'nin dönüşünden bu yana çeşitli politik gruplarda bölünmeler ve

metastazlar yaşanmış ve sonrasında devrimin gidişatına göre kavgalar olmuştu. Ayetullah'ın çevresindeki kesimler, kontrolü ellerinde tutmak için oyun dışında bırakmak istedikleri grupların yandaşları ve üyelerinin peşlerine düştüler. Her akım kendi kabullendiği devrim tanımıyla ilgili dergiler ve kitaplar yayımlıyor, birçok İranlı da devrimin farklı karakterlerinden katalog oluşturan bu politik metinlerden ufak kütüphaneler düzenleyerek bu yayınları satın alıyorlardı. Fakat tasfiye başladığında hedef grubun yayınlarını bulundurma; bir suç, rejime karşı bir eylem sayılır oldu. Kitap sahipleri hatta aileleri bile yıllarca hapis cezasına çarptırılabiliyordu.

Gergin bir dönemdi ve herkes kendini huzursuz hissediyordu. Cevat ailenin en küçüğü olan kardeşi Fuad'ı bir süre gelip bizde kalması için davet etmişti. Fuad devrim idealizmi ile büyülenmiş on yedi yaşında sevimli bir çocuktu. Zamanın pek çok genci gibi Halkın Mücahitleri'nin cazibesine kapılmıştı. Örgütün, özgürlük ve bağımsızlığın devrimci yorumuna hâlâ ulaşılmadığı konusundaki ısrarından etkilenmiş ve okulunda onların broşürlerini satmaya başlamıştı. O günlerde gençler bir ideolojiye kolayca kapılabiliyorlardı; "Ne kadar liberalsin" o zamanın en kötü hakareti sayılıyordu. Eğer liberalsen bu, ideolojilerden sakındığın anlamına geliyordu; bir anlamda tembelsin ve inanç sahibi olma zahmetine katlanamıyorsun veya bir korkaksın ve inandığın şeylerin arkasında duramıyorsun demekti.

Rejim ve HMÖ o dönemde her gün karşı karşıya geliyordu, çoğu zaman örgütün liderliğini hedef alan yasaklamalar getiriliyor ve nihayet bunlar Fuad gibi genç sempatizanları da kapsayacak şekilde genişletiliyordu. Önceki hafta birkaç arkadaşı tutuklanmıştı. O sırada Ramazandı. İzlenme ve yaşlı ana babasını riske atma korkusuyla gecelerini bizim evde geçirmeye başladı ve her gece saat on bir gibi geliyor ve ona

ayırdığımız odada uyuya dalıyordu. Bizde kaldığı gecelerden bir tanesinde şafak sökmeye yakın onu nazikçe uyandırdım. Ona lavaştan küçük bir dürüm hazırlamıştım; bu, iftara kadar idare eden geleneksel bir sahur yemeğiydi. Fuad uzun kirpiklerini uykulu bir şekilde kırptı ve başını salladı. "Sadece bir iki lokma al" dedim, "enerjiye ihtiyacın olacak." "Hayır," dedi uyku sersemi bir fısıltı ile, "fakir insanlar gibi aç kalmak istiyorum." Işığı söndürdüm, yorganı çelimsiz hâlâ yeni yetme olan omuzlarına çekerek onu uyumaya bıraktım.

Bir öğleden sonra, Fuad heyecan içinde eve geldi ve benden eski daktilomu ödünç istedi. Neden ihtiyacı olduğunu söylememişti; ben de onu sorguya çekmeyi aklımdan geçirmedim. Alt tarafı bir daktiloydu. O gece Cevat eve gelip daktilonun yerinde olmadığını görünce çok sinirlendi. "Ne sanıyordun?" diye çıkıştı bana. "Biliyorsun, onu bir daha asla geri alamayacağız." Cevat benden daha kolay endişelenirdi. Açıkça söylemedi fakat –o zamanlar, hâlâ korkumuzu saklamaya çalışırdık– daktiloyu bulacaklarından ve onun, bize götürecek bir ipucu olacağından endişeleniyordu. "Pekâlâ, o senin *erkek kardeşin."* dedim. "Ona hayır demem gibi bir şey söz konusu olamazdı. Bunu yanı sıra, onu zaten kullanmıyordum."

Tabi ki, Cevat haklı çıktı. Daktilo bir daha asla geri gelmedi. Fakat Cevat ve ben tartışacak daha başka konular bulmuştuk. Daha adil ve saf bir İslam devrimi ütopyalarıyla aklı başından gitmiş olan Fuad sürekli ortalıkta bir şeylerini bırakıyordu. Bir sabah işe gitmek için çantamı toplarken kitaplığımızda İmam Hüseyin hakkında yazılmış bir HMÖ kitabı olduğunu fark ettim. Sayfalarına göz atmaya başladım; daha sonradan kült hâle gelecek bir organizasyonun bir yayını olarak bir hayli ilginçti. O akşam Cevat eve geldiğinde Fuad ve ben mutfakta kitabı tartışıyorduk. Cevat kitabı eline aldı ve bunun bir HMÖ yayını olduğunu anladı.

Sert bir şekilde "Sence Fuad *can,"* diye sordu, "bunu ortalıkta bırakmak güvenli mi?"Neden bunu burada bıraktın?"

"Fakat ben zaten diğer bütün siyasi kitapları yaktım." dedim araya girerek. "Bir tane bulunmasından bir şey olmaz." Arkadaşlarının *kardeş* diye seslendiği, bizim gibi devrimi yarı yolda bırakmamış ve devrimin gidişatından hayal kırıklığına kapılıp umudunu kesmemiş bu genç adamın savunucusu gibi hissediyordum kendimi.

"Lütfen!" Fuad benim kendisini savunmamı engellemek istermişçesine elini kaldırdı.

"Cevat haklı, bu kitabı evde bulundurmamalıyız. Parlak ve kararlı bakışlarla söz verdi. İki ay içinde bu kitap televizyonlarda tanıtılacak. Göreceksiniz!" HMÖ, sempatizanlarını çekmek için uğraşan bütün politik gruplar gibi yandaşlarına rejimin hızla çökeceğinin garantisini veriyordu.

Sonraki gün Fuad her zamanki gibi üniversiteye yürüyerek gitti. Midesi guruldayarak bir aktar satıcısının önünden geçti, çuvallar, parlak sarı mercimek, tozlu kuru ıhlamur ve kıyılmış bademle doluydu. Muhtemelen otobüslerin vızıltısı ve inşaatların tantanasından kendisine arkadan yaklaşan ayak seslerini duyamamıştı. "Fuad," İsmi söylendiğinde döndü, ne olduğunu anlayamadan kolları arkadan bağlandı ve yanda bekleyen araca bindirildi.

Üç gece boyunca hiçbir şey işitmedik. Çayını içip devrim kurtuluşunu hayal ederek HMÖ arkadaşlarıyla bir yerlerde saklandığına inanmak istiyordum. Dördüncü gün annesine tutuklandığı bildirildi. Annesi deliye dönerek aklına gelen herkesi aramaya başladı ve sonunda Başbakan ile bağlantı kurmayı başardı. "Oğlunuz rejimle anlaşma yaparak fikirlerini değiştirdiği takdirde aracı olurum." demişti Başbakan.

Bunu bir de devrim coşkusuna kapılmış masum olduğuna inanan bir çocuğa anlatın anlatabiliyorsanız. Ve o masumdu

da. Ne yapmıştı ki? Daha on yedi yaşındayken gazete satmak suçundan yirmi yıl hapse mahkûm olmuştu. Cezaevindeyken hapishane yetkilileriyle iş birliği yapmayı reddetmişti. Cezaevi şartlarında, "iş birliği" gibi şahsiyetsiz bir kelime çoğu zaman arkadaşlarının isimlerini vermek (daha sonra onların da benzer bir sorgu çemberine çekilerek arkadaşlarının adını verdiği), af dilemek, tüm politik bağlılığını reddetmek ve Allah'a sığınmak anlamına geliyordu. Cezaevinde iş birliği gönüllü olarak değil dayatma şeklinde oluyordu. Bir keresinde onu öylesine dövmüşlerdi ki çenesi kırılmıştı. Sonra annesini çağırdılar ve tekrar eski hâline getirmek için para istediler. Bir başka seferinde kolunu kırdılar. Tekrar haber geldi: Fuad'ın kırık kolu yanından sarkıyor dediler. Düzelmesini istiyorsanız para gönderin.

Cevat'ın babası o sene bir trafik kazasında hayatını kaybetmişti ve aile, Fuad'ın cenazeye katılması için cezaevinden çıkmasına müsaade etmelerini istedi. Amcası onun geri döneceğine dair kefil olarak cezaevinde birtakım kâğıtlar imzaladı ve Fuad bir gecelik yas izni alarak dışarı çıktı. Amcasıyla birlikte eve geldiğinde onu önce tanıyamadım. Bu Fuad olabilir miydi? Bu solgun, tereddütlü ve ürkek bakışlı çocuk? O gün için onu ilk gördüğümde ağzımdan dökülen sözcükler için hâlâ pişmanım. "Fuad bugün bir erkek ol." demiştim. Endişeden deliye dönmüş annesinin yanında ve babasının üzüntüsünün üstesinden gelerek güçlü olması gerektiğini kastetmiştim. Fakat beni yanlış anlamıştı. Cezaevinde sorgu sırasında yeterince güçlü olmadığı için onu eleştirdiğimi düşünmüştü.

"Ben gerçek bir erkeğim, bunu kanıtladım." dedi; bütün başları kendisine çevirecek kadar yüksek bir sesle. Yakınları onun geldiğini anladılar ve yavaşça etrafını sardılar. Yarım saat sonra, cezaevinden kaçmak istediğini açıkladı. Tam o sırada etrafındaki bütün başlar onaylamayan bir tavırla iki yana sal-

landı. Hayır! Korkunç bir fikir... Sana kefil olan amcan ne olacak? Seni yakalayacaklar, ya sonra? Bir itiraz seli.

Cevat'ı odanın diğer ucundan çağırdım ve aceleyle ona fısıldadım. "Neden? Neden hiçbiriniz çocuğun gitmesine müsaade etmiyorsunuz?"

"Eğer kaçarsa büyük bir olasılıkla HMÖ'ya gidecek." dedi Cevat. "Ve orda kesin olarak öldürülecek. Biliyorum, geri dönmesinden ben de çok korkuyorum. Fakat orada en azından yaşıyor olacak." Fuad yakınlarının harekete geçmediğini görünce sessizleşti ve gecenin geri kalanında tek kelime etmeyi reddetti. Akşam yemeğinden sonra dinlenmek için odaya çekildiğinde akrabalardan biri onu kapıya kadar takip etmiş ve kapıyı kilitlememesini tembihlemişti. Pencereden kaçabileceğinden korkuyorlardı. Gecenin sonunda, amcasıyla birlikte arabaya bindi, kafasını hiç bir yere çevirmeden cezaevine geri götürülmeyi bekleyerek kaderine razı gelmişti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Şehirlerin Savaşı

Rejim, türbanı kadınlar için zorunlu hâle getireli tam iki yıl olmuştu, ama ben hâlâ unutuyordum. Genellikle, kapıdan çıkmadan önceki birkaç dakika, bir şeyleri unuttuğum hissiyle oturma odasına hızlıca bir göz gezdirirdim. Anahtarlar? Alışveriş listesi? Bir keresinde apartmandan aşağıya tüm yolu yürümüş ve tüm sokağın –bastonuyla gezinen yaşlı komşumuzdan, sahanlıkta oynayan çocuklara kadar – bana baktığını fark ettim. Özellikle adımlarımın yavaşlayıp kendimi birçok günden daha rahat hissettiğim için neden olduğunu anlayamıyordum. Nihayet komşularımdan biri "Ebadi Hanım", diye bağırdı. "Başörtünü unutmuşsun!" Eve kadar koştum ve pamuklu başörtülerinden birini başıma bağladım.

O gece telefonda kız arkadaşlarımdan birine olayı anlattım. "Bir düşünsene." Polisin biri beni görseydi, tutuklanmış olacaktım."

"O hiçbir şey." dedi. "Geçen hafta ben de benimkini takmayı unutmuş araba kullanıyordum. Trafikteyim üstelik. Bütün o karşıdan karşıya geçen insanların şaşkın bakışlarla bana baktığını görünce bir kavşakta durdum. Ne yapabilirdim ki?Arabanın içindeyim zaten diye hemen eteğimi çekip çıkardım ve başımın üzerine koydum."

Sonunda ben de hatırlamak için koridora bir peçe raptiyeledim.

O zamanlarda, tıpkı bugün olduğu gibi, eğer seçme özgürlüğü verilse oldukça fazla sayıda İranlı kadın başı açık olmayı tercih ederdi. Ancak savaş yılları bize dile getirmeyi değil tahammül etmeyi öğretmişti. Kadınların kendilerine dayatılan (haklarından büyük ölçekte mahrum bırakıldıklarının sembolü) başörtüsüne olan kızgınlıkları henüz bilinçlenmemiş dimağlarında ön safhalarda yer almıyordu. Benzer şekilde, yeni rejime duyulan siyasi memnuniyetsizlik –uyguladığı sansür, muhaliflerine yönelik vahşi imha operasyonları, savaşı sürdürme konusundaki radikal kararı nedeniyle hakim bir toplumsal ruh hâlinden ziyade hâlâ kişisel bir bunalımdı.

1983'te ikinci kızımız Nergis doğdu. Çocuk erkek olursa adını Cevat'ın koyacağı, kız olursa benim koyacağım konusunda Cevat'la anlaşmıştık. Nergis kışın açan bir çiçek olduğu için ona Nergis ismini vermiştim. Doğuma gittiğimde annem o zamanlar üç yaşında olan Nigar'ı kendi evine götürmüştü ve ona bir oyun arkadaşıyla döneceğimize söz vermiştik. Yürümeye henüz başlayan bir çocuğa yeni bir bebeğin nasıl en iyi şekilde anlatılacağı üzerine çok sayıda çocuk psikolojisi kitabına başvurmuştum. Nigar'a yeni kız kardeşinden gelen hediyelermiş gibi giysiler, oyuncaklar, çikolata ve sevdiği başka şeyler aldım. Dadısı Nigar'ı annemin evinden getirdiğinde, Nergis'i onun karyolasına koyma konusunda emindim. Cevat, Nigar'ın kollarıma koştuğu anı yakalamayı bekleyerek kapının yanında hazır bekliyordu. Benden ayrı kalmaya dayanamazdı ve bu iki gün bizim en uzun süren ayrılığımızdı.

Parlak bir gülümsemeyle kapıyı açtım. Cevat fotoğraf makinesiyle pozisyonunu değiştirmişti. Nigar yüzüme bile bakmadan, yanımdan geçti. Küçük kollarını göğsünün üzerinde birleştirerek oturma odasına girdi ve sessizce kanepenin üzerine

oturdu. Üç yaşındaki kızımın kızgınlığının beni böylesine etkileyeceğini düşünmemiştim. Onu üzdüğüm için suçluluk duyuyordum.

İşimin sona ermesiyle başlayan bir depresyonun bitip çalışmamanın verdiği bir depresyonun başladığı bir zamanda, aralarındaki kardeş rekabeti ve çocukluk maskaralıkları hayatımı renklendirmişti. Nergis'in doğumundan bir yıl sonra, Bakanlıktan emekli olmaya hak kazanmıştım. Kamu görevlileri, on beş yıllık bir hizmetin ardından emekli olabiliyor ve maaşa bağlanıyordu. On beş yılımı doldurduktan tam bir gün sonra emeklilik başvurumu yaptım. Tabi ki, başvurumun Bakanlık tarafından hızla kabul edilmesinin nedeni, baş belası kadın çalışanın yarattığı büyük sıkıntıdan kurtulmuş olmanın verdiği memnuniyetti sadece.

Emekli olduğum yıl, benim ve mesleğe benimle yaklaşık aynı dönemde başlayan üniversite arkadaşlarım için bir dönüm noktasıydı. Sistemin herhangi esaslı bir yolla değişmeyeceğinin anlaşılması için yeterince zaman geçmiş ve ideolojisi yerleşmişti. Şimdilik devletin kurumlarında çalışan kadınlar için hoşgörü eşiği bu şekildeydi. Kendi tutku, hassasiyet ve etik değerlerinizi tartarak yeni rejimle nasıl baş edeceğinize karar vermek zorunda olduğunuz bir dönemdi. Benim öfkem ise çok derine uzanıyordu, herhangi bir şey yapmak için değil ama her fırsatta küçümseyişimi belli etme konusunda çok isyankâr bir mizacım vardı. Emeklilik tek anlamlı tercihti. Mesleki sonuçlarını asla düşünmedim, bana göre rejim zaten kariyerlerimizi yok etmişti. Devrimci rejimin bir gün yumuşayabileceğini ve belki de şu an sesimi çıkarmazsam o zaman ilerde bir yargıçlık kariyerimin olabileceğini hiç düşünmemiştim. Üniversite zamanlarından tanıdığım arkadaşım hırslı bir yargıç olan Meryem, daha dikkatliydi. Rütbe indiriminden daha onurlu bir

şey yokmuşçasına kâtiplik gömleğini hemen üzerine giyivermişti. Arkadaşlığımız kötüye gidiyordu ve çay içmek için buluştuğumuz o son öğlen, ona emekli olduğumu söylediğimde sert bir kavgaya tutuştuk. Onun bu yeni tutumları ve –bana göre– dönekçe davranışları beni derin bir hayal kırıklığına uğratmıştı ve nihayet şahsi düşüncelerimi ağzımdan kaçırdım.

"Meryem, neden yargıç olmayı tercih etmiştin?" diye sordum. "İlkelerini böylesine terk etme heveslisi olduğuna inanamıyorum. "

"Bu rejimi bilmiyorsun." diye hemen yanıtladı. "İstersen çeneni kapatma, bak bakalım o zaman başına neler geliyor. Sana rahat vermeyecekler, işini kaybedeceksin."

"İş derken kâtipliği mi kastediyorsun? Sana kim olduğunu unutturacak ve eski arkadaşlarını terk etmene neden olacak kadar sevdiğin bu işi mi?"

Şoka girmiş bir hâlde bana baktı. Arkadaşlar arasında bile olsa İran kültüründe gerçeği bu kadar sert bir biçimde ortaya koymak tabu sayılırdı.

Öfkeyle arkadaşlığımızın yok oluşunu kesinleştirecek daha bir sürü şey söylemeye devam ettim, fakat tam o sıralar benimle toplum içinde ilişki kurmayı kesmişti (benim gibi bir eleştirmenle görülmek onun itibarını lekeleyebileceği için). Bu yüzden çok şey kaybetmişim gibi hissetmiyordum. Ona, iktidar uğruna gücü elinde tutmak istediğini ve bunu elde etmek için her şeyi –arkadaşlarını, değerlerini– ayaklar altına almaya hazır olduğunu söyledim. Günün birinde çok büyük yerlere gelse bile bunun boş bir zafer olacağını, istenmeyen bir sistemde mevki sahibi olmanın oyun dışına düşen biri olmaktan daha tahrip edici bir şey olduğunu söyledim. Bu kadarı bile Meryem ve benim aramızdaki ilişkiyi bitirmeye yeterliydi. Sonraki yıllarda, belli aralarla aynı konferanslara

katıldık. O her zamanki gibi, şeriatın İranlı kadını nasıl kurtardığı konusunda teraneler anlatan kara çarşafı içindeki neşeli kadındı. Koridorlarda karşılaştığımızda birbirimize selam vermiyorduk.

İçimizde akademisyen ve hukuk profesörüyle evlenen eski arkadaşımız Sara da benim yaptığım gibi yeni yasaları eleştirmedi, ama Meryem'in yaptığı gibi desteklemedi de. Devrimden kısa bir süre önce Dışişleri Bakanlığı tarafından uluslararası ticaret hukuku üzerine çalışmak için görevlendirilmişti. Rötarlı terfisini yıllar geçtikten sonra almış olmasına karşın kendi hâlinde mütevazı bir araştırmacı olduğu için Bakanlık onu tuttu. O dönemde Sara, inançlarını satmamayı başarmıştı. Asla yeni rejimi destekliyormuş gibi yapmadı ve genelde ticaret hukukunun sınırlı dünyasının dışında rejimin uygulamalarıyla ilgili görüşlerini kendine sakladı. Sonraki yıllarda İslam Cumhuriyeti'ni uluslararası ticaret konferanslarında temsil etti fakat yalnızca uzmanlık alanı üzerine konuşur ve kendisine sorular yöneltilmesine karşın o, kadınların hukuki konumuyla ilgili sorulara yanıt vermeyi reddederdi.

Dışişleri Bakanlığı, Sara'nın sadık bir inanan olmadığını biliyordu, ancak üstleri onun uzmanlığını yararlı buluyordu ve alanı da öylesine uzmanlık gerektiren bir alandı ki, muhalif olduğu şeyi haklı göstermesi istenmeksizin uzmanlığını ileri boyutlara çıkarabilirdi. Bana göre Sara, alanları göreli olarak apolitik olan ve sınırlı dünyalarında gelişmelerine ve çalışmalarına izin verilen şanslı ve az sayıdaki İranlı profesyonelin oluşturduğu tabakaya bir örnekti. Kuşkusuz bu, onun için işlerin kolay olduğu anlamına gelmiyordu. Eminim ki, niteliksiz meslektaşlarının kendisini geçerek terfi alışını izlediğinde tüm potansiyelini hiçbir zaman kullanamayacağını biliyordu. Bir maliye bakanı olacak kadar zekiydi ama kadındı, devrimcilikten fazla uzaktı ve o kadar yukarılara erişecek

kadar politik elitle bağlantıları yoktu. Yine de çalışmayı sürdürüyordu, evet, İslam Cumhuriyeti'nde çalışmak boğucuydu ama bir meslek sahibi olmak için daima sözcülüğünü yapmak gerekli değildi.

Bugün, 80'lerin ortalarında hikâyeler anlatmak ya da kızlarımın küçük olduğu ve savaşın şiddetlendiği o yıllarda hayatımın neye benzediğini hatırlamak için uğraştığımda akla gelen görüntüler sadece bir dizi kopuk oturma odası anılarıydı. O yıllarda ailemiz hayat kavgası veriyordu ve günlerimizin çoğunu kapalı yerlerde, evde geçiriyorduk. Ben emekli olmuştum ve Cevat'ın firması komünistlerin sızması sebebiyle kapatılmıştı. Gelirimizin azaldığı günler sıklaşmıştı. Enflasyon yüksekti ve iki çocukla birlikte masraflarımız oldukça artmıştı. Çocukların alt bezi ve süt gibi ihtiyaçlarını sağlamak için harcama alışkanlıklarımızı değiştirip restoranda yemek yeme gibi lükslerimizi kesmiştik. İki kızımız da dışarıda yemek yemeyi seviyordu ve akşamları mutfakta her zaman yediğimizden farklı şeyler isteyerek yaygara koparıyorlardı. Bu yüzden yemek masamızı evin başka bir köşesine taşımış, yeni bir masa örtüsü sermiş ve törenle "Şirin'in Lokantası"nın açılışını yapmıştım. "Hoş geldiniz hanımlar!" diyordum ve onlar bizim kafe süsü verilmiş masamıza yaklaşırlarken ben de siparişleri alıyormuş gibi yapıyordum. Umuyordum ki baş etmek zorunda kaldıkları işler dışında fırsatlar yaratmayı öğrensinler ve geç gelen memnuniyetin keyfini kavramış olsunlar.

Oturma odasındaki o sakin yılların sahne arkasında yaşananlar ise tatsızdı. 1984'te Saddam Hüseyin İran ordusuna karşı ilk kez kimyasal silah kullandı. Teneffüs edildikten birkaç dakika sonra öldüren tamamen kokusuz bir sinir gazı olan sarin'i kullanmakla başladı. Winston Churchill'in deyimiyle "o şeytani zehri" Saddam'ın sıradan bir silah olarak kullana-

cağı kesinleştiğinde, İranlı komutanlar genç askerleri sinir gazının panzehiri olan ancak boğucu sıcaklara dayanıklı olmayan atropin şırıngalarıyla donattılar. Kullanmak için yeterli miktarda kimyasal giysisi yoktu ve dayanılmaz çöl sıcağında az sayıda asker maske takıyordu, takanlar da maskelerini sakallarının çevresinden yeterince sıkı bir şekilde geçiremiyorlardı. Neticede Allah'ın önderlik ettiği bir savaşta mücadele ediyorlardı ve gerçek bir Müslüman erkek adam, özellikle de cennet için hazırlandığında sakal bırakırdı. Şırıngalar sık sık bozuluyor ya da atropin sıcakta etkisini yitiriyordu. Hayatta kalanlar, ilk ölümcül nefes ile ölüm arasındaki kritik dakikalarda kendilerine enjeksiyon yapmaya çalışmış askerlerin cesetleri arasına saçılmış şırıngalar gibi savaş alanındaki dehşet verici görüntülerden bahsediyorlardı.

Saddam sinir gazını hızla bitirdi ve sonradan en sevdiği kimyasal silah hâline gelen, deriyi kabartan ve hardal gazı olarak bilinen silaha geçti. Sinir gazından farklı olarak hardalın –sarımsağınki gibi tuhaf bir koku– belirgin bir kokusu vardı ancak panzehiri yoktu ve dayanılmaz bir acı vererek yavaşça öldürüyordu. Ön cephedeki askerlerin ilk nefesten kısa bir süre sonra görüşleri bulanıklaşıyor ve sıklıkla beraberinde kusarak kontrolsüz bir şekilde öksürmeye başlıyorlardı. Saatler yavaş yavaş ilerlerken derileri kararak kabarmaya başlıyor ve sonra koyu mor bir renk alıyordu. Ardından deri parçaları dökülüyor, koltukaltı ve kasıkları lezyonlardan kararıyordu. Hayatta kalanlar ise durumlarının ciddiyetine göre birkaç günden bir haftaya kadar hastanede tedavi ediliyordu. Hayati fonksiyonlarına geri kavuşurlarsa yeniden cepheye gönderiliyorlardı.

Dünya olanları genellikle sessiz bir şekilde izliyordu. BM heyetleri Irak'ın kimyasal silah kullandığına dair kanıtları araştırdı ve buldu ama herhangi bir gönüllü koalisyon ortaya çıkıp

Iraklı diktatörü kınamadı ve onu durdurmaya yeltenen kimse olmadı. ABD, Irak'ın elini güçlendirme pahasına, bölgedeki çıkarlarını düşman kabul ettiği devrimci rejimi zayıflatma ve kontrol altına alma arayışını sürdürdü. İranlı komutanların başından beri inandığı şeyi –Reagan yönetiminin Irak'a İran'ın askerî konuşlanışının uydu fotoğraflarını sağladığını– Washington'daki eski askerî yetkililer daha sonra doğruladılar. Sonraki yıllarda, gizli Amerikan programının, savaşın planlanmasında daha ciddi yardımlar sağlayacak kadar kapsamlı olduğu ortaya çıktı. O dönemde ABD istihbarat ajansları Irak'ın temel operasyonlarının çoğunda kimyasal silah kullanmakta olduğunu biliyordu. Uluslararası kamuoyunun sessizliği, dünyanın en büyük süper gücünün Saddam Hüseyin'e yardımı ve "kutsal savunma"larını sürdürmeye dayanan Tahran'daki mollalar rejimi derken, çok geçmeden, bu işin yakın zamanda sona ermeyeceğini anlamıştık. İranlıların ciddi anlamda yurt dışına kaçmaya başladıkları dönem de işte bu zamanlara denk gelmişti.

Rejimlere bağları yüzünden yaşamlarından kaygı duyan ve devrime karşı olan yığınla İranlı ülkeyi terk ediyor, Avrupa ya da ABD'ye uçuyor, Batı'da yeni yaşamlarına başlıyorlardı. Ancak, savaşın sürüp gideceği, Saddam'ın kimyasal silahlar kullanacağı ve bunun yanına kâr kalacağı kesinleşir kesinleşmez insanlar yığın hâlinde ülkeyi terk etmeye başladı, özellikle de oğullarının zorunlu askere alınıp cephede öldürüleceğinden korkanlar, onları da beraberlerinde götürüyorlardı. Rakamlar gün geçtikçe artıyordu. Bazıları, güvenli ve itibarlı bir şekilde vize alıp Mehrabad Havaalanı'ndan uçağa binmeyi başarıyordu. Diğer yüz binlercesi; herhangi bir maliyet karşılığında gidebilmekten de umudunu kesmiş olanlar, Türkiye ya da Pakistan üzerinden kendilerini gizlice çıkarması için kaçakçılara para ödüyordu. Sürü hâlindeki İranlıları gecenin

karanlığında dağların arasındaki geçitlerden ve çölden geçirerek ülke sınırının dışına götüren insan kaçakçıları büyük kârlar elde ediyorlardı; bu yolla ülkeden ayrılmak risk taşıyordu ama kalmak çok daha riskliydi.

Ülkeyi terk edenler, çoğunlukla önce Los Angeles'ta, Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerinde toplanıp sonra da Avrupa ve Kuzey Amerika'ya dağılıyordu. Göçmenler daha sonra İskandinavya ülkelerinde sığınma başvurusu yapıyordu ve Kanada'nın kısmen açık sınırları, İranlıları Vancouver ve Toronto'ya çekiyordu. İşçi sınıfından zengin sınıfına, sürüler hâlinde akın ediyorlar, Floransa'nın deri piyasasını dolduruyor, Tokyo sokaklarında kokain satıyor, Manhattan'da büyük halı imparatorlukları işletiyorlardı. Sosyetikler Kensington ve Beverly Hills'te gayrimenkul edinirken eğitimli profesyoneller, Silikon Vadisi, ABD'nin Doğu yakasını doktor, mühendis ve bankere doyuruyordu. Tahminler kabataslak olarak hesaplanıyordu ancak yirmi yılda içlerinde ülkenin en parlak kişilerinin de bulunduğu yaklaşık olarak 4-5 milyon İranlı ülkeyi terk etti. O günden bugüne İran dünyadaki en ciddi beyin göçünü gerçekleştirmiştir; burada kalan bizler, başka ülkelerin ekonomi ve toplumlarına hayat veren genç insanlarımızı dünyanın her yerinde hayranlıkla izledik.

Göç, devrim ve savaşta olduğu gibi üç milyon kişinin yumruklarını sallayarak yürüdüğü ya da kol ve bacakların saçıldığı sinemasal savaş alanı görüntülere sahip olmadığı için modern İran'ın tarihinde dramatik bir rol almamıştır. Ancak İranlılara İslam Cumhuriyeti'ne duydukları öfkenin en çok neyin beslediği sorulduğunda, yanıtları ailelerinden ayrı kalmaktır. Savaşın izleri gelir geçer ve çok az insan yaşamı boyunca zihinsel acıları sürdürecek enerjiye sahiptir ancak

sevdiklerinizin yokluğu –kardeşlerin birbirinden, annenin kızından kalıcı olarak ayrılması– zamanın köreltemediği bir acıdır. Bir zamanlar tümü aynı şehirde yaşayan ve şimdi her bir çocuk ailelerini İran'da bırakıp farklı bir Batı şehrinde olmak üzere dünyanın dört bir yanına dağılmış olan aileleri sizin için sayayım mı?

Pek çok kişinin gözünde İslam Cumhuriyeti bunun için suçlanır; devrimcilerin vahşi radikalizmlerini yumuşatıp, Şah'ı göçlere yol açan bir rejimle değiştirmeselerdi aileler bugün hâlâ bir arada olacaklardı.

En iyi arkadaşlarım birer birer firar etti. Eşyalarını topladılar ve güle güle dediler, benim gözümde İran'a sırtlarını dönmüşlerdi. Adres defterimdeki listeden bir başka ismi daha silmek için kalemi elime her alışımda hayal kırıklığım beni mahvediyordu. Günden güne çürüyen, terk edilmiş bir evde hayaletlerle yaşıyormuşum gibi hissediyordum.

Başlangıçta onlarla kavga ettim. Ayrılma niyetlerini beyan ettiklerinde her biri benim belki de haksız yere caydırıcı ve protestocu yıldırma çabalarıma maruz kalıyordu. Ayrılma kararının çok kişisel olduğunu biliyordum. Ve doğru, benim erkek çocuklarım yoktu. Ama ne olursa olsun, İran'ı terk etmenin etik ve politik bir duruş olduğuna inanmıyordum.

Kuzenlerimden biri Almanya'ya gideceği hafta telefon etti. Evinde toplanmış valizleriyle etrafa bakınırken, "çocukları için" ayrıldığını tekrarlamayı sürdürüyordu. Sonunda patladım. "Etrafına bir bak! Çevrende İranlıların oluşturduğu bir ulus görmüyor musun? Hepsinin de çocukları var. Burada okuyorlar. Senin derdin ne? Kal ve bırak çocukların burada okusun."

"Burada bir gelecekleri yok. Onları geleceklerinin olacağı bir yere götürmem gerek. "

"Ya burada kalacak olan çocukların geleceği? Kalmak, geleceği olmamak anlamına mı geliyor?"

"Senin çocukların büyük olsaydı sen de giderdin Şirin can."

"Hayır. İran'ı asla terk etmezdim." diye sertçe karşılık verdim. "Çocuklarım gitmek zorunda olsaydı, onları gönderirdim. Her kuşak yetiştiği yerde kalmaya ihtiyaç duyar. Sen ve ben İran'ı terk ettiğimizde ne yapacağız? Burada adam yerine konuyoruz. İşimizi burada iyi biliyoruz ve bu toplumda belli bir yere gelmek için çalıştık. Bizim gibi, arkadaşlarımız da parlak ve eğitimli. Yurt dışına gittiğimizde kollarını açmış beklediklerini, –yabancı okul derecelerimiz ve aksanımızla– bizi kabul edeceklerini mi düşünüyorsun? Çocuklarımız gençler ve yeni dünyalarının kültürünü edinecekler. Ve bir süre geçtikten sonra biz onları da kaybedeceğiz."

İkna olmuşa benzemiyordu. Başka bir yaklaşımı denedim.

"Bak, yedi yaşından itibaren yurtdışında yetişmiş olan bir kız çocuğu muhtemelen bir yabancıyla evlenecektir. Doğal olarak onun kültürüne uyum sağlayacak ve aramızdaki mesafe yavaş yavaş açılacak. Bir gün uyanacağız ve hiçbir zaman birbirimizin –o bizim, biz onun– dünyasında eskiden var olduğumuz gibi var olamayacağımızı anlayacağız. Bunu düşünmemiz gerekiyor, öylesi bir günü şimdiden öngörüp ona göre davranmamız gerekiyor. İleride eğitimlerinin son aşamasında bir süre için yurt dışına gidebilirler. Ama burada şekillenmiş olacaklar. Bizim gibi, kendilerini bekleyen acı dolu gerçek her neyse ona uyum sağlayacaklar ve burası onların kalplerinde yer etmiş olacak. Geri dönecekler."

Konuşmanın bitişini uzun bir suskunluk izledi. Kuzenim derin bir iç geçirdi, bakışlarını kaçırdı ve paketlemeye devam etti. Ortalığa dağılmış ev eşyalarını işaret ederek, "Neye ihtiyacın varsa al." dedi. Eşyaların bazılarına ihtiyaç duyuyor olmama karşın herhangi bir şeye dokunmayı reddettim ve evden çıktım. Beni, ülkesini geride bırakıp gidenin servis tabağını ya da sehpasını istemiyordum.

Bu tip oturma odası dramlarından daha çok vardı. Arkadaşlarımdan biri ev içi eşyalarını satılığa çıkarmaya karar vermişti ve bir günlüğüne beni ev içi şirketine bakmam için çağırdı. Onu, görünürdeki her şeyin üzerine küçük fiyat etiketleri koyarak oturma odasında fırıl fırıl dönerken buldum. Önce birlikte çay içip konuşacağımızı umuyordum ama yakında gidecek olanların bir çoğu gibi yolculuk öncesi son günlerinde yoğunluğu fazlaydı, kutular ve paket bantları ormanında benimle konuşmaktan kaçınıyordu. Ben de yapıştırdığı her etiketi sinirli bir şekilde çekip çıkararak oturma odası içinde onu takip ettim. Birbirimize yapışkanlı beyaz fiyat etiketleriyle kaplı parmaklarımızla yüz yüze gelmeden hemen önce kapının zili bizi durdurdu. Saat henüz üç buçuktu, satışın başlaması beklenen saate daha yarım saat vardı.

Topluca bir kadın içeri girdi ve noktaya benzeyen gözleriyle arkadaşımın çocuklarının ilk adımlarını attığı oturma odası sanki pazarda bir bölümmüş gibi, şamdan ve resim çerçevelerini kontrol etmeye başladı. Sinirlenmiştim. Arkadaşımla konuşmak, onu fikrini değiştirmeye ikna etmek için yarım saatim vardı ve şimdi bu pazarlıkçı kerkenez benim zamanımı çalıyordu. Kollarından tuttum ve onu dışarı çıkardım. Saat dörde kadar orada beklemesini söyledim ve kapıyı çarparak kapattım.

İçeride arkadaşıma "Lütfen," diye yalvardım. "şu çılgınlığı durdur. Ne yapıyorsun? *Burası bizim ülkemiz*!"

Ama saat dörtte satış başladı. Duygusal çağrılarımın hiçbiri arkadaşlarımın ya da yakınlarımın yeniden düşünmesine neden olmadı. Muhtemelen ülkeyi iyileştirmek gibi uzak bir hedef için günlük mutluluklar ve gelecek tutkularından vazgeçmek çok da anlamlı gelmiyordu. Nihayet adres defterim, bazı sayfaları tamamen yırtıp atabilecek şekilde iptal edilmiş numaralarla doldu. Geriye dönüp acı ve güçlüklerle dolu geçen

yıllara baktığımda bunu bir bakıma dibe vurulan an olarak görürüm. Sevdiğim işi kaybetmiştim. Ülkemi kaybetmiştim. Ve arkadaşlarımı kaybetmiştim.

Ayrılanlara mektup yazmayı reddediyordum. Birkaç kez denedim ancak kalem elimde bir ölü gibi ağırlaşıyor ve gerçekte sayfaları doldurması gereken fikirler beni hayal kırıklığına uğratıyordu. Bana sevdiklerimi kaybettiğimi, onların artık hayatımda olmadığını hatırlatıyordu. Telefon edip, "Şirin can, sadece bir not, senden gelecek kısa bir notun bizi nasıl mutlu edeceğini bilmez misin?" diyorlardı. Ama yapamıyordum. Arkadaşlarımın bazıları incinmişti. Zaman içinde inatçılığımın bağlılık eksikliğinden değil fazlalığından kaynaklandığını anladıklarını umuyorum.

Biri İran'ı terk ettiğinde, o insan benim için ölmüş gibi olurdu. Aynı umutlar, yaşantımızı aydınlattığı aynı kaygılar, bizi geceleri ayakta tuttuğu sürece aynı dünyayı paylaştığımız sürece arkadaşızdır. Yıllar sonra arkadaşlarım kısa ziyaretler için İran'a geldiklerinde ne kadar haklı olduğumu görüyordum. Hâlâ Farsça konuşuyorduk, damarlarımızda hâlâ aynı kan akıyordu ama onlar benim yaşadığımdan farklı bir gezegende yaşıyorlardı. Kullandığımız kelimeleri aynı İranca sözlükte bulabilirsiniz, ancak bu durum farklıydı. Tamamen ayrı dillerde konuşuyorduk. Gerçekte arkadaşlarımı kaybetmiştim. Bir zamanlar aynı tezgâhlardan alışveriş yapan ve aynı gazete başlıklarını şok hâlde gözden geçiren arkadaşlarım fiilen ölmüşlerdi. Ölü bir insanla mektuplaşmazsınız değil mi? Aynı şekilde ölüye mektup yazmak benim için de asla söz konusu olmazdı (Anlamsız kırıcı bir görev, katılmıyor musunuz?). İran'ı terk etmiş olan arkadaşlarıma yazmak benim için asla söz konusu olmazdı. Bunun nedeni onları yürekten sevmemdi, unutmuş olmam değil. Onları öyle çok seviyordum ki, elime kalem alıp bir giriş paragrafı yazmak beni incitiyordu.

Yazışmadığımız durumda yaşamlarımız arasındaki çıplak zıtlık ve mesafe belirsiz kalıyordu.

Savaşın ortasında bir yıl Cevat ve ben aileyi Hindistan'a bir geziye götürmeye karar verdik. Oraya vardığımızda, Saddam ticari uçuşları hedef alacağını resmî olarak açıkladı. Kaldığımız süre boyunca dönüşümüz için endişelendik ve uçak İran hava sahasına girdiğinde tüm yolcular başlarını öne eğip dualarını fısıldamaya başladılar. Sanki Mekke'ye giden hac uçağındaydık. Mehrabad Havaalanı'ndan evimize dönüşüm ayrılışımızdan daha gergin geçince, Cevat savaş bitene kadar uçaktan uzak durmamız gerektiğine karar verdi.

O seyahatten sonra zaman damla damla akıp gitti. 1988 yılı savaşta yeni bir evrenin başlangıcı oldu: Şehirler Savaşı'nın. O güne dek sınır cephesindeki stratejik bölgelerle sınırlı ve kesik kesik gerçekleşen Irak hava saldırıları Tahran ve diğer şehirlerde günlük bir olay hâline geldi. Irak savaş uçaklarının gürültüsü, yaşantımızın arka plan gürültüsü hâline gelmişti ve kimi zaman neredeyse yirmi füze birden kenti vuruyordu. Bu, savaşın yanı başımıza geldiği yıldı, gecelerimiz altüst olmuştu.

Irak ordusu şehirleri, sivilleri öldürmek için değil yönetimlerini ateşkesi kabul etmeye zorlasınlar diye bombaladığını duyurdu. İddia edilen bu amaca göre, hassas saldırıları gerçekleştirmek için yakın yerleri seçerken Tahran'ın uydu görüntüleri kullanılıyordu. Akşam vurulacak olan yerler sabah haberlerinde açıklanıyordu ki, buralarda yaşayanlar bölgeyi boşaltacak zaman bulabilsinler. Aracı ya da kalacak bir yeri olanlar evlerini terk ediyordu; diğerleri geceyi yataklarında uykusuz geçiriyordu. Ya Irak ordusu akıllı, bombalama konusunda yeteneksizdi ya da psikolojik savaş başlatmışlardı çünkü füzeler yalnızca nadiren belirledikleri hedefleri vuruyordu. Spiker, "Bu gece Yusufabad'ı vuruyoruz." anonsu yaptığı gün bize

yakın olduklarından anne ve babamı aradım ve o gece uyumak için başka bir yer bulmamız gerektiğini söyledim. Babam öfkeli bir şekilde reddetti. "Ne olacaksa olacak!" dedi. Öleceğimiz varsa hep birlikte ölelim, diye düşünerek hepimiz anne babamın evinde uyuduk. Limonlu haşlanmış et ve sarı mercimekten oluşan ve son akşam yemeğimiz olma ihtimali bulunan yemeğimizi paylaştık. Endişeli bir şekilde televizyona bakarak çaylarımızı yudumladık ve yataklara dağıldık. Sonunda hiçbir şey olmadı ve kahvaltıda birbirimizi bitkin yüzlerimizden öptük. Neredeyse kesin olarak başka birilerinin başına bir şey geldiğini biliyorduk, ama bize sıra gelmemiş olduğunu düşünerek gönlümüzü ferahlattık.

Şehirleri hedef alan saldırıdan tüm akrabalarımız kurtuldu, ancak Cevat'ın bir arkadaşı o kadar talihli değildi. Bir gün işten döndüğünde kendisi yoldayken gerçekleşen bir füze saldırısının sonucunda karısı ve iki kızını eviyle birlikte tamamen yanıp yok olmuş bir şekilde bulmuştu. Tüm hayatının silinmesiyle birlikte neredeyse delirmişti.

Bunun gibi dehşet hikâyeleri İranlıları, Tahran'ı terk etmeye itti. İşini bırakması mümkün olanlar eyalet değiştirdi. İleri görüşlü zenginler görkemli, kuleleri hedef alınmayan Hilton ve Hyatt gibi otellerde daimi odalar tuttular. Bunlar saldırıya uğrasalar da yıkılmadan kalabiliyorlardı. İsimleri değiştirilerek devlet tarafından işletilen oteller normal fiyatların üç dört katını ödeyen kiracı konukların akınına uğradı.

Bir gece, eski Sheraton'un lobisinde bir muhabirle buluşmayı bekleyerek dolaşıyordum (1987'de işimden emekli olduktan sonra ve savaş bitmeden önce kitaplar yazmaya başlamıştım; böylelikle çalışamadığım hukuk alanına en azından akademik katkılar yapabiliyordum. Gazeteciler kadın hakları ya da diğer benzer hukuki sorunlar üzerine bir uzman olarak da peşimde koşuyordu.). Arka planda hafif piyano müziği

eşliğinde akşam yemeği yiyen, kuaförden çıkmış, şık genç kadın ve erkekleri donakalmış bir hâlde gözleyerek restoranla kafe arasında gidip geliyordum. Tahran'ın geri kalan yarısının ihtiyaçları hiç karşılanmaz ve diğer yarısının da devlet kuponlarına ihtiyaç duyduğu bir dönemde, onlar zarif biçimde bifteklerini kesiyor, krem karamellerine kaşıklarını daldırıp çıkarıyorlardı. Otelin lobisi, savaşın yerle bir ettiği kentte bir dinginlik adası gibiydi ve yeni ütülenmiş giysileri ve soğukkanlı tavırlarıyla zenginler, savaşı bizim gibilerden farklı bir şekilde yaşıyormuş gibiydiler.

İranlıların kaçtığı saldırılar şehrin tamamını harap etmedi. Kentte araçla gezdiğinizde yalnızca yıkım çukurları görürdünüz. Irak jetleri kenti düzlemedi ama günlük yaşantımızı sürekli evham içinde geçirmemize neden oldu.

Bu dönemde her sabah kimi ufak tefek işleri halletmek üzere şehir merkezine gitmek için kalabalık bir kavşakta taksi bekliyordum. On beş dakika sonra otobüslerin egzoz dumanından rahatsız olup yürümeye başladım. Kulakları sağır eden bir patlama yankılandığında uzun bloğun diğer ucuna bile ulaşamamıştım.

Ayaklarımın altındaki zemin çekilmiş ve altımdaki kaldırımın bulanıklaştığını görmüştüm. Bu güç beni bir binanın beton kenarına doğru attı ve çevredeki karışıklığa gözlerimi kapatarak oracıkta yere düşüp kaldım. İnsanlar bağırıyor ve benim daha önce durduğum köşeyi işaret ediyorlardı. Kalabalığı iteleyerek ve topallayarak geri döndüm, dumanı tüten kömürleşmiş arabaları geçtim, enkaz ve yaralı bedenlerle dolu büyük bir kratere uzun uzun baktım.

O gece Cevat, Tahran'ın artık güvenli olmadığı ve kenti terk etmemiz gerektiği konusunda ısrar etti. Ancak anne ve babam o dönemde yaşlıydılar ve evlerinden çıkmaya istekli değillerdi, gitmeyi reddettiler. Sonunda, ben çocukları ve kız

kardeşimi alıp Kuzey İran'a Hazar Denizi yakınına gitmeyi kabul ettim. Cevat Tahran'da anne ve babamla kalıyordu.

Kuzeyin küçük kasaba kentlerinden birinde küçük bir ev kiraladık. Nigar her gün bisikletle ülkenin çeşitli yerlerinden savaştan kaçıp gelen çocuklarla dolup taşan bir okula gidiyordu. Her akşam eve geliyor ve gece 10'a kadar ev ödevine kapanıyordu. Sekiz yaşında birinin neden bu kadar çok ödevi olduğunu merak ettim. Ertesi gün öğretmeniyle konuşmak için okula gitmek üzere onunla birlikte dar sokakları yürüdüm. Tahran'la karşılaştırıldığında burayı bir köy gibi gösteren bitmemiş çimento duvarları geçtim. "Tüm sınıflarım kapasitelerinin üç katı çalışıyor." diye açıkladı rahatsız kadın. "İşlenecek yeterince yeni kitap yok ve ben onları derslerde dolduruyorum. Böylece yapacakları bir şey oluyor ve düzeni sağlayabiliyorum." Birkaç ay geçtikten sonra hükûmet, Şehirler Savaşı'nın bittiğini açıkladı. Tahran'a döndük.

1988 Temmuz'u başlarında bir yaz akşamı, televizyonu açmış, dağınık uçak enkazı arasında denizde yüzen cesetlerin görüntülerine bakıyorduk. O sabah erken saatlerde İran Körfezi'ndeki bir ABD savaş gemisi, İran'ın bir sivil uçağını gökyüzünde vuran ısıya duyarlı bir füze attı. Uçaktaki iki yüz doksan kişinin hepsi yok oldu ve İran televizyonunun gösterdiği, körfezin ılık sularında batıp çıkan cesetler onların cesetleriydi. Başkan Ronald Reagan, deniz kuvvetleri içindeki en gelişkin radar aygıtına sahip USS Vincennes'in nasıl olup da hantal İran yolcu uçağını onun ancak üçte biri büyüklükte bir parlak, süpersonik savaş uçağı olarak algıladığına dair ikna edici bir açıklama yapmadı. Az sayıda İranlı bunun bir hata olduğuna inanabildi –gemi kaptanının, performansı için bir madalya aldığını da fark etmiştik– ve ülke liderliği, ABD'nin sonunda taraf olacağını düşünerek savaşı yeniden değerlendirmeyi bıraktı. Amerika'nın müdahalesi yalnızca Saddam'a

kaybettiği zemini yeniden elde etmesi için yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda İran Devrimi'ni tehlikeye atıyordu. Yaklaşık sekiz yıl ve yarım milyon kayıp yaşamın ardından savaşı bitirmeye ve Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını kabul etmeye karar verdiler. 18 Temmuz'da radyo, Ayetullah Humeyni'nin tarihî açıklamasını yayımladı. "Kanımın son damlasına kadar savaşacağıma söz vermiştim, "dedi Humeyni. "ve bu karar bir kadeh zehir içmeye yakın da olsa kendimi Allah'ın iradesine teslim ediyorum."

Hepimiz, –hayatımızın arka planı, kızlarımın bildiği tek gerçek olan– savaşın gerçekten bittiğine güçlükle inanarak rahat bir nefes almıştık. Nihayet, yarın bir füze saldırısı olacak mı olmayacak mı sorusuna odaklanmayı bırakabilecektik. Günlerimizi şeker kuyruklarında planlamayı kesebilecektik. Hayat yeniden normal hâle gelecek miydi? Ve hatta "normal" ne anlama geliyordu? Savaş esasen İran topraklarında gerçekleşmişti. Eyaletlerdeki çiftlik arazilerimiz, kentlerimiz, ekonomi ve sanayimiz hepsi mahvolmuştu. Devrim sarhoşluğu yaşarken doğrudan savaşa girişmiştik ve şimdi hızlı bir biçimde ikisinin etkilerinden de kurtulmak zorundaydık.

Altı gün sonra Halkın Mücahitleri, Irak'taki bir üsten yedi bin savaşçıyı İran'ın batı eyaleti Kirmanşah'a saldırması için gönderdi. 1980'lerin sonlarında HMÖ, gerillalarını Irak'ta eğitmeye ve Saddam'ın ordusunun yanında savaşmaya başlamıştı. İran rejimini zayıflatan Saddam'a yardım ederek kendilerinin yönetimi devirme hedeflerini de ilerletebileceklerini düşünüyorlardı. Rejimin ateşkesten sendeleyeceği ve bir halk ayaklanmasına karşı zayıf olduğu inancıyla nihayet Tahran'a yürümenin zamanı geldiğine karar vermişlerdi. Sonsuz aydınlık ismini verdikleri operasyonun arifesinde HMÖ liderliği, birliklerine İranlı kitlelerin mücadelelerine katılacağı ve onları zafere götüreceği sözü vermişti. "İlerledikçe büyüyen bir

çığ gibi olacak. Sonunda çığ Ayetullah Humeyni'nin ağını yırtacak. Yanınıza bir şey almanıza gerek yok. Halk kitleleri içinde denizdeki balık gibi olacağız."

Ne kadar hatalıydılar, ne kadar trajik bir yanlış hesap yapmışlardı. İranlıların o anda en son isteyeceği şey daha fazla şiddetti. Ve HMÖ'nün Saddam'ın askerleriyle birlikte silahlanmasını asla affetmeyeceklerdi. Çünkü Saddam'ın askerleri tüm müfrezelere sinir gazı sıkarak yarım milyon genç İranlı erkeğin hayatını ortadan kaldırmıştı. Devrim Muhafızları, hızla, yaklaşık bin sekiz yüz kadar savaşçıyı öldürerek ve diğerlerini Irak'ta dağların tepesindeki yerlerine geri göndererek HMÖ saldırısını durdular. Tahran'da HMÖ tutsakları için aile ziyaretleri üç aylığına ertelendi. Niçin? Gergin bir şekilde Fuad'ı merak ediyorduk.

Kayınvalidem 1988'in sonbaharında soğuk bir sabah oğlu Fuad'la ilgili sorular içeren bir telefon aldı. 70'li yaşların başındaydı ve çoğu zaman hattın öbür ucundaki sesi duymakta zorlanıyordu. Karşı taraftaki kimliği belirsiz kişinin sorusunu geçmiş zamanda sorduğunu fark etmemişti. "Fuad adında bir oğlunuz var mıydı?"

"Elbette, evet. Fuad benim en küçük oğlumdur."

"O hâlde babasına söyleyin, yarın Evin Cezaevi'ne rapor için gelsin."

"Babası birkaç yıl önce öldü." diye yanıt verdi.

"O hâlde erkek kardeşine gelmesini söyleyin." Ve telefon kapandı.

Evin olarak bilinen cezaevi, Tahran'ın kuzeyinde aynı adı taşıyan bir otobanın kenarına sıkıştırılmıştır ve İran'da Şah rejiminden İslam Cumhuriyeti'ne geçişte değişmeden kalan az sayıda kurumdan biridir. Demirden duvarları ve alçak tavanlı mimarisiyle cezaevi, devrimden bu yana binlerce idama sahne olmak gibi korkunç bir ünü var. Tek başına Evin

adı bile, bodrumdaki sorgu odalarının görüntülerini ve uzun rutubet izlerini dar, tek kişilik hücrelerin görüntülerini akla getiriyor ve muhtemelen İranlı göçmenlerin hayal dünyasının en karanlık köşesini oluşturuyordur.

Cevat ve amcası ertesi gün cezaevine giden rüzgârlı yolda seyrediyorlardı. Elbruz Dağlarının dorukları uzaktan yükseliyordu. Doğru odayı bulmak güç değildi: Yalnızca solgun ve ağlayan akrabaların geldikleri yere doğru giderek yolu buldular. Cezaevi görevlisi Cevat'a bir çanta verdi ve "İşte," dedi. "bunlar sizin kardeşinizin eşyaları. Sanki sonradan aklına gelmiş gibi "İdam edildi." diye ekledi. "Bir yıl boyunca cenaze töreni yapılmayacak ya da herhangi bir kamusal alanda ölümü nedeniyle yas tutmayacaksınız. Bir yılın sonunda tutumunuz makul görülürse, size onun gömüldüğü yeri göstereceğiz."

Cevat ve amcasının ilk yaptığı çantanın içini incelemek oldu. Bunların Fuad'ın eşyaları olduğundan nasıl emin olabilirlerdi? Evin'in kalabalığı ve istila edilmişliğiyle yetkililer nasıl her mahkûm ve eşyalarının hesabını tam anlamıyla verebiliyordu? Muhtemelen yalnızca bir isim listesi yapıyor ve öyle olmadığı hâlde insanların öldüğünü açıklıyorlardı. Cevat, tanımadığı bir kışlık takım elbise, herhangi bir kişiye ait olabilecek birkaç çift iç çamaşırı çekip çıkardı. Paketin dibini karıştırdı ve eli bir tespihe dokundu ve hemen küçük kardeşinin öldüğünü anladı. Fuad ve tespihi ayrılmazdı; onun en sevdiği yadigârıydı, derslere girip çıkarken bile elinde sallandırırdı.

Cevat cezaevinden kız kardeşlerini aradı ve onlara annelerini bu habere hazırlamalarını söyledi. Benden de hızlıca onun yanına gitmemi istedi. Çabucak duş alıp giyinirken boğazıma dev bir yumru yerleşmişti ama ağlayamadım. Kontağı çevirdim ve unutulmaz piyano melodisi "Rüzgâr-ı Ma"nın (Zamanımız) notaları stereo olarak yankılanmaya başladığında gözyaşlarım dökülmeye başladı. Gözyaşlarımı başörtümün ucuyla silerek tüm yol boyunca ağladım.

Cevat'ı kayınvalidemin evinde mutfakta, çayı sıcak tutan elektrik semaverinin yanında yakaladım ve Fuad'ın neden idam edildiğini sordum. Cezaevi yetkililerine göre Mersad saldırısında (HMÖ saldırısına hükûmetin verdiği ad) öldürülen HMÖ üyelerinin üzerinde bulunan notlarda Evin'deki destekçilerin isimleri bulunmuş. Görünüşe bakılırsa Fuad'ın ismi ölüm listelerinden birinde varmış. Acı acı güldüm. Yirmi yıllık hapis cezasını çeken ve harap olmuş yirmi dört yaşındaki bir çocuk nasıl olduysa İran-Irak sınırındaki HMÖ savaşçılarıyla bağlantı kurmuş. Öyleyse bile bu uyduruk iddia her nasılsa, doğruysa bile, içerdekilerin dışarıdakilerle iletişim kurmasına izin verdikleri için cezaevi yetkililerinin sorumlu olması gerekirdi. Aklım almıyordu. Zaten yıllardır cezaevinde bulunan bir İran vatandaşının infaz emri hukuk mahkemelerinden yeni bir karar olmaksızın nasıl verilebilirdi?

Ne yapmıştı? Bir yargıç olarak ölüm cezasının büyük ağırlığını herhangi birinden daha keskin olarak hissediyordum. Bir infaz emri, bir insanın yaşamının alınması, herhangi bir adalet sisteminin en son kararıdır ve çok kapsamlı bir mütalaanın ardından gelir. Fuad, bu saf çocuk ne yapmıştı?Tek suçu gazete satmaktı. Yirmi yıllık bir cezanın sekiz yılını yatarak zaten gençliğini teslim ettiği bir suç. İdam edildi! Bunu hazmedemiyordum. Kendi kendime artık kanun yok, insan hayatı bu kadar ucuz işte, diye düşünüyordum.

O geçe mideme sessiz bir öfke yerleşti. Geriye bakıp, beni değiştiren anı, hayatımın dönüm noktası olan anı kesinleştirmeye çalıştığımda her şeyin tümüyle o gece başladığını anlıyorum. Eşimin doktor olan kız kardeşi o gece yüzüme bakar bakmaz tansiyonumu ölçmek için aletini çıkardı. Küçük gösterge kırmızı bölgenin üzerinde dans ederken bana derhâl acile gitmem gerektiğini söyledi. Ertesi gün yüksek tansiyon ilaçları almaya başladım ve hayatımın geri kalan döneminde güne, endişe ve tansiyonumu düşürmek için tavsiye edilen küçük bir

avuç dolusu hapı yutarak başlar oldum. Cevat ise önceden hafif seyrederken zamanla oldukça ciddileşen ve nefes alırken hırıltılar çıkarmasına sebep olan astımı için tedavi görmeye başladı.

Fuad'ın ölümü beni daha da inatçı yaptı. Bize ölümü üzerine kimseyle tartışmamamız söylenmişti, bu yüzden gece gündüz onun idamı hakkında konuşuyordum.

Taksilerde, dükkânların köşesinde, ekmek kuyruğunda yabancılara yaklaşıyor ve onlara gazete satmaktan yirmi yıla mahkûm edilen ve ardından idam edilen bu sevimli çocuğu anlatıyordum. Hiç kimse bana garipseyerek bakmıyordu. Yalnızca dinliyor ve duygularımı paylaşıyorlardı. Bu tehlikeli olabilirdi ama saklama emri verdikleri şeyler hakkında konuşan itaatsizleri kayda geçiren kulak misafirleri olabilirdi, benim başıma asla gelmedi. İçimde öyle büyük bir acı vardı ki onu dışarı atma ihtiyacı duyuyordum. Ve belki de bize bunu yapmamamızı söylemeseler di çatıya çıkıp haykırma ihtiyacı hissetmezdim.

Bize yas tutmamamızı söylemişlerdi ama bunu nasıl yapabilirdik? Babasının ölümünün yıl dönümünü anma bahanesiyle Fuad için bir tören yaptık ve bunu gazetelerde ilan ettik. Babasının cenaze töreni için onu cezaevinden çıkaran amcası törene başkanlık etti ve acı dolu bir ağıt okudu. Bu, ölüler için geleneksel bir yas ritüeliydi. Sesi herkese ulaşıyordu. Törenin ortasında aklıma başka şeyler geldi. Ailesinin Fuad'ın aramızda olduğu ve yardımımızı istediği o gün kaçmasına izin vermesi gerektiğini düşündüm. Kaçmasına izin verselerdi, belki bugün hâlâ yaşıyor olacaktı.

Bir yıl sonra 1989'da, Cevat yetkililere gidip Fuad'ı nereye gömdüklerini sordu. Burası kentin güney kıyısından başlar ve otoban boyunca kilometrelerce uzunluğunda bir alana yayılarak çölde kaybolan, Tahran'ın başlıca mezarlığı

avuç dolusu hapı yutarak başlar oldum. Cevat ise önceden hafif seyrederken zamanla oldukça ciddileşen ve nefes alırken hırıltılar çıkarmasına sebep olan astımı için tedavi görmeye başladı.

Fuad'ın ölümü beni daha da inatçı yaptı. Bize ölümü üzerine kimseyle tartışmamamız söylenmişti, bu yüzden gece gündüz onun idamı hakkında konuşuyordum.

Taksilerde, dükkânların köşesinde, ekmek kuyruğunda yabancılara yaklaşıyor ve onlara gazete satmaktan yirmi yıla mahkûm edilen ve ardından idam edilen bu sevimli çocuğu anlatıyordum. Hiç kimse bana garipseyerek bakmıyordu. Yalnızca dinliyor ve duygularımı paylaşıyorlardı. Bu tehlikeli olabilirdi ama saklama emri verdikleri şeyler hakkında konuşan itaatsizleri kayda geçiren kulak misafirleri olabilirdi, benim başıma asla gelmedi. İçimde öyle büyük bir acı vardı ki onu dışarı atma ihtiyacı duyuyordum. Ve belki de bize bunu yapmamamızı söylemeselerdi çatıya çıkıp haykırma ihtiyacı hissetmezdim.

Bize yas tutmamamızı söylemişlerdi ama bunu nasıl yapabilirdik? Babasının ölümünün yıl dönümünü anma bahanesiyle Fuad için bir tören yaptık ve bunu gazetelerde ilan ettik. Babasının cenaze töreni için onu cezaevinden çıkaran amcası törene başkanlık etti ve acı dolu bir ağıt okudu. Bu, ölüler için geleneksel bir yas ritüeliydi. Sesi herkese ulaşıyordu. Törenin ortasında aklıma başka şeyler geldi. Ailesinin Fuad'ın aramızda olduğu ve yardımımızı istediği o gün kaçmasına izin vermesi gerektiğini düşündüm. Kaçmasına izin verselerdi, belki bugün hâlâ yaşıyor olacaktı.

Bir yıl sonra 1989'da, Cevat yetkililere gidip Fuad'ı nereye gömdüklerini sordu. Burası kentin güney kıyısından başlar ve otoban boyunca kilometrelerce uzunluğunda bir alana yayılarak çölde kaybolan, Tahran'ın başlıca mezarlığı

memiz daha sonraları oldu. Duruşma muameleleri, tutsaklara "Müslüman mısın? Hangi örgütle bağlantılısın? İbadet eder misin? Kutsal Kur'an Allah'ın sözü müdür ? Tarihsel materyalizmden vazgeçtiğini açıklayacak mısın?" gibi soruların sorulmasına ancak yetecek bir süre olan birkaç dakikada sonlamıştı. Eğer tutsak –kafası karışmış, düşüncesizce konuşuyor ve dinsel sorgulamalara alışmamış olduğundan– yanlış cevap verirse, başka soru sorulmuyor ve derhal infaz emri veriliyordu.

Eğer tutsak, İslam inancı olduğunu öne sürerse, yeni rejimle iş birliğine istekli olup olmadığı ve eski inançlarını bırakıp bırakmayacağı soruluyordu. Yanıt "Hayır" olursa yine ölüm cezası veriliyordu; "Evet" olduğunda tutsak dönüşümünün kanıtı olarak diğer tutsakların infazına katılmaya zorlanıyordu. Sayısı hayli çok olan kadın tutsaklara, bakirelerin doğrudan cennete gittiği söylendiği için lanetlendiklerini garantilemek üzere idam öncesinde tecavüz edildiği söyleniyordu. Bu kanlı dönemde hapishanenin yöneticisi Esadullah Laciverdi adlı bir muhafazakârdı. İdamların onuncu yıl dönümünde bir HMÖ suikastçısı, o zaman yaşlı bir adam olan Laciverdi'ye Tahran çarşısındaki manifatura dükkanında hissettirmeden yaklaştı ve bir Uzi silahıyla onu öldürdü.

Mezarlığı ziyaret ettiğimiz her sefer, izleniyormuşuz gibi üzerimizde gözler hissediyorduk. İdam edilen komünistler, rejim ateistlerin, Müslümanların yanına gömülmesini reddettiği için mezarlığa gömülmüyorlardı bile. Cesetleri Tahran'ın güneydoğusunda Karavan olarak adlandırılan terk edilmiş bir bölgeye gönderiyorlardı. Köktenciler burayı "Lanetli Bölge" olarak adlandırıyordu.

Bu savaşın mirası ne oldu? Sınırlar değişmedi. Dünya yaşananları kısa zaman içinde unuttu. Behesht-e Zehra'ya her gidişimde bir dip not, bir sayısal tahmin olarak hatırlanacak

savaş ölülerinin mezar taşlarına baktığımda kendi kendime soruyorum: Gerçekte kim galip geldi? Yerle bir olmuş ekonomisi, üçte ikisi enkaz hâline gelmiş şehirleri, yanmış vücutlarıyla özel hastanelerde yatan Saddam'ın kimyasal silahlarının kurbanı askerleriyle İran değil. Halkı savaştan etkilenmiş, Kürtleri benzer biçimde sinir gazına vahşice maruz kalmış olan Irak da değil. Peki o zaman galip gelen kim? Silah tüccarları. Saddam'a kimyasal silahları satan Avrupalı şirketler, iki tarafa da silah satan Amerikan şirketleri. Onlar kabarmış banka hesaplarıyla bir servet kazanmıştı, Bonn ve Virginia'daki aileleri de güven içindeydi.

Savaş üzerinde biraz daha duracağım, çünkü geleceğimiz ve dünyadaki yerimize ilişkin bugünkü İran'ın tutumunu büyük ölçüde şekillendiren şey savaşın etkileri oldu. Öncelikle Amerika'nın bizde yarattığı şüphecilik ve güvensizlik, Amerika'nın bölgedeki güdülerine ilişkindi. Bir İranlı olduğumuz ve çevrenizdeki çocukların cepheye gitmek ve asla dönmemek üzere otobüse bindiğini izlediğinizi düşünün. Saddam, siz sessiz bir dehşetle televizyon ekranına bakarken çocuklarınızın üzerine kimyasal silah yağdırdığını, ölüm uçaklarının ABD uydu fotoğrafları rehberliğinde hareket ettiğini düşünün. On beş yıl kadar ileri sarın. Bugün, başkentimizin mezarlığını bir şehir hâline getiren kasap Saddam Hüseyin'e gülümseyen ve onun elini sıkan Donald Rumsfeld'in soluk video görüntülerini izliyorsunuz. Başbakan George W. Bush'un Ortadoğu'ya demokrasi getirme sözünü dinliyorsunuz. Onun İran Ulusuna sesleniş konuşmasında İran halkına kendi özgürlüklerine sahip çıkarlarsa Amerika'nın onların yanında olacağını söylediğini izliyorsunuz. Siz olsanız ona inanır mıydınız?

Savaşın iki ülke nüfusu ve ekonomileri üzerindeki maliyetini güvenilir bir şekilde tahmin etmek bugün neredeyse imkânsız. İki taraf da petrol gelirlerinin kaybı, askerî harcamalar ve tahrip olan altyapı olmak üzere bu rakamın beş yüz

milyar dolar civarında olduğunu onaylıyor. İki taraf da kendi kayıplarını minimize edip düşman kayıplarını abartıyor; genel olarak üzerinde anlaşılan tek rakam, toplamda bir milyondan fazla İranlı ve Iraklının öldürüldüğü ya da yaralandığıydı. Yüz binden fazla asker savaş esiri oldu ve savaş iki buçuk milyon kadar mülteci yarattı.

ALTINCI BÖLÜM

Tuhaf Zamanlar, Sevgilim

Ayetullah Humeyni, 3 Haziran 1989'da ılık bir Cumartesi günü öldü. Peş peşe birçok gecedir akşam haberleri Ayetullah'ın hasta olduğunu bildiriyordu. O Cumartesi, onun için dua etmemizi, özellikle de çok hasta olanlar için okunan özel duayı etmemizi isteyen yayıncıyı dinlemek için televizyonu açmıştım. Eğer bu duayı okumamız isteniyorsa ölüyor olmalı, diye düşündüm. Ertesi sabah her zamankinden daha erken kalktım ve radyoyu açmak için düğmeyi çevirdim. İki kanal çevirdikten sonra, öldüğünü biliyordum. Eğer Müslüman bir ulusta yaşıyorsanız ve aniden tüm radyo kanalları durmaksızın Kur'an yayını yapıyorsa, liderinizin öldüğünü bildiren bir duyuruya ihtiyacınız yoktur.

Ölümüyle, tıpkı sürgünden dönüşü gibi, Tahran tam bir kargaşaya sürüklendi. Milyonlarca İranlı, tahminen 4 ila 9 milyon arası, Şii siyah yas giysilerini giydi ve Ayetullah'ın Irak savaşı şehitlerinin yanına gömüleceği Behesht-e Zehra mezarlığına gitmek üzere sokaklara ve otoyollara aktı. Siyah çarşaf giymiş kadınlar, Şiilerin yüzyıllardır şehitlerinin ve ölülerinin yasını tutarken yaptığı gibi, göğüslerini dövüyorlardı.

Hiçbir şehrin polis kuvveti böylesine ezici bir insan seliyle baş edecek bir donanıma sahip değildir. Siyah sarmalının

oluşturduğu yığınları izlerken televizyonun başında donakalmıştık, kefenine dokunmak ya da bir parçasına dokunmak arzusuyla neredeyse isterik bir hâle gelmiş ve kitlesel olarak Ayetullah'ın tabutuna doğru ilerleyen insanların derilerini kaplayan kir ve teri yalnızca hayal edebiliyorduk. Güvenlik güçleri kalabalığı sakinleştirmek ve böylece Ayetullah'ın gerçekten gömüleceği yere taşınmasını sağlamak umuduyla kalabalığın üstüne yangın hortumlarıyla su sıktı. İleriye yönelerek soğutucu kamyonu çevreleyen kalabalık, "Bu millet sensiz ne yapacak?" diye zikrediyorlardı.

Bir ordu helikopterinin motoru havayı yardığında, yas tutanlar yüzlerini gökyüzüne çevirirken, siyah kalabalık aydınlandı. Kamyonun önü kesilip tabut helikoptere aktarıldı ve doğruca ağıtlar yakan başka bir kalabalığın beklediği mezarlığa götürüldü. Cesur bir fotoğrafçı bundan sonra yaşanan anı yakaladı, yirminci yüzyılın en uzun ömürlü görüntülerinden biri olacaktı bu: Ayetullah Humeyni'nin kefene sarılmış cesedi kontrplak tabutun dışına kayıyor ve bacağı dışarıda sallanıyordu. Kalabalık tabuta sökün ediyor, insanlar tabutun yarattığı kargaşa içinde kefenden bir parça yırtma çılgınlığıyla birbirini eziyordu. Daha sonra yayılan bir söylentiye göre, kalabalıktaki HMÖ üyeleri cesedini bıçaklamaya çalışmıştı. Askerî kuvvetler cesedi kurtarmak ve helikoptere sürüklemek için koştururken silah sesleri yükseliyordu. Yas tutanlar helikopterin kızaklarına asıldı ve helikopter onları silkip atabilmek için defalarca inip kalktı.

Saatler sonra, çok sayıda ordu helikopteri bu sefer metal bir tabut içindeki cesetle mezarlığa geri döndüler. İçlerinden biri yas tutanların bulunduğu alana hızlıca inerek onları uzaklaştırdı, burada artık Ayetullah Humeyni'nin oğlu, ruhani lider olarak halefi Ayetullah Ali Hamaney ile İran siyasetinin dayanıklı ağır topu Ekber Haşimi Rafsancani duruyordu. Düz mezar

alanın çevresindeki yeniden inşa edilmiş güvenlik bariyerlerini gözden geçirdiler ve cesedin yeniden kaybolmadan gömülebilmesi için gerekenleri tamamladılar. Şiiler ölülerini yalnızca kefenle gömdükleri için ceset tabuttan çıkarıldı. Yas tutanlar tekrar bariyerlere tırmandılar ve kendilerini mezarlığa doğru attılar. Daireler çizen helikopterler yas tutanların üzerine su sıktı ve sonunda, bir çığlık ve motor sesi kakafonisi ve su musluklarının kaldırdığı tozun içinde, Ayetullah Humeyni, *mestazafin*lerin (mülksüzlerin) kahramanı, İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu, üçüncü dünya mücadelelerinin karizmatik ikonu, ebedi istirahatına çekildi.

Devlet kanalındaki sunucular o akşam haberler boyunca hüngür hüngür ağladılar, fakat insanların tepkileri o kadar tek tip değildi. Çoğu, o gece mezarı başında nöbet tutan on binlercesi gibi, gerçekten perişandı. Diğerleri her şeyden çok, Ayetullah'ın ölümünün anarşi ve sokak çatışmaları ile sonuçlanacağından korkuyordu. Bazıları daha düşünceliydi. Bunu söylemeye cesaret edemiyorlardı, fakat ölümüyle ülkenin ılımlılaşacağını ve yönelim değiştireceğini umuyorlardı. Aldatıcı basitlikteki "Şah gitmeli!" çığlıklarıyla İranlıları büyüleyen Ayetullah, şimdi kendi gitmişti. Onun yerine, –hiçbiri Ayetullah Humeyni'nin ikonik duruşuna ve emreden varlığına sahip olmayan– bir başkanlık kliği, savaştan kaynaklanan ruhsal çöküntü yaşayan ve "Devrim, bu sekiz yıllık savaş, bütün bunlara değer miydi?" diye merak etmeye başlayan bir ülkenin başına geçmişti. Savaş sona erdiğinden beri, hükûmet dikkatini savaş sırasında İranlıların uygunsuz televizyon kanallarını seyredip seyretmediğinden emin olmak gibi göz ardı ettiği acil meselelere yöneltmişti. Ülkeyi yönetme ve yalnızca kısmi olarak sağlamlaştırılmış bir devrimin gidişatı gibi konularda endişeli olan yeni liderlik, taze bir gayretle toplumsal kısıtlamalar dayatmıştı. Belki de İranlılar

dış dünyayla ilişkilerini keserse, belki de çiftlerin sık sık kafelere gitmesine izin verilmezse, yeni oluşan İslami Cumhuriyeti yine de bir şekilde insanların muhabbetiyle uğraşacak mıydı? Hedef, korku aşılamak ve İslam'ın sert ve popüler olmayan yorumunu dayatmak ya da reddetmekten vazgeçirmek olsa da sonuç aynıydı: Rejimin politikaları yaşamımıza burnunu sokuyordu, bizi oturma odamıza kadar izliyordu ve günlük hayatımızı, yetkilileri atlatmak için bir kedi-fare oyununa çeviriyordu.

Komite ya da ahlak polisi, tüm İranlıları taciz ediyordu –İranlı Hristiyanlar ve Yahudiler kadar Müslümanları da, gençleri olduğu kadar yaşlıları da– ama kadınların peşine özel bir tutkuyla düşüyorlardı. Yavaş yavaş bu engelle başa çıkmayı öğrendik. Örneğin, evlilik öncesinde görüşen çiftler, kontrol noktalarını rahatsız edilmeden geçmek ve bir aile gibi görünmek için, dışarı çıktıkları geceler yanlarına yeğenlerini alırlardı. Kişiliğimizden gardırobumuza kadar her şeyimiz izleniyordu, görüşlerimizi toplum içinde açmamaya dikkat eder, sandaletlerimizin içine çorap giyerdik. Fakat taciz, keyfi ve anlamsızdı, bu nedenle de öngörülmesi imkânsızdı. Çoğu kimse o yıllara dönüp baktığında, anılarında düşmanca sahneler yer alır ve kızgınlık birikimi ve baş ağrısına neden olur. Kimi hatıralar öylesine yaralayıcıdır ki, ne bedenleri ne de ruhları tam olarak iyileşebilir.

Bazen *komite*, başka ne yapacağını bilemediğinden bize dehşet salıyormuş gibi görünüyordu. Hiçbirimiz bilmiyorduk, gerçekten. Şair Ahmet Şamlı, en sevilen şiirlerinden birinde devrimin ilk günlerinde tanık olduğumuz vahşetin derlemesini yapmıştır. Her kıta, "tuhaf zamanlar, canımın içi." Sözüyle biter. Savaştan hemen sonraki bir iki yıl, tuhaftan başka bir şey değildi. Yönümüz belirsiz bir şekilde karanlığa doğru tam gaz gidiyor ve yavaşlayamıyor gibiydik.

Savaş sırasında ülkeyi terk eden bazı İranlılar gelişen iklimi değerlendirmek adına, ülkeye kısa ziyaretler yaptılar. Bunların bazıları –arkadaşım Süreyya gibi– *komitelerin* saldırılarını Irak cephesi yerine kendi vatandaşlarına çevirdiğini keşfetti. Ailesi Hazar Denizi yakınlarında küçük, yeşil bir köyde yaşıyordu ve savaş bittikten birkaç hafta sonra onları ziyaret etmek için nişanlısı ve iki erkek arkadaşıyla eve döndü. Yol boyunca çevreyi biraz taramak için dolambaçlı bir güzergâh seçmişlerdi; HMÖ'nün başarısız operasyonunu gerçekleştirmesinden birkaç gün önce, operasyonun gerçekleşeceği kuzeydoğu eyaletinden geçiyorlardı.

Arabaları küçük bir kasabanın kavşağında durduğunda bir komite üyesi yanlarına geldi ve ters bir şekilde bagajı açmalarını söyledi. Arkadaşlarından biri, insanların birkaç yıl içinde öğreneceği gibi sessiz kalmak yerine, cevabı yapıştırdı: "Kendin aç." Daha haberleri bile olmadan komitedeki adam ek kuvvet emri vermişti bile ve onlar mahkeme, sorgu merkezi ve komite kışlasının bir arada olduğu geçici bir binaya yönlendirildi. Komite Süreyya'yı erkeklerden ayırdı ve hepsini ayrı ayrı sorgulamaya başladı. Kimlik bilgileri alındığında yetkililer –ya da yetkili yerine geçen gevşek bir sorgucular meclisi, komite ve bir devrimci yargıç– onların HMÖ üyesi olduklarına karar verdi.

Süreyya'nın, kuşku dolu bir şekilde, sadece ailesini ziyaret etmek için bölgeden geçen sıradan bir İranlı kız için fazla okumuş olduğunu söylediler. Sorgu formunu güzel bir el yazısı, ikna edici ve mantıklı bir metinle doldurmuştu. Formu, üzerinde parmak izlerinin olduğu kanlı bir bıçakmışçasına yüzüne doğru salladılar. Hukuk okuduğunu, bu terimlerle düşünmek ve yazmak için eğitim aldığını açıkladığında sorgucular şüpheyle kafalarını salladı. Gruptaki erkeklerden birinin İngiltere'de eğitim gördüğünü öğrendiklerinde ise daha fazla kanıta ihtiyaçları kalmamıştı. Ellerinde entrikacı bir grup vardı.

İki gün boyunca onları orada tuttular. Süreyya, onu ayrı olarak kilitli tuttukları ve gece terk ettikleri bir kompleksin pis ve karanlık odasında yalnız başınaydı. Kırk sekiz saat sonra Tahran'dan doğrulamalar gelmeye başladı. Süreyya gerçekten de ulusal televizyon ağında çalışıyordu. Arkadaşlarının kimlikleri de kontrol edilmişti. Üstleri ya da profesörlerinden hiçbiri onların HMÖ ile bağlantısına dair bir şey bilmiyordu. Bütün bu fiyaskonun burada biteceğini düşünebilirsiniz. Ama neden öyle olsun ki? Bir kapris uğruna göz altına alınmış, asılsız şüphelerle alıkonulmuşlardı; bu uğurda taciz edildikleri de çok açıktı. Komite'nin HMÖ'ye yönelik öfkesini, suçu ülkeyi terk etme fırsatı bulmak olan iki İranlıdan, erkek kardeşi olmayan iki erkekle birlikte seyahat eden eğitim görmüş bir kadından çıkarması için bulunmaz bir fırsattı.

Eğreti bir masada oturan sünepe bir din adamı olan yargıç, odasına gelmelerini emretti ve üçünü tek tek çağırdı. Yurt dışında eğitim görmüş olanı kast ederek, "Önce İngilizi yollayın." dedi. Daha sonra gerçekten güzel bir genç kadın olan Süreyya'yı çağırdı. "Ne kadar yazık," diye fısıldadı "senin gibi zeki bir kız için cezaevine girmek, bu genç erkeklerle dolaşmak? Tövbe edersen, seni karım olarak alacağım."

Sorgu sırasında onları yeniden ayırdılar ve Süreyya'yı erkeklerin tümüyle cinsel ilişkisi olduğunu itiraf etmeye zorladılar. Sorgucu alay ederek "Hepsi seninle birlikte olduklarını söylediler." diyordu. "Nişanlın sandığın kişi de sadece seninle yattığını, senin onun için hiçbir şey ifade etmediğini söylüyor." Bu noktada, korkusu ve sivrisinek vızıltıları nedeniyle uykusuz geçirdiği gecelerden ötürü neredeyse isteri krizi geçirecekti. "Getirin onu buraya!" diye gözyaşları içinde haykırdı. "Bunu yüzüme söyletin."

En sonunda yargıç onları son bir oturuma çağırdı. Ajan olmayı, HMÖ üyesi olmayı, rejim ya da ülke için herhangi bir

tehdit olmayı başaramamış olsalar da, en azından kamuya açık yerlerde evli ya da akraba olmadan beraber görüldükleri için İslam Hukuku'na itaatsizlikten cezalandırılabilirlerdi.

"Sen," dedi Süreyya'ya başını sallayarak, "kırk kırbaç." Süreyya şok içerisinde yargıca gözünü dikip baktı. Yargıç tereyağından parlayan bir tabak çelo kebap yiyordu.

"Sen bir yargıç mısın?" diye tısladı. "Çünkü eğer öyleysen, kararı açıklamadan önce neden yemeğini bitirmiyorsun? Yoksa kırbaçlanmamı o kadar istiyorsun ki yemeğini bitirecek kadar bile mi bekleyemiyorsun? Bütün bildiğin Kur'an'ın kırbaçlamaktan oluştuğu, neden? Merhamet ve şefkatle ilgili baştaki bölümü tamamen atladın mı? İslam Hukuku'na göre sadece bir kadın tarafından kırbaçlanabileceğimi bilmiyor musun?"

Yargıç acı içinde baktı. Son söylediği tartışılmaz bir gerçekti. İslam Hukuku olan şeraite göre bir kadına verilen bedensel ceza, yalnızca başka bir kadın tarafından uygulanabilirdi. Öğle yemeğinin üzerine kafasına göre verdiği bir cezayı düzelten bir kadın tarafından azarlanmak, yargıcın öfkeden mosmor olmasına sebep oldu. Süreyya'yı kırbaçlayabilecek bir kadın yoktu, böylece yargıç bütün öfkesini Süreyya'nın nişanlısından çıkardı. "Onun için seksen kırbaç," diye havladı. "ve kızı da götürün ki, seyredebilsin."

Süreyya'nın nişanlısını yandaki odaya götürdüler ve çıplak zemine yatırdılar. Adamlardan biri eline bir kablo aldı ve tabi ki olması gerektiği gibi, vuruşları hafifletmek adına koltuğunun altında bir Kur'an taşımıyordu. Şeriat ruhuna göre, bir kırbaç cezasının caydırıcı niteliği eti yaralamada değil, aşağılamada yatar; bu yorumu yapan önde gelen okullar kırbaçlayan kişinin kolunun altında bir Kur'an bulundurması gerektiği ve böylece kırbaçladığı kişinin bunu asla unutmamasının sağlanması gerektiğini savunurlar. Bu olayda, komite kendi intikamından başka hiçbir şeyin ruhuna dikkat etmiyordu.

Otuzuncu kırbaçtan sonra, nişanlısının gömleği kandan sırılsıklam olmuştu. Ellinciden sonra nişanlısının bağırmaya başlamasıyla Süreyya yargıcın odasını yumruklamaya başladı. "Sana yemin ediyorum bunun için cezalandırılacaksın!" diye bağırıyordu. "Eğer bir gün geri dönüp de seni kendi ellerimle cezalandıramazsam da bir şekilde cezalandırılacaksın, seni hayvan."

Sanırım bu, yıllarca komitenin nasıl çalıştığını iyi bir biçimde örnekliyor. Canları istediği için insanları taciz ediyorlardı, sindirmek için bahaneler buluyorlardı ve bulamadıklarında da, uyduruyorlardı. Sert bir bakış, yanlış bir kelime, en sıradan savunmalar onları büyük bir öfkeye sürükleyebiliyordu ve haberiniz bile olmadan zinadan ihanete kadar herhangi bir şeyle suçlanarak üç gün sorguda kalabiliyordunuz. İnanıyorum ki, İranlılar bu dönemde –savaştan hemen sonraki tuhaf zamanlarda– komitenin hayatlarındaki varlığının yarattığı duygusal tahribatı fark etmeye başladılar. Kocalar karılarının önünde, anneler oğullarının önünde aşağılanıyordu. İnsanlar çoğunlukla utançlarını saklamayı tercih ederek, yaşadıklarını bir başkasınınkiyle değerlendirmiyorlardı, fakat neredeyse tüm İranlıların savaşta ya da HMÖ idamlarında öldürülen bir arkadaşı ya da akrabası vardı, aynı zamanda herkes komite tarafından gözaltına alınan, kırbaçlanan ya da toplum içinde itibarı zedelenen birini yakından tanıyordu.

Bazen komitenin saldırıları, çoktan kararmış mizah duygumuza taze malzeme sunuyordu. Belki de ahlak polisinin herkese –yürüten ve maruz kalan– konumlarının saçmalığını ispatlaması, bu tuhaf zamanlardaki maruz görülecek yandır. Annem ve kızlarım, bir kış günü, Tahran'a bir saat uzaklıktaki muhteşem tatil mekânı Dizin'e kayak yapmaya gitmeye çalışırken ortaya çıkan tabloyu unutmama aslan izin vermezler. Kızlar kayak yapmayı öğrenebilsinler diye, her yıl orada

bir süre kalmaya başlamıştık. Kayak kat kat giyinmeyi gerektiren bir spor olduğundan, hükûmet tarafından sınırlı ölçüde kabul edilebilir bulunuyordu. O yıl kendi arabamız yerine doğrudan Tahran'ın şehir merkezinden kalkan otobüslerle gitmeye karar vermiştik. Şafaktan önce hazırdık. Kızlar ve ben, erkeklerin otobüsüne doğru uzaklaşan Cevat'a el sallayarak kadınların otobüsüne bindik. Dizin'in rüzgârlı ve karla kaplı yolundaki bir kontrol noktasında şoföre, kızların ve benim aynı otobüsle dönmeyeceğimizi, bu yüzden bizi kafa hesabına dâhil etmemesi gerektiğini hatırlattım. Bu sözle ilgili bir şey şüpheye neden oldu ve kontrol noktasındaki memur bizi otobüsten aşağı indirdi.

"Kocam erkeklerin otobüsünde ve birkaç gün kalacağız." diye açıkladım. Kontrol noktasındaki kulübenin buğulu penceresinden erkeklerin otobüsünün dağ yoluna doğru kıvrıldığını görebiliyordum. Cevat'a ulaşmanın ve hikâyemi onaylatmanın bir yolu yoktu. Memur omuz silkerek "Hanım, geceyi dışarıda geçirmek için anne babanızın iznine ihtiyacınız var." diye cevap verdi.

Hayretler içinde bakakaldım. Kızlar arkamda dikiliyorlardı. "İki kızım var," dedim. "tabi ki anne babamla birlikte yaşamıyorum. Erkeklerin otobüsü gitti, bu yüzden yapabileceğim bir şey yok."

"Üzgünüm," dedi inatla. "otobüsün hareket etmesine izin veremem."

Yirmi çift kadın gözü otobüsün pencerelerinden öfkeyle bakıyordu.

"Bu çok saçma," dedim. "otobüsteki diğer insanlara haksızlık."

"Sadece tek bir çözüm var," diye iç geçirdi. Bizi Tahran'a geri göndermek mi, diye merak ettim.

"annenizi arayıp kayak yapmaya gitmek için izniniz olup olmadığını öğrenmem gerekiyor."

O anda kan beynime sıçradı, fakat dondurucu soğukta otobüsün içinde oturan kadınları düşündüm ve kabul ettim.

"Yalnız önce ben konuşayım." dedim. Annemin kalp rahatsızlığı vardı ve sabahın köründe bir polis ona telefonda benden bahsederse, muhtemelen oracıkta kalp krizi geçirirdi.

İşte kırk beş yaşında annemi arayıp "Anne, bu adama kayağa gitmeme izin verdiğini söyleyebilir misin lütfen?" demeye zorlanışım böyle oldu.

Telefonu benden aldı. "Bayan, Şirin adlı kızınızın dört gece boyunca dışarıda kalacağını biliyor musunuz?" Annem evet dedi, memur telefonu kapattı ve durduğumda kapıdan çıkmak üzereydik.

"Bu arada," diye sordum, "gerçekten annem olduğunu nereden biliyorsunuz? Numaranın sahte olmadığını nereden biliyorsunuz?"

Şok geçirmiş gibi görünüyordu. Aynı anda yan tarafımdan iki keskin dirsek darbesi beni dürttü. Nigar, gerçekten bunu hatırlatman gerekiyor muydu diyen bir bakış fırlattı.

Memur omuz silkti ve "Kanun aramak zorunda olduğumu söylüyor, bu yüzden ben de aradım."

Kıkırdayarak otobüse binip vadiye doğru yol aldığımızda karların arasından görünen çam ağaçlarına baktım ve kanunlarımızın nasıl bir hayalete dönüştüğünü düşündüm. Kanunu temsil eden insanlar –avukatlar, yargıçlar, polisler– meşruluğun önemini savunurlar çünkü aksi hâlde yasalar yalnızca kâğıt üzerindeki kelimelerdir.

Tahran'a döndüğümüzde annem bütün bir ay boyunca benimle dalga geçti. "Şirin beni bir daha aradıklarında," diyordu, "onlara hayır diyeceğim!"

Doksanların başında kadınlar, bizim kayak maceramız gibi sonlanan sınırlamalarla sık karşılaşıyorlardı. Bunlar, genç

çocukların anneleri yaşındaki kadınlara kaba şekillerde hitap etmesi gibi hoş olmayan, zaman kaybettiren uyuşmazlıklardı. Bununla birlikte, ahlak polisi korkutucu, cani bir otoriteyle donanmış olarak işini görürdü. Tahran'ın belli meydanları komite devriyeleriyle meşhur olmuştu ve kadınların kendilerini kurtarmak için geliştirdikleri yöntemlere karşı buldukları yeni yöntemler rahatsız edici derecede etkiliydi. Örneğin sokakta dolaşan bir kadın uzaktaki bir komite devriyesini fark ettiğinde hızla eşarbını saçının üzerine çekerdi ve makyajı varsa silerdi. Bu yüzden ahlak polisine derhâl çarşaflarının içinde telsizlerini saklayan ve erkek komite üyelerine talimat ileterek hiçbir şeyden şüphelenmeyen kadınların çevresini minibüslerle sardıran kadın sivil polisler de eklenmişti.

Kadınlar için, kamusal alanlar – tezgâhlardan, parklara ve otobüs duraklarına kadar– belirsizliklerle doluydu. Basitçe, ne zaman, nerede ve hangi bahaneyle taciz edileceğinizi bilemezdiniz ve komiteyle uyuşmazlıklar dehşet verici bir hâle gelirdi. *Kötü eşarp* ya da İslam kurallarına uygun olmayan kıyafetten bir ya da iki kez göz altına alındıktan sonra, basit olarak bir korku iklimi dayatmayı arzulayan bir devlete karşı korunmak için yapılabileceklerin çok sınırlı olduğu sonucuna varmıştım. Nihai hedefin bu olduğundan şüpheleniyordum, kadınları, geleneksel İran erkeklerinin olması gerektiği yer olduğuna inandığı yerde, evlerinde tutacak kadar yaygın bir korku.

İlk defa, Hazar denizi yakınlarında, bazen İran'ın yeni yılını kutlamak için gittiğimiz küçük bir kasaba olan Ramsar'da güneşli bir bahar günü gözaltına alınmıştım. Kasaba meydanında bir polis memuru bana doğru yaklaştığında üzerimde zaten uzun bir palto, uzun, torba gibi bir pantolon ve başörtüsü vardı. Yakınlarda park etmiş beyaz minibüsü işaret ederek, kaba bir şekilde "Minibüse bin." dedi. İtiraz ettiğimde, beni

kollarımdan tuttu, caddenin karşısına sürükledi ve otobüsün içine itti. İçerideki koltuklara tıkıştırılmış başka üç şanssız kadın daha vardı. Bir tanesi emekli bir ilkokul öğretmeniydi ve sandalet giydiği için gözaltına alınmıştı.

Daha fazla av bulmak için meydanı tarayan memura "Ayaklarım şiş, ayakkabı giyemiyorum." diye bağırıyordu. "Kur'an'ın neresinde terlik giymenin suç olduğu yazıyor?" diye devam etti.

Kadın bağırdıkça memur daha çok sinirlendi ve aracı doldurmaktan vazgeçip bizi karakola götürdü. Bizi bir odaya yerleştirdiler ve bayan memur bize "rehberlik" etmeye gelene kadar orada kalmamızı söylediler. Geleneksel *amr be maruf va nahi az monker* kavramına göre, dini bütün Müslümanlar toplumdakilerin davranışlarını denetleyerek insanları kötü alışkanlıklarından vazgeçirmenin ve erdemi yükseltmenin bir ödev olduğuna inanır.

Kapı çarpılarak açıldı ve siyah çarşaflı on sekiz yaşında bir kız içeri girdi. Rehberimiz gelmişti ve kısa konuşmalarından ve tonlamalarından okuma yazma bilmediği anlaşılıyordu.

"Size Hazreti Fatıma'dan bir şiir okuyacağım." dedi. Fatıma Hz. Muhammed'in kızıydı ve İslam'da kadının kendini adamışlığı ve dindarlığının mükemmel bir örneğiydi.

"Ey kadınlar!" diye başladı. "Fatıma size diyor ki, kadınların en değerli süsü eşarbıdır." Bir an durdu, kendiyle gurur duyar gözükerek yüzümüzü taradı.

İlkokul öğretmeni "Özür dilerim, ama Hazreti Fatıma bir şair değildi." diye hatırlattı. Rehber onu duymamış gibi yaptı ve kıyamet günü, cennet ve cehennem üzerine belirsiz birkaç söz söyledi. Gelişigüzel vaazının bitişini anlamamamıza şaşırmış görünüyordu.

"Ee, ne duruyorsunuz? Artık gidebilirsiniz." dedi. Bize resmî olarak rehberlik edilmişti.

Bir sahil kasabasının komite karakolundaki pis yerde oturup, on sekiz yaşındaki bu kızın söylevini dinlerken, rehberimizin İslam Cumhuriyeti'nin gerçek bir olgusu olduğunu birdenbire anladım. Şah döneminin İran'ında olsaydı bu genç kadın, evinde oturup çamaşır yıkıyor ya da sebze doğruyor olacaktı. Hükûmet, geleneksel taşralı ailesi onurunu korumak bahanesiyle onu evde tutuyor olacağından, istese de ona ulaşamayacaktı. Bu devrim, rehberimiz gibi kadınlara ulaşmayı başarmıştı. İslami rejim ilk günlerinde geleneksel ailelerden gelen kadınların oylarına ihtiyaç duyuyor ve onları sandıklara çağırıyorlardı. Mollalar onlara, oy verirseniz, İslam'a yardımcı olursunuz, diyordu. Bu, geleneksel ailelerden gelen kadınlara görülmemiş bir özgüven verdi. Daha önce düşündüklerinin aksine, evlerinin dışında bir değere sahip olduklarını fark ettiler. Oyları sayılıyordu. Bir rol oynuyorlardı.

O yıllarda seçimler daha çok sistemin meşruiyetinin halk tarafından onaylanması işlevi görüyordu. Şah zamanında bile, seçim sandığı birçok İranlı için uzaydan gelmiş bir nesne gibiydi. Aday listeleri genellikle bir kurulun onayından geçerek belirlenirdi ve ciddi bir rekabet olmaksızın ortaya çıkan sonuç kimseyi şaşırtmazdı. Şah zamanında bir Parlamento üyesi olan bir akrabam iki kereden fazla seçilmesine rağmen, seçim bölgesini bir kez olsun ziyaret etmemiştir. İnsanlar bir seçimin tam olarak ne olduğu hakkında bir fikre sahip değildi ve bu yüzden İslam Cumhuriyeti'nde sürüler hâlinde oy verirken neler olup bittiğini çok az anlayabiliyorlardı. Devrimin ilk günlerinde kuyruktaki insanlarla yapılan televizyon röportajlarını hatırlıyorum, spiker "Oyunuzu kimin için kullanacaksınız?" diye sorduğunda, bir sürü insan basitçe, "İslam'ın zaferi için tabi ki!" diye cevap veriyordu.

İnsanlar oy pusulasının üzerindeki devrimcilere yabancıydı, fakat camilerin –İmam-ı Zaman (12. Şii imamı)'ın rızası

için oy verin!– çağrısına uyuyorlardı. Bilinmeyen adaylar arasından özgürce seçim yapabiliyor ve seçim sonuçları ile hiç ilgilenmedikleri hâlde işleyişin meşru olduğunu düşünüyorlardı. Zaman geçtikçe seçim işleminin farkındalığı büyüdü; insanlar yavaş yavaş hayatlarını etkileyecek kararlar alarak yasalar çıkartacak temsilcileri seçtiklerini anlamaya başladılar ve seçimlerini daha dikkatli yapmaya başladılar. Ne yazık ki, 90'lı yılların başında, tam da İranlılar ülkenin nasıl yönetileceği konusunda seçimlerin onları söz sahibi yaptığı gerçeğini anlamaya başlamışken, bir yasa çıktı. Bu yasa Devrim Muhafaza Konseyi olarak bilinen dinî kurula, hem parlamento hem de başkanlık seçimlerinde, adayları inceleme ve onaylama yetkisi veriyordu; bu yasayla İranlılar temsilcilerini özgürce seçme hakkını kaybetti. Seçimler rekabet içermeyi sürdürdü ve komşu diktatörlüklerdeki gülünç karaktere hiçbir zaman bürünmedi, fakat aynı zamanda insanların gerçek iradesini yansıtmaya son verdi.

Okuma yazma bilmeyen ya da bir dersliği içeriden görmüş ilk kuşaktan olan kadınlar için oy verme eylemi güçlü bir sembolik anlam taşımaya devam etti. On sekiz yaşında taşralı bir kıza benim gibi bir zamanlar yargıçlık da yapmış olan kırklı yaşlarındaki bir kadına uyduruk bir vaaz verme gücünü veren, kadının toplumda bir rolü olduğuna dair bu kanıydı. Bu kızın üniversite öğrencisi kız kuzenleri olduğunu duysam şaşırmazdım, o yıllarda üniversiteler bu tip kadınları eğitmek adına İslamileştirilmişlerdi. Kızlar eşarplarıyla sınıfa giriyorlar ve ayrı dersliklerde oturuyorlardı, kafeteryalardaki yemek masaları bile ayrılmıştı. Eğer üniversiteler Şah döneminin günah yuvalarıydılarsa, şimdi neydiler? Arındırılmışlardı! Sağlıklıydılar! Artık aile reislerinin kızlarını okuldan uzak tutmak için bahaneleri kalmamıştı ve kızlar kendilerini yavaş yavaş dersliklerde Tahran'daki ailelerinden uzak yurtlarda

buldular. Anneleri eve zincirlenmiş bir kadın nesli, kendini şehirde kitap okurken buldu. Yavaş yavaş geleneksel aile kızları için üniversiteye devam etmek moda oldu.

Tabi ki daha ortada feminizm lafı geçmiyordu; "feminist" hâlâ aşırıların benim gibi ayrımcı yasaları sorgulayan kişiler için kullandıkları aşağılayıcı bir sözdü. Tabana seslenen bir kadın hakları kampanyası için henüz erkendi. Kadınların büyük çoğunluğu hâlâ böyle kavramları desteklemiyordu, çünkü henüz sadece kendi bireysel haklarının ve olanaklarının ufkunu görmeye başlamışlardı. Bazen bilinç yavaş gelişir ve bu sırada kabadayılıkla yetki, fırsat sahibi olma ile hak eşitliği birbirine karışır. Ama o gün çarkların dönmeye başladığını gördüm. Biraz acı bir şekilde elbette, sonuçta bu rehber kızı üniversiteye taşıyan akıntı, beni yargıçlık görevimden sürmüştü.

Üniversite eğitiminin tüm kadınlara doğru genişlemesi doğal olarak aileler içinde büyük gerilim yarattı. Oy vermeye teşvik edilmiş ve üniversiteye devam eden bir kız çocuğu babasının emirlerine körlemesine uymaya daha az meyilli olacaktır. Kapı komşularım bu olgunun canlı ve uzun süre izlediğim bir örneğini oluşturdular. Devrimden önce, çok dindar olan baba, büyük kızını kendinden daha da sofu olan bir *pazari* (*pazari,* ticaretle uğraşan ve derin bir geleneksel kökten gelen kişileri tanımlar) ile evlendirmişti. *Pazari* onu hemen çarşafa soktu ve yanında eşlik eden biri olmadan ailesini görmeye gitmesini yasakladı. Zavallı kız perişan olmuştu, ıssız evde uzun günlerini uç fikirlere sahip kocasının akşam eve gelip onu anne babasına götürmesini bekleyerek geçiriyordu. Sert kavgalar ediyorlardı. Aile benim bir yargıç ve ödevlerini yerine getiren bir Müslüman olduğumu biliyordu, bu sebepten beni sık sık kızlarına nasıl yardım edecekleri konusunda tavsiye vermem için evlerine davet ediyorlardı. Bu, kızının mutluluğu için kaygılanan ama pek çok geleneksel erkek gibi

kızının namusu ile tanımladığı onuruna da sonuna kadar bağlı olan bu çelişkiler içindeki komşuma bağırmamak için elimden geleni yapardım. Konuşmalarımızın orta yerinde ortanca kız kardeşin odasından gelen hıçkırıkların yankılarını duyardım. Sonunda "Neden üzgün?" diye sordum bir akşam. "Üniversiteye gitmek istiyor," dedi anne, kocasına ters ters bakarak. "ama babası izin vermiyor."

"Ne?" dedi kendini savunarak. "Kızımı erkeklerle flört etsin diye sınıflarda saçları açık oturan kadınların arasına mı göndereceğim?"

Ortanca kız için devrim çok geç kalmıştı. Ablasının kocasına göre daha az katı, fakat yine de bir kadının üniversite için mutfağını terk edemeyeceğini düşünen bir adama verdiler onu. En küçük kız kardeş liseyi bitirdiği sırada İslam Devrimi oldu. Babaları devrimden sonra güzel bir memuriyet işi buldu, o günlerde gösterişli bir dindarlık iyi bir referans oluyordu. Artık İslam Devrimi'nin bir memuru olarak, üniversitelerde ahlakı korumak üzere sınıfları haremlik-selamlık olarak ayırmış bir teokrasinin parçasıydı ve eğitimin yozlaştırıcı doğası hakkında saçma görüşlere sığınması mümkün değildi. En küçük kız tıp fakültesine başladı ve sınıf arkadaşlarından kendi seçtiği biriyle evlendi.

Doksanlar boyunca, üniversite bitirmiş kadınların sayısı istikrarlı biçimde arttı ve sonunda üniversitelerdeki kadınların sayısı erkeklerin sayısını küçük bir farkla geçti. Özünde erkek egemen bir kültüre sahip bir Ortadoğu ülkesi için bu küçük bir başarı sayılmazdı. Komşu Afganistan'da Taliban kadınların okumasını yasaklamıştı, suyun öte yakasındaki Suudi Arabistan'da kadınların araba kullanması yasaktı. Ancak, İslam Cumhuriyeti'nin başarıları, kurucularını korkuttu. Gelenekçi mollalar üniversiteye bir cinsiyet kotası sistemi dayatmaya çalıştılar fakat başaramadılar.

Ne yazık ki eğitim olanaklarının eşit olması, eşit haklara sahip olmayı ya da mesleki olanakların eşitliğini getirmiyordu. Uzayan savaş, nihayet sistemin kadınları harekete geçirmesini zorunlu kılmıştı ve kadınlar cepheye hizmet eden toplu çamaşırhane ve yemekhanelerde çalıştırılıyorlardı. Fakat o zamanlar gelenekçiler, kadınların kamu hizmetlerinde yalnızca kendi işlerine gelen yerlerde çalışmasına izin veriyordu. İdari ve karar verme yetkisi olan konumlar ve yargı gibi kurumların tamamı hâlen büyük ölçüde bu sınırların dışında kalıyordu. Komşumun küçük kızı gibi kadınlar, üniversiteye girmeleriyle genişleyen dünyalarının, okulu bitirmelerinin ardından küçülüverdiğini fark ediyorlardı. Basitçe, İslam Cumhuriyeti hızla büyüyen iş gücüne yetecek miktarda iş yaratamıyordu ve var olan işler genellikle erkeklere veriliyordu. Eğitimli kadın sayısının, eğitimli erkek sayısından fazla olmasına karşın kadınların işsizlik oranı erkeklerin üç katıydı. Yüksek eğitim imtiyazı, kültürümüz ve kurumlarımız tarafından kutsanmış olan cinsel ayrımcılığı ortadan kaldırmadı. Fakat inanıyorum ki, İranlı kadınlara uzun vadede İran'ı dönüştüreceğine inandığım bir şey aşıladı: ezilmişliklerine karşı duygusal bir bilinç.

İran üniversitelerinden çıkan bütün bu eğitimli kadınlar, eski geleneksel rollerine geri dönmeye, diplomalarını rafa kaldırıp, hayattan beklentileri değişmemiş gibi davranmaya niyetli değillerdi. Bu yeni bilinç ve beklentilerin karşılanmamasının yarattığı hayal kırıklığı, –karşılanmamıştı, çünkü babaları ve kocaları benzer bir değişimden geçmemişlerdi– aile içinde acı dolu ve bazen trajik çatışmalara yol açtı. Yıllar sonra gazetede, Azerbaycan bölgesinde bir cuma namazı vaizinin kızının kendini nasıl öldürdüğü anlatan bir haber okuduğumu hatırlıyorum. Mutsuz bir evliliği vardı ve kocasından boşanmaya çalışıyordu. Babası tutucu bir din adamı olarak, kızın boşanma isteğini reddetti. Berbat bir evlilikte hayat boyu tutsak kalaca-

ğı gerçeğiyle yüzleşen kadın, üzerine benzin döküp kendini ateşe verdi. Belki de, diye düşündüm, Şah rejimi altında büyümüş ve sosyal çevresinin taşıdığı muhafazakâr itaatkârlığa sahip olsaydı, bu kötü evliliğe katlanacak ve kendini yakarak can vermeyecekti. Ona dünyanın böyle olduğu ve kadınlara düşenin bununla başa çıkmak olduğu öğretilecekti.

İslam Cumhuriyeti yanlışlıkla da olsa geleneksel kadının tarafını tutarken, onları insafsızca savunmasız bıraktı, artık kendi hakları konusunda yeni bir bilince sahiptiler fakat bunları ilerletmek için ellerinde derme çatma araçlar vardı. Bazıları bu şartlar altında yaşamanın, karanlıkta tutulmanın, olasılıkların neler olduğunu bilmeden yaşamanın böyle kadınlar için bir lütuf olduğuna inanıyordu. En azından cehalet gönül rahatlığının gölgesini yaratır. Cuma vaizinin kızı vakası tek örnek değildi. Çoğunlukla kendini yakma şeklinde gerçekleşen kadın intiharları, İslam Devrimi'nden sonra git gide arttı. İnanıyorum ki bu trajik dışavurum, içinde yaşadıkları toplumu, zalimce ezildikleri gerçeğiyle karşı karşıya getirmeye zorlamanın bir yoluydu. Aksi takdirde karanlık bir odada aşırı doz ilaç almak daha kolay değil midir?

Savaş sonrası dönemde yaklaşık iki yıl içinde İslam Cumhuriyeti sessizce seyrini değiştirdi. En militan, en gözü kara rejim yanlısı bile devrimin politikalarının –kadının toplum dışına itilmesi, doğum kontrolünü yasaklayan politikalar– ülkeyi nereye getirdiğini görebiliyordu: Şii Devrimi'nin bölgeyi kasıp kavurmayacağı o dönemde bile yeterince açıktı. İran ekonomisinin, doğum oranı dünya ülkeleri sıralamasında en üst sıraya zıplamış bir ülkenin artan nüfusunu daha fazla kaldıramayacağı açıktı. Sistemin liderleri İran'ı dünya ekonomisiyle bütünleştirmek ya da gerçekten yoksullaşmış bir üçüncü dünya ülkesi hâline gelme riskini göze almak gerektiği sonucuna varmışlardı. Özelleştirme, tarımdan ziya-

de üretim sanayine yoğunlaşma ve yabancı yatırımları teşvik etme, devletin yeni öncelikleri hâline geldi. Bir tek aksaklık vardı: İran bu tür büyük amaçlar için gerekli bilgi ve insan kaynakları temeline sahip değildi. İslam Cumhuriyeti kadınları çarşafa sarıp mutfağa kapatmıştı. Şimdi yıkıcı bir savaştan sonra kendini yeniden inşa etmeliydi ve onlara yeniden ihtiyacı vardı.

Bu gönülsüz yararcılığın bir parçası olarak, yargı kurumları yumuşadı ve 1992'de kadınların hukuk alanında çalışmalarına izin verildi. İran Barosu bana bir yetki belgesi verdi ve yaşadığımız apartmanın alt katında bir ofis oluşturarak müşterilerimi almaya başladım. Ticari davalar günlerimi doldurmaya başladı, ara sıra da kamu davalarına bakıyordum ve bunlar genellikle politik olarak hassas konulardandı. Kısa zamanda, müvekkillerimle mahkemelere katıldıktan ve bir dizi davayı başlattıktan sonra gördüm ki, adalet sistemi yalnızca laftaydı. En azından ticari davalarda İslam Cumhuriyeti'nin politikalarını ve ideolojisinin yargılama sürecine pek az işleyebildiğini anladım. Bunun yerine, rüşvet hakimdi. Bir avukat olarak müvekkilimin davasını ilerletmek; parasını ya da malını kurtarmak ya da haksız suçlamalara karşı onu savunmak benim görevimdi. Birçok defa müvekkilimin sırıtarak gelip, yargı heyetinin masa altından gerçekleşen bir değiş tokuşla meseleyi kabul etmeyi anlattığına şahit oldum. Kanunları bilmenin ya da iyi bir savunma hazırlamanın ne anlamı vardı? Aslında bütün iş adliye binasının odalarında yapılan pazarlıklara bağlıysa, mahkemede boy göstermenin ve yasal süreci yerine getirmenin ne anlamı vardı? İki olayda, yargıç söyleyecek bir şeyi kalmadığında saç tellerimin göründüğünü söyleyerek kötü eşarbım gerekçesiyle mahkemeyi kapatmıştı.

Yıllarca iki gelir olmadan yaşamayı başardık ve bundan sonra da yapabiliriz, diye düşündüm. Gelir için değil, mesle-

ki doyum, sahip olduğum bilgileri uygulamada kullanmak ve kalmaya karar verdiğim bir ülkeye katkıda bulunabilmek için çalışıyordum. Ticari davalara bakarak, müvekkillerimi zarara uğratmak ile ilkelerimi terk etmek arasında bir ikilemde kalıyordum. Hiçbiri kabul edilebilir değildi benim için. Avukatlığı gelir sağlayan bir iş olarak yapmaktan vazgeçip sadece en azından İslam Cumhuriyeti yasalarının adaletsizliğini teşhir edebileceğim kamu davalarına bakmaya işte bu zamanlarda karar verdim. Ortada değiştirilmeden önce bizzat yargılanması gereken bir sistem vardı.

Teokrasinin kadınlara karşı yasal ayrımcılığının trajik yansımalarını örnekleyen davaları almam gerekiyordu. Tartışmalı yasaları –bir kadının hayatı bir erkeğin hayatının yarısı değerindedir, çocuğun velayeti otomatik olarak babaya geçer vb.– nefesim kesilene dek ezberden sayabiliyordum. Fakat kişisel bir hikâye, bir yasanın neden değişmesi gerektiğini anlatan kuru bir özetten çok daha güçlüdür. İnsanların dikkatini çekebilmek, sempatilerini kazanmak ve insanlara bu yasaların yalnızca adaletsiz değil, hastalıklı olduğunu anlatabilmek için hikâyeler anlatmalıydım. İran kültürü, utanç ve gururun egemenliği nedeniyle, erkek egemen kurallarının yarattığı sonuçlarla, adaletsizliğe karşı keskin bir duyarlılık barındırır. Her şeye rağmen, Şah'a karşı yapılan devrim, eninde sonunda kendisini zulme karşı yapılan mücadele ile temellendirmişti; *mustazaflar* yani ezilenler adına yapılmış bir devrimdi. Halk ezilenlerin şimdi nasıl ezenlere dönüştüğünü görmeliydi.

YEDİNCİ BÖLÜM

Oturma Odasından Mahkeme Salonuna

Leyla Fethi, 1996 yazının güneşli bir gününde Kürt kenti Sanandaj'ın yanında bulunan köyünün arkasındaki tepelerde yaban çiçeği toplarken kayboldu. Bölgedeki pek çokları gibi anne ve babası geçim mücadelesi veriyordu. On bir yaşındaki Leyla yaban bitkileri ve çiçekleri topluyor ve daha sonra ailesi onları kurutup semt pazarında satıyordu. O ve kuzeni örgülü sepetleriyle sabahın geç saatlerinde yola çıkmış ve uzun otlar arasında oynamak için toplama işine ara vermişlerdi. İnsanların açık havada piknik yaptıkları, gök kubbenin altında düğünler düzenledikleri ve nehir kenarında dans ettikleri Sanandaj'da doğup büyüdüklerinden, dağlar onların küçük oturma odaları boyunca uzanıyormuşçasına üzerlerinde şehir çocuklarının içgüdüsel uyanıklığından eser olmadan serbestçe koşturuyorlardı. Toplanmış eteğini taç yapraklarıyla doldurmuş Leyla, üç adamın kendisine doğru yaklaştığını fark etmemişti. Bayırın arka tarafından gelmişler, neredeyse tepesinde dikilinceye kadar sessizce hareket etmiş ve sonra hızla etrafını sarmışlardı. Bir tanesi Leyla'nın zayıf kollarını sırtına dolamışken bir diğeri kızın çırpınan bacaklarını birbirine bitiştirerek sıkıca tutmaya çalışıyordu. Kuzeni kaçmayı başarmış ve bir ağacın arkasına saklanmıştı. Oradan adamların Leyla'ya

tekme tokat girişerek onu bayırdan aşağı sürüklemelerini seyrediyordu. Köy işi eteğini sıyırarak ona tecavüz ettiklerini ve kafasına ölümcül bir darbe vurarak hırpalanmış bedenini sarp yamaçtaki bir kayalığın üzerine fırlattıklarını gördü.

Yerel polis üç adamı tutukladı fakat asıl şüpheli suçunu itiraf ettikten sonra cezaevinde kendini gizemli bir şekilde astı. Mahkûmların saat takmalarına bile izin verilmeyen cezaevinde adamın rahatlıkla asma işi için uygun bir metrelik bir halat bulabilmesi oldukça tuhaftı. Diğer iki şüpheli suç ortaklığı yaptıklarını inkâr ediyorlardı fakat mahkeme onları tecavüzden suçlu buldu ve ölüm cezasına çarptırdı.

Daha önce İslami Ceza Hukuku'nun devrimden sonra uygulamaya konulduğunu, kanunlara göre bir erkeğin hayatının bir kadınınkinden iki kat daha değerli olduğundan bahsetmiştim. İslami ülkelerin çoğunda Tazminat Hukuku'nu belirleyen yasalar, yalnızca miras gibi finansal davalarda uygulanır. Ancak İslam Cumhuriyeti'nde tazminata başvurulması veya "kan parası" şartı ceza davalarında da uygulanmaktadır. İslami kanunlara göre, cinayete kurban giden veya kazara öldürülen kişinin ailesi, hukuki bir ceza ile kan parası olarak bilinen maddi bir tazminat arasında seçim yapma hakkına sahiptir. İslam bilginlerinin çoğu kan parasında cinsiyet gözetilmesi gerektiğini savunur fakat İran Hukuku'nda ayrıcalıklı bir yorum getirilmiştir. İran Ceza Yasası'na göre bir kadının hayatının değeri bir erkeğinkinin yarısına eşittir, bu durum aslında kurbanı cezalandıran anlamsız yasal hükümlere yol açmaktadır. Bu davada, hâkim iki adamın "kan parasının" on bir yaşındaki kız çocuğunun hayatından daha fazla ettiğine kanaat getirdi ve kızın ailesinden infazları finanse edebilmeleri için binlerce dolar talep etti.

Leyla'nın babası, ailesinin kaldığı küçük balçık kulübe de dâhil olmak üzere sahip olduğu ne varsa sattı. Evsiz ama en

azından onurlarını geri kazanacak olmanın inancıyla parayı mahkemeye sundular ama yeterli değildi. Geri kalan parayı toplamaya çalışırken Kum şehrine giden yol üzerindeki büyük anıt mezar Ayetullah Humeyni Türbesi'nde kalmaya başladılar. Önce Leyla'nın babası bir böbreğini satmak için gönüllü oldu ancak sicilinde ilaç istismarı olduğu için böbreği reddedildi. Daha sonra kardeşi kendi böbreğini önerdi ama doktor çocuk felci geçirmiş olduğu için onunkini de kabul etmedi. Doktor onlara, "Siz ikiniz böbreklerinizi satmak konusunda neden bu kadar ısrar ediyorsunuz?" diye sordu. Ve hikâye açığa çıktı. Köylerine dönemiyorlardı, Leyla'ya yapılan saldırıyla lekelenmişlerdi. Ailenin onuru, kadının faziletinin üstüne kuruluydu ve suçluların infazının dışında hiçbir şey utançlarını silemezdi.

Bu korkunç hikâyeden dehşete kapılan doktor, yargı başkanına bir mektup yazdı ve onları, eğer infaz için gereken değişiklikler yapılmazsa durumu uluslararası bir organizasyon olan Sınır Tanımayan Doktorlar kuruluşuna bildirmekle tehdit etti. Yasama Kurulu Başkanı bunu kabul etti ama bu arada inanılmaz bir gelişme yaşandı ve mahkûmlardan biri infaz tarihinden sadece birkaç gün önce hapisten kaçtı. Bu sırada Leyla'nın acılı ailesi mahkeme binasının dışındaki kaldırıma kurdukları köhne bir çadırda kalıyorlardı. Aile, mahkemenin davayı yeniden açtığını duyunca şok oldu. Belki bunun sebebi, İran Hukuk Sistemi'nin özündeki belirsizliklerin bir dava kapansa bile yine de her zaman yeniden gözden geçirilmeye açık olması, belki de Leyla'nın ailesinin iddia ettiği gibi, sanıklardan birinin bir akrabasını, meclisin tutucu üyelerinden birini sonucu etkilemek için kullanmasıydı. Dava yeniden açılıyordu.

Ben tam bu sırada davadan haberdar oldum ve dosyaya bakmaya karar verdim. Başlangıçta biraz kuşkuluydum.

Devrim sonrası yasa sisteminde ceza yasası birçok yönden kusurluydu; şiddet kurbanı kadınların zararının eşit karşılanmasını reddediyordu. Ama Leyla'nın davasının bize gösterdiği durumun daha çok patolojik olduğuydu ve sevdikleri için adalet talep edenlerin geçim kaynaklarına zarar verme yeteneğine sahipti. Mahkeme binasının dışındaki çadırlarında aileyi ziyaret ettim. Uzun ve maddi zorluklarla dolu hikâyelerini dinledikten sonra onları temsil etmeye karar verdim. Dava ana hatlarıyla sadeydi ve basit, şık bir savunma hazırladım. Bir kızın tecavüze uğrayıp öldürülmesi ve ailesinin sahip olduğu her şeyi kaybedip, takip eden süreçte evsiz kalması adaletsizlikti. Kurbanların şimdi yeniden kurban edilmesi hiç adil değildi. Hakim beni mahkemede, "İslami yasaları eleştirmeyin." diye sert biçimde uyardı. "Sadece adaletin sağlanıp sağlanmadığını merak ediyorum." diyerek hemen cevap verdim.

Celse sona yaklaşırken biri kulağıma Leyla'nın ağabeylerinin montlarının içinde bıçak sakladıklarını ve son tanık mahkemeden ayrılırken ona saldırmayı planladıklarını fısıldadı. Ara istedim ve çocukları salonun dışına çağırdım.

"Lütfen," dedim. "lütfen önce bana mahkemede ne yapabileceğimi görmek için bir şans verin."

İkisi de tahta sıraya oturup ağlamaya başladılar. "Mahkemeye ödediğimizin yarısıyla kiralık bir katil tutmuş olsaydık," dedi bir tanesi ağlayarak, "adalet yerini bulmuş olurdu. Şimdi, onlardan biri özgür diğeri ise buradan yürüyerek çıkıp gitmek üzere ama biz evsiziz."

"Biliyorum," diye fısıldadım. "biliyorum, ama önce deneyelim."

İlerleyen süreçte, mahkeme iki sanığı da suçsuz buldu, beraat ettirdi, beraat kararını bozdu ve soruşturmayı yeniden başlattı.

Ailenin acılı hâli yerini deliliğe bırakmak üzereydi. Leyla'nın annesi beyaz bir kefen ve kızına yapılan çirkin sal-

dırıyı anlatan bir afişle mahkemenin dışında oturmaya başladı. Bir duruşma sırasında kendini yakmakla tehdit etti ve mahkemede küfürler savurmaya başladı. Sanki bütün bu süreç yeterince dramatik değilmiş gibi hâkim kadını mahkemeye hakaretle suçladı ve yasal suçlamada bulunmaya kalktı. Ortamı yatıştırmak haftalarımızı aldı.

Yasal sürecin detaylarını daha fazla anlatmak sabrınızı zorlamak olur. Ancak davanın bir sonuca ulaşmadığını bugüne kadar hâlâ kapanmamış olduğunu söylemem sanırım yeterli olur. Hukuki sistemi, adaletin yakınından geçirmeyi bile başaramadım ama sanırım başka bir şey başardık; konu çocuklar ve kadınlar olduğunda İran hukuk sistemindeki kusurları uluslararası vitrine taşımayı. Dava yavaşça kamusal bir meseleye dönüştü. Öyle ki Leyla'nın vilayetinden aday olanlar onun davasına ilişkin tutumu sürdüren platformlar kurdular. İran basını bu hikâyeyi İslam Cumhuriyeti'ndeki sosyal problemlerin kötü bir göstergesi olarak ele aldı.

Davanın yankıları, son duruşma yapıldıktan uzun bir süre sonra ortaya çıktı. Kendini mahkemede olduğu kadar gazetelerde de gösterdi ve bu tanıtım, çalışmalarını kadın ve çocuk hakları üzerine yoğunlaştırmış bir avukat olarak ün yapmamı sağladı. Çabucak öğrendim ki, yasal olarak güçsüz olanı savunmanın en etkili araçlarından biri medyaydı. Benim medyada öne çıkışım daha sonra müvekkillerimi savunmamda beni daha etkili kıldı. Çünkü hâkim de yargı da artık kendilerini toplum gözünde savunmaları gerekeceğini biliyorlardı. Çoğu zaman buna aldırmıyorlardı ama o zamanlarda insanları kendi hakları konusunda bilinçlendirmenin bile tek başına bir katkı sağlayacağını kendime hatırlatıyordum.

Leyla'nın ailesinin umutsuzlukla dağıldığına şahit olduğu o karanlık aylar boyunca, dava daha da dikkat toplarken, sadece çok az sayıda kadının, hukuk sisteminin kendilerine karşı

oldukça katı bir ayrımcılık yaptığını bilmesine şaşırmıştım. Çoğu kadın vesayet ve boşanma hakkında biraz bilgi sahibiydi. Çünkü bir noktada evliliği bitirme isteği birçoğunun başına gelmişti. Ama genel olarak cinayet ve kazara ölüm, kadınların çoğunu ilgilendirmemişti, bundan haberdar olacak bir olay, bu durumlarda onları nasıl bir yasal batağın beklediğini öğrenebilecekleri herhangi bir durum yaşamamış, duymamışlardı. Öğrenmeleri için Leyla'nın başına gelen türden bir olay yaşayacak kadar şanssız olmaları gerekirdi.

İran-ı Farda dergisine, entelektüel ya da hukuki bir dilden uzak, anlaşılabilir bir anlatımla, kadınların Ceza Yasası'nda ikinci sınıf muamele görmesiyle ilgili bir makale yazmaya karar verdim. Kanunda kan parası yani *diyeh* ile ilgili bölüm, erkeğin testisine zarar gelecek şekilde yaralanması durumunda kadının yaşamına eş değer tazminat alacağından bahseder. Buna, makalemde şu şekilde yer verdim; doktorasını yapmış uzmanlığı olan bir kadın sokakta ezilip öldürülür ve okuma yazması bile olmayan bir haydut kavgada testisine zarar gelecek şekilde yaralanırsa, kadının hayatı ve adamın testisinin değeri aynıdır. Farsçada birini aşağılamak için kullanılan kaba bir ifade vardır; "Testisimin biri kadar bile değerin yok." Bu ifadeyi yazımda hiçbir İranlının yanlış anlamayacağı şekilde, sadece bu yasaların ne kadar acımasız olduğunu ve kadınlara insan değillermiş gibi davranıldığını anlatmak için kullandım. Sonunda ise şu soruyu gündeme getirim; İslam Cumhuriyeti'nin kadınlarına layık gördüğü gerçekten bu mu?

Makale Tahran'daki eğitimli kesimi hem hareketlendirdi hem de heyecanlandırdı. Birçok dergi içeriğinin yapmayı başardığı gibi, bu yazının da katı tutumlu yargıyı kışkırtacağının bilincindeki editör makaleyi hemen bastı. Sayı anında tükendi ve insanlar dergi ofisine gelip, yazının en azından bir fotokopisine ulaşmak için uğraştılar. Çok şaşırmıştım. Geniş kit-

lelere yayılacağını tahmin ediyordum ama tüm şehirde böyle bir yankı uyandıracağını düşünmemiştim. Katı tutumlu bir meclis üyesi beni halkın önünde açıkça tehdit etti. Gazetecilere, "Biri bu kadını durdursun yoksa sesini biz keseriz." şeklinde açıklama yaptı. Bunu duyduğumda, ilk kez sistemin benden ve çalışmalarım sayesinde büyüyen halkın sesinden korktuğunu fark ettim.

Leyla'nın davasının mahkemeye taşındığı 1996 yılında, İslam rejimi, baskıcı yöntemlerine karşı yapılan eleştirilerin çok azına tolerans gösteriyordu. Gazeteler idam edilenlerin özet şeklinde geçtiği isimleri ve fotoğraflarıyla doluyken, politik görüş ayrılıklarına karşı olan baskı önceki yıllara göre yumuşamıştı ama sistem yine de otoritesine karşı tehdit olarak algıladığı her şeyi katı biçimde cezalandırıyordu.

Her gün seçkin asil Ayetullahların bile meslekten men edildiği (ki bu Şiilikte duyulmuş şey değildi) ya da idamlara ve ellerin kesilmesi gibi katı cezalandırmalara karşı açıklamalar yaptıkları için ev hapsinde tutuldukları haberleri geliyordu. Eğer sistem seçkin kıdemli ilahiyatçılarını bile gözden düşürmeyi ve etkin biçimde cezalandırmayı bu kadar istiyorsa, beni cezalandırmak için bir an bile neden tereddüt etsin? Benim gibi devrimci olmayan, dinle ilgisi olmayan hatta insan bile sayılmayan birini.

Gergindim. Leyla'nın davasını savunurken hâkim beni sürekli İslam'a ve onun kutsal yasalarına karşı konuşmakla suçladı. Bu tip gelenekçilerin siyasi dinci dünya görüşüne göre, İslam'a meydan okuyan biri kolaylıkla dinden çıkmış damgası yerdi. Ayrıca yorumlamanın gücü –dünyevi bir yasaya yapılan saygın bir eleştiriyle, kutsal bir öğretiye yapılan saldırıyı ayırt etme gücü– onların ellerindeydi. Onların savaş meydanında dövüşüyordum. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni çıkarıp, yedinci yüzyıldan kalma ceza uygulamalarını öğretici

bulan din adamlarının yüzlerine doğru sallayamazdım. Leyla'nın ailesinin, onun katillerinin infazını finanse etmemesi gerektiğini ya da yasalar önünde bir kadının hayatının erkeğinkiyle eşit olması gerektiğini savunurken, ben de İslami ilkelerden ve İslam yasasındaki geleneklerden yararlanıyordum.

Kızlarım her gün okuldan eve kafalarında bir yığın soru ile gelecek kadar büyümüşlerdi. *Pat.* Sırt çantalarını koridora fırlatırlardı. *Pat pat.* Eve gelirken yedikleri atıştırmalıklardan elleri yapış yapış koridordan koşarlardı. İslam Cumhuriyeti'nde bir kadın olarak, bir anne olarak yolculuğa devam etmek gittikçe daha da zorlaşıyordu. Anne, erkek kuzenlerimin yanında eşarp takmamam gerçekten yanlış mı? Anne, dünyadaki bütün kötülüğün kaynağı gerçekten Amerika mı? Anne, Musaddık geçekten kötü bir adam mıydı? Kızlarıma bir yandan ilerici değerleri ve okulda zihinlerine doldurulan devrimci fikirlerin altının boş olduğunu öğretmeye çalışmak ve yine de eğitimlerini tamamlayabilmeleri için bu fikirleri öğrenip uymalarını sağlamak çok hassas bir denge gerektiriyordu. "Bunların çoğu genelde yanlış," diyordum çoğu zaman, "ama yine de bunları öğrenmeniz gerek. Böylece sınavlarınızı geçebilir ve üniversiteye gidebilirsiniz."

Eşim Cevat, her zaman olduğu gibi bu hassas görevi yerine getirmeyi bana bırakmıştı. Tıpkı yemek pişirmeyi, alışverişi, temizliği, hesap kitap işlerini ve kızları okula götürüp okuldan almayı bana bıraktığı gibi. Aldığım dosyaların yüküyle, kızların ihtiyaç duyduğu ilgiyi göstermek ve işim arasındaki dengeyi ayarlamak gittikçe zorlaşıyordu.

Ve artık kızların tek ihtiyaç duyduğu, uyku zamanı onlara okuduğum hikâyeler değildi. Tüm cazibesi ve kargaşasıyla, Tahran'da ergen olma gerçeğiyle baş etmeleri için bizim rehberliğimize ihtiyaç duyuyorlardı. "Herhangi bir yardıma ihti-

yacın olduğunda söylemen yeter." diyordu Cevat. Ve bana en adaletsiz gelen de buydu. Çünkü şüphesiz ben hiçbir zaman onun şöyle bir soru sormasını beklemiyordum: "Şirin, canım, bu akşam yemeği sen pişirir misin lütfen?" Her akşam yemeği pişiriyordum, çünkü bana göre bunun benim sorumluluğum olduğu çok açıktı. Tartışmalarımızın konusu sürekli buydu. Ona ne yapması gerektiğini söylememi bekliyordu ve ben, ona söylememe gerek kalmadan bunu kendisinin fark etmesi gerektiğini düşünüyordum.

Sabahki işlerim ve akşamları yazılarım üzerine çalıştığım zamanlar arasında, bir sonraki kitabım için hazırlanmaya başladım. Göçmen hakları üzerine bir tez çalışmasıydı. Hukuki çalışmalarıma başlamadan önce kitap yazma fikri zihnimi meşgul eden bir şeydi. Ama şimdi müvekkillerimi savunma sorumluluğuyla birleşince bana aşırı bir iş gücü gibi görünmeye başlamıştı. Evdeki işlerin yolunda gitmesini her şeyi önceden iyice planlayarak başarabiliyordum. Paket servisi olan dükkânlar yoktu ve İranlı bir ev kadınından beklenenler arasında yemek pişirmek de vardı. Lavaboyu kirli bulaşıklarla ya da çamaşır sepetini ağzına kadar kirli çamaşırla dolu bırakmak seçenekler arasında yoktu. Yolculuğa ya da iş için kısa bir geziye çıkmam gerektiğinde bütün ailenin yemeğini önceden hazırlıyordum. O akşamın eti için buzdolabının en üst rafına bakmaları gerektiğini ve haftanın kalan diğer günleri için etiketlenmiş yemekleri buzlukta bulacaklarını biliyorlardı. Bazen doğru miktarda salata sosu hazırlayıp dolaba bıraktığım bile oluyordu. Mükemmel bir ev kadını ya da harika bir aşçı olduğumu iddia etmiyordum, İran standartlarına göre birçok detayda kusurlu ve ihmalkâr bulunacağımdan eminim. Ancak başından beri ev işlerini kusursuz bir şekilde olmasa bile iyi idare etmiştim ve aile de bu düzene uyum sağlamıştı. Belki bugüne kadar getirdiğim bu gündelik yaklaşım gölgeli

bir kadercilikti. Ama kayınbiraderim Fuad'ın idamından bugüne değin, ölümün ağırlığını ilk hissettiğim zamandan beri, gündelik hayatın detaylarıyla uğraşmayı anlamsız buluyordum. Eninde sonunda hepimiz ölecek ve toprağa döneceksek, yerlerin çok sık silinmemiş olması bizi gerçekten üzmeli mi? Bu, çocuklarımın hayatlarıyla ilgili detayları umursamadığım anlamına gelmiyordu, sadece hangi detayların önemli olduğunun farkında olduğum anlamına geliyordu.

Evden uzakta fazla vakit geçirme konusundaki kaygılarımı gidermek için eve iş getirmeye ve her gün üzerine düşündüğüm ve yazdığım konulara kızları da dâhil etmeye karar verdim. Onların dışındaki şeylere neden bu kadar çok gömüldüğümü merak etmelerindense, onları kendi meşguliyetlerimin yörüngesine çekmenin daha iyi olduğuna karar verdim. Derinlerde bir yerde benim inançlarımı; adaletsizliğe olan hassasiyetimi, sınırları zorlama konusundaki istekliliğimi taşıdıklarını umuyordum.

1996 Parlamento seçim sonuçlarının açıklandığı gece, kızları kanepede yanıma oturttum ve onlarla konuştum. Bazen onlara işimden bahsetmeye, kadın hakları gibi soyut kavramları kendi hayatlarındaki kişiler aracılığıyla canlandırmaya çalışırdım. Örneğin, arkadaşım Şehla Şerkat'ın dört yıl önce *Zanan* adlı bir kadın yayınevi açtığını biliyorlardı. Şehla beni arayıp Leyla'nın davasından ilk bahseden ve ailesine hukuki danışmanlık yapıp yapamayacağımı soran kişiydi. Bir şekilde kızlarım, benim ve yakın aile dostları olarak bildikleri kişilerin yaşamından, kadınların rolünün gelişimini takip edebiliyorlardı. 1992 yılından önce, bir avukat olarak çalışma izni bile alamazdım. Şehla devletin elindeki haftalık çıkan ve hedef kitlesi tutucu dindar kadınlar olan bir dergiyi yönetiyordu. Lisansımı aldığım ve davalara bakmaya başladığım yıl Şehla da, başlangıçta çekimser ama sonraları daha geniş bir

kadın kitlesinin İran'da her gün karşılaştığı sorunları ele alan *Zanan*'ı çıkarmaya başladı. Bazen bana davalar yolluyordu, bazen de ben dergisi için ona yazılar yazıyordum.

Yeni gelişmekte olan eylemciliğimiz birkaç temel gerçek üzerine inşa edilmişti; ne bir gelişim gösteren ne de yönetimsel değerlerini laiklikle değiştirme eğiliminde olmayan bir İslam Cumhuriyeti'nde yaşıyorduk. Hukuk sistemi şeriat üzerine kuruluydu ve kadının toplumdaki yerinin her aşaması –doğum kontrolü ve boşanma haklarından örtünme zorunluluğuna kadar– Kur'an'ın yorumlarına göre belirleniyordu.

Etrafımızdaki kadınların hayatlarında, Leyla ve ailesi gibi insanların hayatlarında elle tutulur bir değişiklik yaratmak istiyorsak İslami çerçeve içinde kadın hakları talep etmekten başka çaremiz yoktu. Bunu yaparken kişisel hassasiyetimiz ve politik görüşlerimiz konunun dışında kalıyordu. Öyle ki, ben din ve devlet işlerinin laik bir biçimde ayrılması gerektiğine inanıyordum. Çünkü İslam, diğer dinlerde de olduğu gibi, esasen yoruma açıktır. Kadınları bastıracak şekilde de, onları özgür kılacak şekilde de yorumlanabilir. İdeal bir dünyada, yorumlamanın değişkenliği altında savunmasız kalmayı tercih etmem. Çünkü teolojik tartışmaların muğlaklığı yedinci yüzyıla kadar uzanır. İslami yorumun doğası ve ruhu böyle olduğu için asla kesin bir çözüm olmayacaktır. Başlayan bir tartışma yıllar içinde büyür, gelişir ve hiçbir zaman sonuca ulaşmaz. Ben eğitimli bir avukatım ve Parlamentonun, kesin terimler ve tanımlamalardan yoksun kaynaklarla kişinin devredilemez haklarını kutsal bir yere koyma çabasında yaşadığı kısıtlamaları çok iyi biliyorum. Ama aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nin bir vatandaşıyım ve soruna başka şekilde yaklaşmanın boşuna olduğunu da biliyorum. Amacım kendi politik hassasiyetimi dışa vurmak değil. Leyla'nınki gibi aileleri kızlarının, suçu kanıtlanmış katillerinin infazını finanse

etmek için uğraşırken evsiz kalmaktan kurtaracak bir yasayı zorlamak. İslami hukuk sisteminin küflü kitaplarını araştırmaya ve İslam'ın eşitlilik taraftarı yüzünü benimseyen kaynaklarına başvurmaya zorlanacaksam bile öyle olsun. Böylesi daha mı zor? Elbette öyle. Ama başka bir savaş meydanı var mı? Olmasını umutsuzca istiyor olsam bile, gördüğüm kadarıyla yok.

1997 yılında bir yaz sabahı, ofisimde gazetelere göz gezdirirken, kafasına defalarca aldığı darbelerden sonra getirildiği bir yerel hastanede yediği dayak sonucu hayatını kaybeden bir çocuğun haberine rastladım. Haberle birlikte verilen fotoğraf, incecik kolları ve bacakları sigara yanıklarıyla kaplı, kıvrılmış bir kız çocuğunu gösteriyordu. Fotoğrafa bakmak o kadar acı verdi ki, hemen o kısmı kıvırıp okumaya devam ettim.

Küçük kızın adı Aryan Gülşeni'ydi. Ailesi boşandıktan sonra, mahkeme kızın vesayetini sahtekârlık ve uyuşturucu bağımlılığından polis kaydı bulunan acımasız babaya vermişti. Komşulara göre baba Aryan'ı zindan benzeri bir ortamda tutuyordu. Dokuz yaşındaki çocuk sadece on beş kiloydu, kolları defalarca kırılmış ve evde yapılan geçici alçılarla sarılmıştı. Okul öğretmeni, kızın vücudunu kaplayan sigara yanıkları hakkında konuşmak için babasını çağırdığında aylarca okula gidemeyip evde tutulmuştu. Aryan'ın annesi mahkemeye gidip kızın vesayeti için başvurmuştu. Kızının koşullarını açıklamış, eski kocasının kızına korkunç şekilde davrandığını anlatmıştı. Mahkeme kayıtsız bir şekilde vesayet talebini reddetti.

Bütün sabah yara bere içindeki küçük kızın görüntüsünün izleri zihnimin içinde asılı kaldı. Bir şey yapılmalıydı, bunu hissediyordum, ama ne? Birkaç saat sonra telefon çaldı. Fotoğrafçı bir arkadaşım da Aryan'ın fotoğrafını görmüştü. "Şirin, bir şeyler yapmalıyız." dedi. "Biliyorum, biraz düşünmeme izin ver." diye cevap verdim. O öğleden sonra, çocuk

hakları savunma derneğinden birkaç arkadaşla bir toplantı ayarladık ve Türk kahvelerimizi içtiğimiz küçük fincanlarımızın başında görüşmeye başladık. Neticede hemen bir plan yaptık. Görünüşte Aryan'ın ölümünün yasını tutmak için bir tören düzenleyecek ama bunu aynı zamanda ölüme sebep olan Medeni Kanun'u protesto etmek için kullanacaktık. Tahran'ın merkezindeki El Kadir'de büyük bir camide yer ayarladık ve Aryan Gülşeni'nin ölümünü ve anısına yapılacak olan töreni duyuran bir ilan verdik. Cevat'ın din adamı olan amcasından çocuk istismarı hakkında bir konuşma yapmasını ve kızın kısa ve acımasız hayatını anlatmasını rica ettim.

İslam Devrimi, Müslüman aileyi ulus ideolojisinin esas unsuru olarak kutsamıştı. Devrimciler, evine bağlı Müslüman anneyi, kendini eve hapsetmiş ve çoğalan ailesine bakan anneyi, geleneksel ve esas değerlerin yeniden inşasında kilit nokta olarak görmüşlerdi. Buna rağmen boşanma gibi durumlarda çocukları otomatik olarak anneden ayıran bir aile yasası oluşturmak ya da ikinci bir ipotek yaptırır gibi bir rahatlıkla çokeşliliğe izin vermek onlara hiç de çelişkili gelmiyordu.

Ablam yıllarca kötü giden evliliğine çocuklarını kaybetme korkusu yüzünden bağlı kalmıştı ve çocuk vesayeti sorunu yıllardır kafamı kurcalıyordu. Sistemin yasal düzenlemelerinin ve maddelerinin en yıkıcıları arasında sayılan Vesayet Yasası'na karşı halkın protestosu her geçen yıl daha fazla yoğunlaşmıştı.

Tören günü, 1997 yılının sonbaharı, cenazenin bulunduğu salonu çiçeklerle kapladık ve girişe üstü hurmalarla kaplı bir masa yerleştirdik. Tören başlamadan kısa bir süre önce, yüzünde afallamış bir ifade ve gözlerinde yaşlarla birçok kadın camiden içeri yürüdü. Bunlar Aryan'ın annesi ve teyzeleriydi. Annesi boğuk bir sesle "Kızımın bu kadar çok arkadaşı olduğunu bilmiyordum." dedi yüzümü kafası karışmış bir ifadey-

le incelerken. "Öyleyse neden tek başına öldü?" dedim güçlükle yutkunarak ve onu en öndeki sıraya doğru yönlendirirken ona eşlik ettim.

Cevat'ın amcası etkili bir konuşmacıydı ve konuşmasının başından itibaren seyircilerde bir hareketlenme yaşandı. Konuşmanın ortalarında adı Alevi olan bir adam küçük bir çocuğun elinden tutarak ona doğru yürüdü. "İşte başka bir Aryan." dedi ve çocuğun öyküsünü anlatmaya başladı. Çocuğun vesayeti babaya verilmişti ama çocuk umutsuzca annesiyle yaşamayı istiyordu. Bay Alevi, çocuğu havaya kaldırdı ve onu izleyenlere seslendi, "Sizler, bu çocuklar için bir şeyler yapın!"

Atmosfer birden ağırlaştı ve herkes ağlamaya başladı. Kadınların bulunduğu bölümdeki mikrofona yöneldim ve "Bugün burada diğer Aryanların haklarını savunmak için toplandık. Onu ölüme götüren yasa hakkında reform yapmalıyız." dedim. İnsanlar sloganlar atmaya başladı. Onlardan, çiçekleri dönüş yolundaki sokaklara dağıtmalarını istedik. Tüm salon bir anda kapılara doğru yöneldi ve "Yasa değişmeli!" diye bağırmaya başladı. Bir yandan çiçeklerin yapraklarını gövdesinden ayırıyorlardı.

Yarım saat içinde camiyi saran kalabalık, sokakları beyaz taç yapraklarla doldurmuştu. Taksi şoförleri, trafikte boğuşan yolcular birden camiye bakmak için durmuşlardı. Gazeteler bu habere yer verdi ve üniversiteler çocuk istismarı ile ilgili seminerler düzenlemeye başladı.

Kadınların vesayet hakkı, birden bire, toplumsal bilincin merkezindeki kendiliğinden doğan bir kampanya hâlini aldı. Leyla'nın davasını aldığımdan beri daha sık çalmaya başlayan ofis telefonum artık neredeyse hiç susmuyordu. Arayanlar sadece müşteri adayları değil, gazeteciler ve sistemin nasıl işlediğini ve o günlerde henüz örgütlenmemiş olan kadınların bunu değiştirmek için nasıl çalıştıklarını açıklayacak, olaya

hakim İranlı bir muhatap bulmaya çalışan uluslararası insan hakları gözlemcileriydi.

Duruşma başladığında Aryan'ın annesini temsil ediyordum ve kızın babasıyla üvey ağabeyini sırasıyla işkence ve cinayetten suçluyordum. Televizyon yayını yapan gazetecilerin de aralarında bulunduğu muhabirler duruşma salonunu doldurmuştu. Duruşma başlar başlamaz ikinci sıradan ARYAN'IN ÖLÜMÜNÜN BEDELİ, TÜM İRANLI ÇOCUKLAR ADINA YASALARDA YAPILACAK OLAN DEĞİŞİKLİKTİR yazan bir pankart yükseldi. Dava çok hassas bir noktaya geldiğinden, mahkemeyi bölüm başkanı olan bir din adamı yönetiyordu.

Açılış konuşmam fazla abartılı değildi. Aryan'ın trajedisinin kendisi, tek başına kendini açıklamaya yetiyordu. Mahkemeye kızın nasıl zayıfladığını, kötü beslendiğini, haftalarca süren işkenceden sonra kafasının nasıl karıştığını anlattım. Kendine dokunmaya başlayışını, ağabeyinin onun, ellerini bacaklarının arasında bulduğunda şiddetle tekmeleyişini ve küçücük bedeninin odanın öbür ucuna fırlatılışını, kafasının duvara nasıl vurulduğunu anlattım. Bu, birkaç saat içinde kızın ölümüne sebep olan beyin sarsıntısını başlatan şeydi. Sadece Aryan'ın davasının değil, yasaların kendisi üzerinde uzun uzun durdum. Alçak topuklarım üzerinde mahkeme salonunun zeminini ileri geri arşınlayarak, sanki özellikle o an savunduğum müvekkilleri değil yasayı dava ediyordum.

Bitirdiğimde, mahkeme başkanı mikrofonu benden aldı ve ağır ağır söze başladı. "İslam," diyordu, "bir eşitlik dinidir. Ama Kur'an bir kadının verasetinin erkeğin yarısı kadar olmasını şart koşuyor."

Bunun konuyla ne ilgisi vardı? Verasetten bahsetmiyorduk bile. Bu beni dine dil uzatmakla suçlamak için bir bahaneydi.

Konuşmak için hâkimden izin aldım. "İslamı eleştirmiyorum." dedim düz bir şekilde. "Bunu yapan birinin dili kesilebi-

lir. Ben İran meclisinden geçmeyi başarmış bir yasayı eleştiriyorum." dedim.

Salona dönerek, "Bir çocuğun babasından böyle bir şiddet görmesi ve mahkemenin annenin vesayetini reddetmesi adil mi? Çocuğu öldürülmüş bir anneden adaletin yerine gelmesi için para ödemesini beklemek adil mi?" diye sordum.

"Endişelenme." dedi hâkim, bana kan parasının devlet hazinesinden ödeneceğinin güvencesini vererek.

"Ama biz vergilerimizin katillere harcanmasını istemiyoruz!" dedim çileden çıkmış bir şekilde.

Hâkim Aryan'ın üvey ağabeye ölüm, üvey annesine ve babasına ise birer yıl hapis cezası verdi. Aryan'ın annesi sonunda üvey ağabeyin infazının durdurulmasına razı oldu. Kadının merhametine hayran kalmıştım. Üvey ağabey babasının ikinci evliliğinden olan bir çocuktu ve o da boşanma sonrası annesinden alınmıştı. Yaptığı şey canavarcaydı ama o da aynı sistemin kurbanıydı.

Davanın sonucu dünya çapında ilgi topladı. CNN muhabiri, Christiane Amanpour, benimle ve Aryan'ın annesiyle röportaj yaptı. Onun perişan suratını televizyon ekranından izlerken bir an için yüreklendim; onun ölümü mantıksız gibi görünse de, en azından ardında bıraktığı çok önemli bir amaca hizmet etmişti. Muhtemelen İslam Cumhuriyeti, vatandaşlarına karşı sorumluluğunu yerine getirme konusunda direnç gösterecekti ama her geçen yılla birlikte küresel toplum içindeki parya statüsünü değiştirmek isteyecekti. Yavaşça, Batı'ya ayak uyduramayan bir ulusun vatandaşlarının haklarını daha fazla çiğneyemeyeceğinin farkına varacaktı.

Tüm dünyada yayınlandığının bilincinde bu yayını izlerken, ilk kez sizin şöhret olarak adlandıracağınız şeye sahip olduğumu fark ettim. Şöhret adım adım gelen bir şeydir. Çalışırsınız ve konuşursunuz, makaleler yazar, seminerler

verirsiniz, müvekkillerle buluşur ve onları savunursunuz; günlerce, gecelerce. Bir gün uyanırsınız ve sizi şöhrete götüren, inşa ettiğiniz o yolu fark edersiniz. En azından benim için böyle oldu. Her ne kadar, bir insan olarak benim için önemsiz de olsa işim için çok yararlı hâle geldi.

Bu, gazetecilerin yanına gidip onlara bir davadan bahsettiğimde, beni dinleyip, davamı hem ülke içinde hem de ülke dışında duyurmama yardım edecekleri anlamına geliyordu. Bu, dünya genelindeki insan hakları gözlemcilerinin beni tanıyıp güvenmeleri ve onların dikkatine sunduğum acil davalar için hemen çağrı yapmaları anlamına geliyordu. Bu, İran'da "insan hakları" gibi soyut bir kavramın yanına bir yüz ve bir isim iliştirilmesi ve korkularını ve isteklerini yüksek sesle söyleyemeyen birçok kadının nihayet onlar adına konuşacak birini bulmuş olmaları demekti. Kendim için böyle bir rolü asla hayal etmemiştim. Ancak İslam Cumhuriyeti'nde bir temsil edilme sorunu vardır. Dünya çapındaki diplomatlarımız doğal olarak rejime sadıktırlar ve rejimin, insanların gerçek düşüncelerini yansıttığına dair bir güvenilirliği yok. O zaman sorumluluk, İranlıların algısını ve isteklerini dünyaya anlatacak gayri resmi elçilere kalıyor.

Giderek artan ünüm ve dünyanın, İran gibi bir toplumda kadınların başına neler geldiği konusundaki merakı arasında her geçen yıl, sisteme içeride yenilemeyi reddettiği kanunları için uluslararası bir bedel ödetmek daha olanaklı görünüyordu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Terör ve Cumhuriyet

Feriştah Sarı, ancak şoför hareket eden yolcu otobüsünü ikinci kez terk ettiğinde şoförün onları öldürmeye çalıştığını anlamıştı. Yirmiye yakın İranlı şair ve yazar, bir edebiyat konferansı için Ermenistan'a gidiyorlardı ve Kuzey İran'ın meşe, yabanarmudu ve ceviz ağaçlarıyla kaplı yılankavi dağlarından geçmek için bir yolcu otobüsü kiralamışlardı. Arkadaşım Feriştah gitmeden önceki gün çay içmek için evime uğradığında, yolculuğu, başkentin antik Arnavut kaldırımlarını görmek ve yazar ahbapları ile uzun akşam sohbetleri için beklediği bir şans olarak tanımladı.

Sabah iki sularında, yazarların çoğu koltuklarında uyuklarken, şoför arabayı yolun kenarına çekti ve dışarı fırladı. Öndeki yazarlardan biri el freninin çekili olmadığını fark etti, uykusu geldiğinden küçük bir molaya ihtiyacı olduğunu düşündüğü şoföre seslendi. Sürücü otobüse bindi, aracı çalıştırdı ve ay ışığının yardımıyla yüksek dorukların arasında kıvrılarak ilerleyen iki dar şeride sürdü. Ani bir sarsıntı yazarların çoğunu uyandırdı. Otobüsün uçurumun kenarına doğru gitmekte olduğunu dehşet içinde izlediler. Sarp kayalıkların kenarına geldiklerinde, şoför kapısını açtı ve dışarı atladı. Önde oturan yazarlardan biri, kendini sürücü koltuğuna doğru

savurdu ve frenlere asıldı; otobüs acı bir fren sesiyle durdu. Sallanan otobüsün içinden, dağın kenarının ötesindeki karanlık derinliklere doğru gözlerini dikip baktılar. Tekerleklerden birisi neredeyse çıkmıştı ve otobüsün burnu kenarda asılı kalmıştı. Yazarlar teker teker dışarı çıktılar. Heyran Geçidi tarafında şok içerisinde toprağın üzerinde toplandılar ve sessizce birbirlerine baktılar. Çok geçmeden bir güvenlik görevlisi geldi ve onları sorgu için Hazar Denizi yakınlarında yemyeşil bir verimli ovanın kenarındaki küçük bir kasabaya götürdü. Sorgu görevlisi, yazarları olayı kimseye anlatmamaları konusunda uyardı ve ondan sonra Tahran'a dönmelerine izin verdi. Feriştah, bana hikâyeyi döndüğü gün oturma odamda anlattı. Midemin korkudan kasıldığını hissettim. Doksanların başı ve ortası boyunca, rejim, muhaliflerini Avrupa boyunca avlıyordu. Yaşlı Şah dönemi memurlarını, eylemcileri ve bir keresinde muhalif görüşe sahip popüler bir şarkıcıyı öldürmek için suikastçılar gönderiyorlardı. Ağustos 1996'ya gelindiğinde artık bu terör kampanyasının yalnızca yurt dışındakileri hedef almadığının farkındaydık. Feriştah, Ermenistan'a gitmeden iki gün önce, başka bir arkadaşım, şair Simin Behbahani, Alman bir diplomatın evinde verilen ve kendisinin de katıldığı bir akşam yemeğinin basıldığını ve onunla birlikte iki yazarın daha geceyi nezarette geçirdiğini anlatmıştı. Geçen sonbaharda, Isfahan'da bir çevirmen öldürülmüştü ve cesedi caddenin ortasına bırakılmıştı. İki ay sonra da başka bir yazar, Gafur Hüseyin evinde geçirdiği şüpheli bir kalp krizi sonucunda öldü.

Her ay, İran Yazarlar Derneğine üye birçok yazar, bir romancı, çevirmen, şairler ve aydınlar topluluğu edebiyat, sansür ve ülkede ifade özgürlüğünü savunma yollarını tartışmak adına toplanıyorlardı. Ben de bu topluluğa üyeydim ve Ermenistan seyahati ve gizemli kayıplardan sonra, bize karşı

karanlık ve sinsi bir terör dalgasının başlatıldığına ikna olduk. Yürek parçalayıcı zamanlardı. Hepimiz telefonlarımızın dinlendiğini ve her hareketimizin izlendiğini düşünüyorduk. Çok fazla şaşırtıcı rastlantı vardı –tam zamanında basılan toplantılar, gruba katılan yabancı yüzler– bize sürekli izlendiğimizin işaretlerini veriyordu. Ne zaman bir toplantıya katılacak olsam, hepimizin gerekli bulduğu yeni önlemleri alıyordum. Tahran'ın değişik bölgelerinde buluşuyorduk, ilk olarak Filistin Meydanı'ndaki büyük bir kitapçının yanında, daha sonra yüzyılın başlarında yazar ve aydınların toplandığı bir sığınak olarak ün yapmış, şehir merkezinde tonoz tavanlı köhne bir kafe olan Naderi Kafe'de. Yol boyunca defalarca taksi değiştiriyordum. İran'da, aynı zamanda küçük otobüsler gibi belirli bir güzergâhta çalışan taksiler vardır. Bu nedenle bir yolcu taksisi çağırırdım, bir ana kavşakta özel taksiye geçerdim, birkaç sokak sonra tekrar iner ve bir başkasına atlardım. Kim olduğumuz sır değildi. Geçmişte aydınlar olarak yaptığımız işlerin siyasi olmadığına açıklık getirmek için hükûmete kendi adımızla imzaladığımız protesto mektupları göndermiştik. 1994'e dönersek, aynı yıl seçkin bir edebiyat eleştirmeni, hükûmet gözetimi altında gizemli bir şekilde hayatını kaybetti. Yüz otuz dört yazar, sansürü protesto eden ve ifade dernekleşme özgürlüğü talep eden, sisteme yönelik bir açık mektuba imza attı. Bu mektubu da imzalamıştım. Mektubun yayımlanmasından sonra, imzalayanlardan birkaçı öldürüldü ya da ortadan kayboldu. Şimdi, bir ölüm mangası peşimizden geliyor gibiydi. Bizi teker teker topluyorlardı.

Takip eden karanlık günlerde, maruz kaldığımız baskıyı Şah rejiminde, Şah'ın hapishanelerinde ve Şah'ın gizli polisi SAVAK'ın elindeki siyasilere uygulanan baskıyla kıyaslamamamız mümkün değildi. Fakat bu yıldırma kampanyası, Şah'ın muhaliflerine uygulanandan tamamen farklıydı. SAVAK bir

mutlakiyet rejimine ait klasik bir kolluk kuvveti gibi çalışıyordu, Şah'ın rejimine açıkça muhalefet eden siyasiler gibi oldukça belli hedefleri vardı ve bu hedefleri yıldırmak için geleneksel fiziksel işkence yöntemlerini kullanıyordu: elektroşok, tırnak sökme...

İslam Cumhuriyeti'nin kullandığı baskı teknikleri SAVAK tarzı baskıdan geldiği kadar, devrimin ilk yıllarında kendi yarattığı dehşet dalgasından da geliyordu. Bu, rejimin siyasi evriminde yeni bir evreyi ve uluslararası toplumun hassasiyetlerine yönelik daha çağdaş endişelerini yansıtan bir değişimi işaret ediyordu. Öncelikle, İslam Cumhuriyeti'nin istihbarat örgütü mesafe kat etmiş, genişlemişti; kendini yalnızca muhaliflerle sınırlı tutmuyordu. Egemenlik alanının hedefinde laik bir devlet isteyen örgütlü siyasiler kadar, Fransız edebiyatı çevirmenleri de bulunuyordu.

1990'ların başında, savaştan sonra, insan hakları raportörleri ve gözlemci gruplar rejimin idam furyaları ve keyfi insan hakları ihlallerini belgelemeye başladılar. 1998'deki, Fuad ve Fuad gibi binlercesinin öldürüldüğü kitlesel HMÖ idamları, savaş sonrasında yeniden yapılanmaya çalışan ve gelişen nüfusunun yönelimleri doğrultusunda uluslararası toplumla yeniden bütünleşmeye çalışan bir sistemin itibarını zedeliyordu. Otobüs olayı, sıkı önlemlerin tarzının değişmekte olduğunu fark ettiğimiz bir zamanda meydana gelmişti.

Sistem artık infaz edilmiş ceset fotoğraflarıyla dolu gazetelerden "Muhaliflerimizi öldürürüz." mesajı vermekten rahatsız oluyordu. Uluslararası toplumun tepki ve suçlamalarından kurtulmak adına, yetkililer dava ve idamların daha farklı ele alınması gerektiği kararına vardılar. Geçmişte, avukatın olmadığı ve kendi topladıkları kanıtlarla ilerleyen davalar yürütülüyordu. İdam kararları, kapalı kapılar ardında, apar topar ve gizli kukla mahkemeler tarafından alınıyordu. Davacı,

yargıç ve sorgu hâkiminin rollerinin birbirine karıştığı bir adalet sisteminde acele kararların alınması kolaylaşıyordu. Tutuklular çoklukla savunma yapmadığından, yetkililer "Madem bu kadar çok kanıtımız var, neden mahkeme yapıyoruz? Neden dosyayı birkaç mollaya sunup ölüm cezası için izin alınıyoruz?" şeklinde düşünmeye başladı. Bu yolla dinî vecibeler yerine getirilmiş oluyor ve İstihbarat Bakanlığı cezanın verilmesi için ölüm mangalarını gönderebiliyordu. Suikastçıların teknikleri değişkendi; bazılarının kurbanları araba kazasında ölüyor, bazıları düzmece soygunlarda vuruluyor, bazıları sokakta bıçaklanıyor ya da kurşunlanıyordu; popüler yöntemlerden birisi de hedefe potasyum enjekte ederek doğal görünen bir kalp krizine sebebiyet vermekti. Ölüm emrini her kim verdiyse, bunun çok zekice olduğunu düşünmüş olmalı. Her ay birkaç İranlı yazar ya da muhalif figürün yolun kenarında ölü bulunmasını ya da beklenmedik ölümcül bir kalp kriziyle yıkılmasının uluslararası toplumun dikkatinden kaçacağına inanıyor olmalıydılar.

Bu dönemle ilgili en korkunç şey, devletin kurbanlarını seçmedeki değişkenliğiydi. Belki de görev tam olarak şuydu: Tahran'ın aydın ve edebiyatçı çevrelerini dehşete düşürerek kimsenin eleştiri yapmak için sesini yükseltmeye cesaret edememesini sağlamak. Bir yeni-klasikçi Fars edebiyatı bilgini cezaevinde infaz ediliyorsa, sistemin özüne, Ayetullah iktidarının kutsal haklılığına açıkça karşı çıkanların kaderinde ne vardı kim bilir? O günlerde sık sık toplanıyor, gözlerimizi kısıp çay yapraklarına bakıyor ve hedef seçiminde bir düzen veya bir sebep bulmaya çalışıyorduk.

İslami Cumhuriyet uluslararası itibarını aklamaya çalışmasına rağmen, geçmişteki eylemleri peşini bırakmıyordu ve işi çoğu zaman sorunu daha da ağırlaştıran Sovyet tarzı bir hasar kontrolüne varıyordu. 1997'de, bir Alman mahkemesi, İranlı

Kürt muhaliflerin ölümünü azmettirdiği gerekçesiyle İstihbarat Başkanı Ali Fallahyan'ın tutuklanmasına karar verdi. Bu karar İslam Cumhuriyeti'ni küçük düşürmüştü. Kabinede görev yapmakta olan bir bakanın, muhaliflerin mafyavari infazına karışması, rejimin imajını yumuşatmak için gösterdiği zayıf çabaları mahvetmişti. Misilleme olarak, hükûmet de Alman ajanların İran'a sızdığını iddia etti. Fakat, kim? Nereye? Yetkililer, ailesinin Almanya'da olması gibi bir talihsizliği olan, ılımlı bir gazeteci ve Yazarlar Derneği üyesi Faraç Sarkuhi'yi gözlerine kestirdiler. Faraç aynı zamanda Alman diplomatın baskına uğrayan akşam yemeğine de katılmıştı ve o akşam gözaltına alınmış olması, sonradan, casusluğunun kanıtı olarak gösterildi.

Faraç bir akşam Almanya'ya gitmek üzere Tahran Mehrabad Havaalanı'na gitti ve bir daha görünmedi. Havaalanı kayıtları çıkış için damgalandığını gösterse de, eşi kesinlikle oraya gitmediğini bildiriyordu. Hepimizin aklı karışmıştı ve onun için hayli kaygılıydık. Bir ay sonra tekrar Mehrabad'da, Almanya'da eşiyle kavga ettikten sonra Tacikistan ve Gürcistan'a gittiği gibi saçma bir hikâyeyle ortaya çıktı. Gözaltına alınma durumu ile ilgili tek kelime etmediğinde şaşkınlığımız sürüyordu. O zamanların alacakaranlık kuşağını andıran atmosferinde, Tahran'daki kitapçılarda, Faraç'ın kaçırılmasını ve gülünç bir şekilde ortaya çıkışını ayrıntılarıyla anlattığı bir mektup fotokopisi ortaya çıktı. Mektupta cezaevindeki sorguculların onu nasıl Almanya için casusluk yaptığını ve başka kadınlarla olan ilişkilerini "itiraf etmeye" zorladıkları anlatılıyordu. "Tutuklanmıştım ve yakında öldürüleceğimden hiç kuşkum yoktu." diye yazıyordu. Gerçekten de iki hafta sonra yeniden tutuklandı.

Bir gün öğleden sonra, Faraç'ın annesi beni ofisimde ziyarete geldi. Yaşlı ve ikircikli kadın, karşımdaki bir sandalyeye

oturdu, Faraç'ın davasını alıp alamayacağımı sordu ve gözyaşlarına boğuldu. "Faraç, Şah'ın hapishanelerinde zaman geçirdi." dedi, teselli edilmesi mümkün değildi. Bu yeterli değil miydi? Faraç'ın Şah döneminde hapishanede geçirdiği günleri gözyaşları içinde anlatan kadını dinledikten sonra, parasının yeterli olmadığını anlamıştım. Gururunu incitmeden ona yardım etmek istiyordum. "Bayan Sarkuhi," dedim, "Faraç bana bir miktar para bıraktı. Neden size vermeyeyim?" Elbette böyle bir şey yapmamıştı, fakat bu şekilde teklif edersem gururu benden yardım almasına izin verir, diye düşünmüştüm. Cesur ve tatlı bir kadındı ve oyunumu fark edip, para almayı reddetti. Onun vekili olmanın verdiği güçle soruşturmamı yürütmeye başladım, fakat nereden başlayacağımı bilmiyordum. İslami İnsan Hakları Komisyonu ile işe başlamaya karar verdim, hükûmet binasında bulunan ve baş yargıç tarafından yönetilen sözüm ona sivil toplum örgütüydü. Faraç'ın insanı haklarını savunmaya dönük temel katkıları, benim avukatlığımı reddettiğine dair bir mektup karaladığı hususunda beni bilgilendirmek oldu. Mektubun annesinin onu savunmamı istemeye geldiği tarihten bile *önce* yazıldığını gösterdim. Bu bir işe yaramadı. Faraç'ı savunmama izin vermediler, böylece mahkeme kararı açıklandığında ben de davayı basına taşıdım. Anayasaya göre, siyasi suçların açık bir mahkemede görülmesi gerektiği ve Faraç devlete zarar verecek yalanları yaymakla suçlandığından kapalı bir şekilde yargılanmasının yasal olmadığını iddia ettim. Sonunda mahkeme Faraç'ın davası için bir avukat atadı, bir yılını tecritte geçirmesine rağmen çok şükür sağ olarak dışarı çıktı. Fotokopi mektubun onu kurtarmış olabileceğini düşünüyorum.

Hapishaneden salıverildikten sonra, Faraç beni Tahran'ın göbeğindeki kalabalık ve kenarında çınar ağaçları dizili bir bulvar olan Vali Asr'daki Sorento restoranda yemeğe davet

etti. Kestane renkli plastik bir çardağa oturduk ve bana ülkeden ayrılmak istediğini fakat pasaport başvurusu yaparsa tekrar tutuklanmaktan korktuğunu söyledi. "Endişelenme" diyerek onu rahatlattım, "Seninle geleceğim." Ertesi gün Faraç'ın korkulu gözlerle girdiği, Tahran'ın hareketli şehir merkezindeki iki katlı bir binada bulunan pasaport bürosuna gittik. Bir pasaport edindi, Almanya'ya gitmek üzere İran'ı terk etti ve asla geri dönmedi. Faraç'ın davası, bize sistemin muhalif gördüğü kişilerin üstesinden gelmek adına ne kadar ileri gidebileceğini öğretmişti. Casuslukla ya da rejimi yıkmak için komplo kurmakla suçlanarak tutuklananlar, işkence ve gözdağının vücutta belirgin izler bırakmayan ve daha sonra devlet televizyonunda yayınlanmak üzere kameraya alınan itiraflarını da içeren, oldukça gelişmiş yöntemleriyle yüz yüze geliyorlardı. Uykusuz bırakma, sahte infazlar, falaka, kitlesel tutuklamalar ya da askerî darbe yapıldığına dair sahte gazete haberleri ve siper büyüklüğündeki çukurlarda tecrit gibi yöntemler SAVAK tarafından kullanılan daha zalim işkence yöntemlerinin yerini almıştı. Tırnak çekme, kızgın ızgaralar, elektroşoklar terk edilmişti ve cezaevinden çıktıktan sonra gözaltındaki insanın kendisine işkence edildiğini gösteren daha az yarası ya da fiziksel kanıtı oluyordu. Tutukluların sıklıkla on beş kilo kaybetmelerine, geceleri uyuyamamalarına ve gözlerinde kalıcı olarak yerleşmiş boş bakışlarla etrafa bakmalarına rağmen, sistem onları dünyaya sergileyebiliyor ve herhangi bir fiziksel işkence uygulanmadığını iddia edebiliyordu.

Bu aynı zamanda, beceriksiz soruşturmacılar ve "Eminence Grise" gibi kod adlarla komplolar uyduran çamur bir gazetecinin tamamladığı ve "hayaletlerin karanlık evi" olarak tanımladığı bir ortam, ürpertici kötü adamlarla dolu gizemli bir gotik vahşet öyküsüydü. Hikâye, görevdeki yenilikçi Cumhurbaşkanı Hatemi'nin hükûmeti ile hâlâ güçlü selefi cumhurbaşkanı

Ekber Haşimi Rafsancani arasında, yani sistemde, ciddi yarıklar oluşmasıyla sonuçlanıyordu. 22 Kasım 1998 akşamı Farsça yayın yapan bir radyo istasyonu bir son dakika haberi için akşam haberlerini yarıda kesti. Daryus ve Pervane Foruhar – muhalif aydınlar– Tahran'daki evlerinde öldürülmüşlerdi. Suikastçılar yaşlı çifti defalarca bıçaklamışlardı ve geceye karışıp kaybolmuşlardı. O sırada ABD'de kısa bir gezi için bulunuyordum ve Tahran'a dönüşümü ertelemeyi düşündüm. Sonunda bu cinayetin gaddarca bir kişisel eylem olduğunu ve devamının gelmeyeceğini düşünerek geri döndüm.

Üç gün sonra, haber bültenleri, bir hafta önce evinden koşu yapmak üzere çıkmış ve geri dönmemiş çevirmen Macid Şerif'in cesedinin Tahran'daki şüpheli ölümleri araştıran yetkilinin bürosunda bulunduğunu söylediler. Bundan on gün sonra, yazar Muhammed Muhtari, kuzey Tahran'daki Ürdün Bulvarı'ndan ampul satın alırken ortadan kayboldu. Birkaç gün sonra boğulmuş cesedi güney Tahran'da ortaya çıktı. Aynı akşam, başka bir yazar, Muhammed Cafer Puyandeh kayboldu; cesedi 13 Aralık 1998'de şüpheli ölümleri araştıran yetkilinin bürosunda bulundu.

Ruhani Lider Ayetullah Ali Hamaney, o haftaki Cuma hutbesinde cinayetlere şok olduğunu dile getirdi. Cumhurbaşkanı Hatemi, cinayetleri, İslami sistemi alaşağı etmeyi amaçlayan "iğrenç eylemler" olarak adlandırdı. Seri cinayetlerin araştırılması için bir komite kurulmasını emretti. Cumhurbaşkanının açıklamalarından ihtiyatlıca memnun oldum fakat devlet yıllardır uygulanan hukuk dışı şiddet konusunda hesap vermekten uzak durduğu için düşüncelerimde temkinliydim.

6 Haziran 1999'da bir arkadaşım beni aradı ve "Ne olduğuna asla inanamazsın." dedi. O gün İstihbarat Bakanlığı "Bu suçları birtakım sorumsuz, kandırılmış ve başına buyruk çalışanımız işlemiştir." yazılı bir açıklama yayımlamıştı. İslami

Cumhuriyet tarihinde ilk defa, hükûmet bir muhalifin ölümünün sorumluluğunu kabul etmişti. Yaklaşık bir ay sonra İstihbarat Bakanı Kurbanali Dürri Necefabadi istifa etti. Bu yalnızca olayların büyümesine yol açtı.

Birkaç ay sonra katledilen çiftin kızı Parastu Foruhar beni aradı, ailenin yasal vekilliğini yapıp yapamayacağımı sordu. Kabul ettim. Ailesinin öldürüldüğü o uğursuz gecede tam olarak ne yaşandığını ortaya çıkarmak için birlikte uzun saatler geçirdik, polisten, komşulardan ve evin hizmetçisinden bilgi topladık.

Öldürülmelerine zemin hazırlayan günlerde, Daryus ve Pervane Foruhar sürekli olarak ölüm korkusu içinde yaşıyorlardı. Her ikisi de, özellikle Daryus, uzun süredir devam eden ve sözünü sakınmayan muhaliflerdendi. Kökenini, görevden alınan başbakan Muhammed Musaddık'ın partisine dayandıran İran Millet Partisinin (Hizb-i Millet-i İran) lideriydi ve siyasi faaliyetlerinden dolayı uzun yıllarını hapiste geçirmişti. Devrimi desteklemiş ve İran'ın ilk Çalışma Bakanı olmuştu. Fakat devrimden sonra giderek büyüyen İslami aşırılığa karşı olan pek çok laik milliyetçi gibi geri çekildi ve muhalefetinkine benzer bir konuma geçti. Foruharlar zaman içinde İslami rejime dönük açıkça muhalefet etmelerine, cumhuriyetin anayasasını ve anayasanın mutlaki bir şekilde ruhani lideri yetkilendirmesini eleştirmelerine rağmen, örgütleri devlet için bir tehdit olarak görülmüyordu. Destekçileri arasında yaşı ilerlemiş aydın ve bilginlerle çok bilgi birikimi olmayan üniversite gençliği vardı.

İslami rejime karşı bir kuştüyü fırtınasından daha tehlikeli olmamalarına karşın, İstihbarat Bakanlığı, Foruharları yıllar boyunca gece gündüz rahatsız etti. İki çocukları da öyle çok sorguya çekildiler ki, sonunda Almanya'ya taşındılar. Bütün

konuşmaları kaydediliyordu. Pencerelerine demir parmaklık yaptırmışlardı ve Daryus tutuklanması durumunda kendisine gerekecek banyo malzemelerini koyduğu bir çantayı hazır tutuyordu.

O soğuk kasım akşamında saat 11'den sonraki bir vakitte, Daryus çalışma arkadaşlarını misafir ederken, misafirlerinden biri yerinden fırladı ve onu bir sandalyeye bağladı. Katiller onu on bir kez bıçakladılar, vücudunu Mekke yönüne çevirdiler ve etrafında bir kan gölü bıraktılar. Pervane üst katta yatmaya hazırlanıyordu. O, yirmi dört kez bıçaklandı. Daha sonra ikisinin de cesedini parçalara ayırdılar. Arkadaşları onları ertesi gün buldu, eve gittiklerinde ön kapının açık olduğunu ve köpeklerinin uyutulmuş olduğunu gördüler.

Halılar, mobilyalar ve çarşaflar kurumuş kanla kaplıydı. Soruşturmacıların evde yaptığı incelemenin ardından birçok eşya kayboldu: Pervane'nin şiirlerinin olduğu bir not defteri, Daryus'un, Ayetullah Humeyni'nin mollaların mutlak iktidarı doktrini *velayet-i fıkıh* kavramı üzerine görüşlerini kaydettiği günlüğü; Daryus ve kahramanı Başbakan Musaddık arasındaki çok önemli yazışmalar.

Dava mahkemeye dahi gitmeden düştü. Görünüşe göre, Cumhurbaşkanı olayı su yüzüne çıkarmak istemesine karşın, devlet içindeki bir güruh skandalın üzerini örtmeye kararlıydı. Cumhurbaşkanı Hatemi her ne kadar demokratik görüşlü birisi olarak, İranlılara ülkelerini hukuka daha saygılı bir ülke hâline getirme sözü vermiş olsa da, İslam Cumhuriyeti'nin yürütme organının çok küçük bir varlık gösterebildiğini çabuk fark etti. Üst düzey memurlarla sıkı bağları olan İstihbarat Bakan Yardımcısı Said İmami baş şüpheliydi. Çok geçmeden davada o da sanık olarak yer aldı ve tutuklandı, iddialara göre bir şişe tüy dökücü kremi yutarak intihar etti. Ölünce, rejimin üst düzey bürokratlarının ölümlere azmettirmedeki rolleri

nedeniyle soruşturulmaları şansı ortadan kalktı. Emniyet teşkilatı ile bağları olan bir orta kademe memur olan İmami'nin bir ölüm hücresinin elebaşından fazlası olduğu açıktı. Arkadaşları, onun İslam düşmanlarının öldürülmesi gerektiğine inanan aşırı dinci bir çeteye bağlı olduğunu kaydediyorlardı. Çete ve faaliyetleriyle ilgili fısıltılar Tahran'da kulaktan kulağa dolaşıyordu. Devlet örgütünde gerçekten muhalifleri tasfiye etme ve muhalifleri sindiren bir terör iklimi yaratma görevi olan bir gizli komplo grubu varsa, Said İmami'nin bu oluşumun tam kalbinde yer aldığından pek az kişi şüphe edebilir.

Gazetelerde intiharının hikâyesini okuduğumda, meraklanmaya başladım. Yanımda çalışanlara, "Hanımlar, bulabildiğiniz bütün tüy dökücü kremleri satın alın." şeklinde talimat verdim. Getirdikleri bütün şişeler "arsenik içermez" etiketliydi. İran pazarında reçetesiz satılan herhangi bir tüy dökücü kremle intihar etmek mümkün görünmüyordu. İntiharın düzmece olup olmadığını ve İmami'nin aslında hayatta olup olmadığını merak ediyordum. Bunu öğrenmenin tek yolu, anma törenlerine katılmak ve akrabalarının gözyaşlarının gerçek mi sahte mi olduğunu görmekti.

Haziran 1999'da sıcak bir öğleden sonra, kız kardeşimi bir Tahran'daki bir camide yapılan merasime sürükledim. İçerisi öylesine sıcaktı ki, iki bardak portakallı şerbeti anında mideye indirdim. "Artık o ölü." diye kız kardeşime fısıldadım, "en azından içkiler ondan." Kara çarşaflarımız içinde kıkırdadık ve odaya göz gezdirdiğimde sadece gülümsemem gerektiğini anladım. Kalabalık, tanıdık yüzlerle doluydu, diğer gazeteciler ve aktivistler de bu hüzünlü feryatların gerçek mi sahte mi olduğunu görmek için etrafı merakla inceliyorlardı. Bu tip olayları yakından takip edenlerin pek az kısmı davadaki baş şüphelinin hapiste intihar etmesini ikna edici buluyordu. Said İmami'nin eşi ve kız kardeşi ilk safta avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı ve gizli polise benzeyen bir kadın sürekli ola-

rak onları susturmaya çalışıyordu. Kız kardeşi, neredeyse histerik bir şekilde "*Ah Said, keşke her şeyi anlatabilseydim.*" diye çığlık atmaya devam ediyordu. Tören bittikten sonra kız kardeşim gitmek için kolumdan çekti fakat ben Bayan İmami'nin yanına gittim ve taziyelerimi sundum. Kanlı gözlerine bakıp, titreyen elini elimde hissettiğimde, kocasının ölmüş olduğunu anlamıştım.

Neredeyse aynı dönemde, çok okunan *Sobh-e Emrouz* gazetesinde skandalı araştıran bir yazı dizisi yayımlandı. Dizinin yazarı, araştırmacı gazeteci Ekber Genci, ülkenin istihbarat örgütü içindeki kaynaklara dayanarak devlet tarafından muhalifleri ortadan kaldırmak üzere hayata geçirilen planı tüm hatlarıyla anlatıyordu. Genci'nin gazeteciliği, hikâyedeki en son düğümleri takip edebilmek adına her sabah kuyruklarda bekleyen İranlıları büyülemişti, Genci ölüm fermanı işlevi gören fetvaları ya da İslami genelgeler yayımlayan üst düzey molları tanımlarken şifreli takma adlar kullansa da, herkes hangi yetkilileri kast ettiğini anlıyordu.

1999 yazında, Genci saldırgan gazeteciğini sürdürürken, yargı da bizim dosyalara erişim izni talebimizi nihayet kabul etti. Aynı zamanda sistem de soruşturmamızı baltalamak arayışındaydı. Davanın hâkimi duruşmaların kapalı yapılmasına karar verdi ve avukatlara da basına demeç vermelerini engellemek için konuşma yasağı getirdi. Çeşitli kademelerden yetkililer, artık ölmüş olan Said İmami'nin de dâhil olduğu zanlıların, rejimin uluslararası itibarını lekelemek amacıyla İslami Cumhuriyet'in "yabancı düşmanları" tarafından verilen emirlere uygun hareket ettikleri yönünde açıklamalar yapıyorlardı. Said İmami'nin eşinin bunu itiraf ettiği bir kamera kaydı (Genci'nin "kendini zorlayan görüşme" adını verdiği bir teknikle) medyaya sızdırıldı. Kasetin hazırlanması için alıkonulduğu sırada öylesine işkence görmüştü ki, böbreklerinden birini kaybetmişti.

Bana ve diğer mağdur ailelerin avukatlarına dosyaları okuma izni verildiği on gün içinde, dosya binlerce sayfadan oluşsa dahi tek bir sayfayı fotokopi ile çoğaltma iznimiz yoktu. Bazı tarihler kaybolmuştu ve birinci dereceden şüphelilerin sorgularının dökümü gibi asli belgelerin yokluğu göze batıyordu. Soruşturmayla doğrudan alakalı birçok şey yok olmuş olsa da, yargısız infazların tarihini aydınlatan sayısız tutuklama ayrıntısına ulaştık. Kendi adıma ilk kez bu dosyaları okurken rastladım ve aynı ölüm mangasının beni de öldürmeye niyetli olduğunu keşfettim.

Uzun bir süre, hükûmetten herhangi birine bu durumdan bahsetmedim. Birkaç yıl sonra bir yetkili ofisime uğradı ve benden hükûmetin Avrupa'da düzenlediği, Halkın Mücahitleri'nin terörist faaliyetleriyle ilgili bir konferansta konuşma yapmamı rica etti. "Eğer benden gelip HMÖ terörizmi hakkında konuşmamı istiyorsanız," dedim, "o zaman aynı zamanda hepinizin, hükûmetin beni nasıl öldürmek istediğinden de bahsetmem gerekiyor. Uygun mudur?" Hiçbir şey söylemedi. "Beni çok etkili bir konuşmacı olarak görmediğinizi tahmin ediyorum." diyerek sözlerimi tamamladım. İslami rejimin psikolojisi beni bazen şaşırtıyordu, bir eliyle yardım isterken, öbür eliyle öldürmeye çalışıyorlardı.

1999 yazında, dava hayal kırıklığı yaratan bir sonuca ulaştı. Sanıklardan iki tanesi ömür boyu hapse, gerçek katiller de ölüme mahkûm edildiler. Geriye kalanlarsa kısa dönem hapis cezası aldılar. Daha sonra temyiz mahkemesi kimi cezaları değiştirdi, fakat ailelerin avukatları, mahkemenin nihai kararını, ulusal güvenlik gerekçesiyle zabıtlar gizli tutulduğundan, asla öğrenemedi. Hiç bir üst düzey bürokrat herhangi bir soruşturmaya tabi tutulmadı ve cinayetlerin işlendiği dönemin İstihbarat Bakanı, sonradan yargıda çok yüksek bir mevkiye terfi etti. Said İmami'nin İstihbarat Bakanlığında doğrudan bağlı olduğu şefi, daha sonra cumhurbaşkanlığına adaylığını

koydu. Hiçbir ölüm cezası gerçekleştirilmediği, olaylara karışan üst düzey yetkililer siyasi kariyerlerine devam ettiğinden, seri cinayetler davası İslami Cumhuriyet'te yalnızca gelip geçici bir miras bıraktı.

Fakat dava sonuçlandıktan sonra, öldürülen muhaliflerin dul eşleri ve akrabaları sürekli ofisime gelmeye başladılar. Bakanlığın zapt edilemezliğine olan inanç ve aşıladığı korkunun yarattığı sessizlik havası kırılmıştı. İslam Cumhuriyeti ortada bölünmüş bir aile olduğunu öğrenmişti: Rejimdeki gedikler skandalın oluşmasına ortam hazırlarken, skandal da rejim ve halk arasındaki gediği büyütüyordu. O yazdan itibaren İstihbarat Bakanlığı, aydınların ve muhaliflerin öldürülmesi yönünde talimatlar vermeyi bıraktı.

Bu davada edindiğim deneyimi takdir etmek oldukça güç. Hayatımda ilk defa kendi ölüm ihtimalimle doğrudan yüz yüze gelmiştim ve daima duyduğum soyut endişe gerçeğe dönüşmüştü. Tatillerimi planlarken kendimi, burada mı yoksa şurada mı öldürülmem daha kolay olur diye endişelenirken buluyordum. Bir hedef olduğumu öğrendikten sonra bile pes etmemem yönünde telkinler alıyordum. Fakat dava daha sonra benden, öldürülenlerden ve hepimizin hayal edebileceğinden daha büyük bir boyut kazanmıştı.

Hayatımdaki en başarılı davalardan biri değildi. Ne bir kanunda yenilik yaratmış ne de dikkate değer bir mahkumiyet getirmişti. Fakat canilerin geceleri kurbanlarını topladığı ve hesap bile vermeden sıvıştıkları sisli bir ülkede, Genci'nin "hayaletlerin karanlık evi" olarak tanımladığı evin perdelerini açmamızı sağladı. Öldürmek artık o kadar ucuz ve kolay değildi. İslam Cumhuriyeti'ni aşırılıklarını gözden geçirmeye ve yargısız infazlardan vazgeçmeye zorlamıştı. Tıpkı on yıl önce katliamlardan vazgeçmeye zorladığı gibi. Kelimeler boğazıma böylesine takılıyor olmasa, buna bir evrim diyebilirdim.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Umutlu Bir Deneme

23 Mayıs 1997'de yirmi iki milyon İranlı, İslami Cumhuriyet'e ikinci bir şans vermek adına sandığa gitti. Hafif bulutlu, şen bahar semaları altında, az tanınan Muhammed Hatemi adlı adama oy vermek için Tahran'ın ve ülkenin diğer şehirlerinin sokaklarında kuyruklar oluşturdular. Hatemi, belki de İranlıların istediklerinden çok, istemediklerini bildikleri şeyin karşıtını temsil ediyordu. Yakın zamanda ilk defa beklenmedik bir aday, yerleşik bir siyasiye meydan okuyordu ve bu beklenmedik yarış, insanların hayatlarının düzeleceği umudunu somut bir biçimde yeşertiyordu.

Favori adayın aksine devrimci siyasi elit gruba ait değildi ve söylemlerinde halihazırdaki düşman ve şehit göndermelerini "Büyük Şeytan" ve "Siyonist Düşman" sözlerini içermiyordu. İran'ı, komşularıyla ve dünyayla daha iyi geçinen, hukukla yönetilen bir ülke hâline getirmeye söz vermişti. Bu seçim, tıpkı daha öncekiler gibi, milliyetçilerden laiklere kadar "dışarıdakiler" olarak görülen adayların katılmasına izin verilmediğinden, saf bir demokrasi pratiği değildi ama oy pusulasında yer alanlar rekabeti yaratabilmek adına birbirlerinden yeterince farklılaştılar ve insanlar hâlâ oy vererek ulusun rota-

sının çiziminde rol oynayabileceklerini düşünüyorlardı. Seçim günü, İran takviminde 2 (Kohordad) Hordad Cuma gününe denk geliyordu ve okul ve camilerin etrafındaki kuyruklar şehir merkezindeki bloklara kadar uzanıyordu.

Bu, büyük kızım Nigar'ın oy kullanacağı ilk başkanlık seçimiydi ve küçük kızım da oy verirken bizi izlemek için ayakkabılarının bağcıklarını bağlamıştı bile. Oy vereceğimiz yakındaki okula doğru yürüdük ve sıra beklerken akraba teklifsizliğiyle birbiriyle sohbet eden genç ve yaşlı insanlara katıldık. Çarşaf giyen tek bir kadın dahi görmemiştim ve sıradaki insanların sıcak ve neşeli ruh hâli, kısa bir süre boyunca herkesin birbirine "kardeşim" diye hitap ettiği, birbirlerinin pazar çantalarını taşıdıkları ve kocaman bir aileymişçesine davrandıkları devrimin ilk zamanlarını hatırlatmıştı. Bu, devrim yıllarının çıkarcı kültürünün başlattığı ve insanların tuhaf davrandıkları, diğerlerini önemsemedikleri, sürekli yalan söyledikleri ve kandırılmamak için kandırmaya, yaşlıların yüzüne kapıyı kapatmaya başlamalarından önceydi. Sıradaki bir kadının "Hatemi diğerleri gibi değil." dediğini hatırlıyorum. "O bize gerçekten yardım etmek istiyor."

Cuma günü öğle yemeği için annemin evine vardığımızda, annem elleri kalçalarında mutfaktan çıktı. "Beni neden yanınızda götürmediniz?" diye sordu. "Çünkü kalabalıktı," dedim, "ve bir saat boyunca kuyrukta bekleyemezdin." "İyi," diye iç çekti, "o zaman beni akşamüstü götüreceksiniz." Saat altı gibi, oylarını akşam verenler evlerine geri dönmek için arabalarıyla yola çıkmadan, önünde daha kısa bir sıra olan bir oy verme noktası bulduk. 1979 Devrimi'nden beri, seksen yaşındaki annem ilk defa oy kullanıyordu. Seçim memurları onun sırada beklediğini gördüler ve ben onun yerine sırada beklerken, metal bir sandalyeye oturtana kadar etrafında dönüp durdular. Oylarını henüz vermiş olan birkaç yaşlı kadın da annemin

etrafında toplandı ve bu çemberden kulağıma "İşler çok kötüye gitti, inşallah Hatemi bizim için bir şeyler yapabilir." sözleri çalındı. Sıra anneme geldiğinde annemi çağırdım ve oy pusulasını doldurmaya başladım. O ise bileğimi tuttu ve "Lütfen Şirin can, bunu kendim yapmalıyım." dedi. Oradan uzaklaşırken, "Keşke baban hayatta olsaydı." dedi. Bunu çok nadiren söylerdi. Bu, annemin mutlu olduğunu söyleme biçimiydi. Son zamanlarda pek fazla dışarı çıkmamıştı, bu yüzden dışarı çıkmamızı fırsat bilerek bir dondurmacının önünde durdum. "Şirin, bana dondurmayı kâğıt helvada getirme." dedi. "Üzerime dökülür." Seksen yaşında, bugüne dek olmadığı kadar titizdi. Ona külahta iki küçük top vanilyalı dondurma, kendime de kâğıt helvada dondurma aldım. Benimki, doğal olarak üzerime döküldü ve o sadece başını iki yana salladı. Cevat o gece akşam yemeğine geç geldi. Tahran'ın eteklerindeki küçük meyve bahçemizde olduğunu ve işçileri oy kullanmaya getirip götürmenin yeni bittiğini söyledi.

Radyo, Hatemi'nin zaferini duyurmaya başladığında, çılgınca ve içten gelen sevinç –lütfen hatırlayın, Tahran sokaklarında yirmi yıldır böyle bir şey görülmemişti– şehrin sokaklarına yayılmıştı. Ben de sokaktaydım ve insanlar dört bir yandan üzerime atlıyor, kutlama çığlıklarının ortasında birbirlerine sarılıyorlardı. Mahallenin pastanesinin önünde, fırıncının çırağı, sokaktan geçenlere tatlı dağıtıyordu.

Muhammed Hatemi'nin zaferi, bizim komşulardan mollalık müessesesinin üst kademelerine kadar herkesi tam olarak gafil avladı. Hatemi, mollaların İslam Cumhuriyeti'nde yükselmek için sahip oldukları devrimci bir geçmiş, nüfuz komisyoncusu Ayetullahlarla güçlü bağlar gibi niteliklerden yoksundu. Neredeyse her açıdan, tabi ki başındaki molla sarığı ve devrime olan bağlılığı hariç, 1979 sonrası alışkın olduğumuz her şeyden ayrılıyordu. Her zamanki asık suratların tam zıttı

olarak, dudaklarında sürekli samimi bir gülümseme parlıyordu. Mollaların genelde giydiği, çamur rengi kırışık cübbeler yerine şık, iyi dokunmuş çikolata ya da sedef rengi cübbeler giyiyordu. Ayaklarında, deri sandaletler ya da daha kötüsü devrim sonrası yaygınlaşmış plastik şıpıdık terlikler yerine, deri makosenler vardı. Yıllarca evlerimizin oturma odalarında liderlerimizi bağdaş kurup yerde oturmuş hâlde, hırpani sakal ve cübbeleriyle televizyondan izlemiştik. Hatemi'nin zarif görünüşü, İranlıların artık popülizmi umursamadıkları ya da büyük bir kesimin daha az fakir olduğu anlamına gelmiyordu. Bu yirmi yıllık geçiş döneminde, artık molla ikiyüzlülüğünü hor gördükleri anlamına geliyordu.

Zira Şah'ın kafadarlarını iktidar koltuklarından Kuzey Tahran'daki ahşap villalarından kovan ve sonra onların yerine geçenleri çok iyi tanıyorlardı. Şah'ın servetini kazandığı geniş petrol rezervleri yeni sistemde onların servetini katlamaya yaramıştı. yirmi yılda, 1979'un halkçı aşırıcılarının içinden, İslam'ın ve İran'ın tüm ekonomik sorunlarını çözeceğini iddia eden ve tabi ki bu vaatlerini yerine getiremeyen yeni bir zengin ve devrimci elit doğmuştu. Devrimden sonra, kişi başına düşen gerçek gelir düştü ve İranlıların büyük çoğunluğu geçinebilmek için iki ya da daha fazla işte çalışmak zorunda kaldılar. Aynı anda, iktidardaki mollalar aileleriyle birlikte Kuzey İran'ın temiz havalı tepelerindeki lüks villalarına yerleşmişti. Şehrin işlek caddelerini dolduran, giderek çürüyen ve hırıltılı sesler çıkaran İran Paykanlarının arasında "güçlü devrimci siyasetçi" diye bağıran pahalı yabancı arabaları kullanıyorlar ya da şoförlerine kullandırıyorlardı. Her yeri saran yozlaşma, en basit muamelelerini bile rüşvet veya kişisel bağlantılar olmadan yürüten İranlıların büyük çoğunluğunu uzaklaştırdı. Mollalar ve iş birlikçileri, Şah'ın bakanları gibi öğle yemeği için Avrupa'ya uçmuyorlardı ama devletin paralarına nasıl

çöreklendiklerinin herkes farkındaydı. Örneğin, Ayetullah Humeyni sürgünden dönene dek onun arabasını kullanan Tahran Çarşısı'ndaki dükkândaki yardımcısı, İran'ın en zengin adamlarından biri oluvermişti. Meşhur politikacıların kârlı ithalat ve ihracat tekellerini güvence altına almak için düzendeki bağlantılarını kullanmaktan dile düşmüşlerdi. Ancak rejim, bu çürüme sarmalı karşısında devrimci ideolojisine sıkı sıkıya bağlı kaldı ve meşruluğunun yavaş yavaş yittiğini izledi. Her bir sokağı bir şehidin adını alan şehir, soluk benizli savaş şehitleri ve kurucu mollaların portreleri asılı ilan tahtalarıyla doluydu. Duvarlar AMERİKA'YA ÖLÜM diye bağırıyor ve İran-Irak Savaşı sırasında büyüyen şehitlik kültürünü kucaklıyordu. Birçokları İran'ın, Lübnan ve Filistin gibi uzak yerlerdeki militan gruplara desteğini kutluyordu. Sanatsal çalışmalar çoklukla berbat ve ucuz bir estetik geliştirmişti, Özgürlük Anıtı'nın başı yerine bir kafatası ya da intihar bombacısı gibi giydirilmiş bebeğini sallayan bir anne portresi. Bu görüntülerin dogmacılığı, İran'da kamusal alana yayıldı ve cumaları minbere çıkıp devrimci İslam'ı, mücadeleyi ve fedakârlığı öğütleyen mollaların gün geçtikçe zenginleştiğini hisseden İranlıların öfkesini besledi.

Hatemi böyle bir ortamda sahneye çıktı ve tüm ulusu büyüledi. Konuşmalarında, düşmanlar ve yabancı komplolarıyla ilgili bayat söylemi terk etti, hukuk ve demokrasinin yasalarını öne çıkardı. Plato'dan, Alexis de Tocqueville'e dek düşünürlere aşina olan Hatemi, bu gibi isimlerin önemlerini saygılı ve içten anlatışından etkilenen kadın ve gençlerin desteğini aldı. Hatemi'nin farkı, onu gerekli kılan şeydi. İslam *Cumhuriyeti'nin* gençliğin gözündeki güvenilirliğinin yeniden inşa etmeye fena hâlde ihtiyacı vardı. Güçlü girişimciliği ve İslami düzene derin sadakati ile Hatemi, rejimi zayıflatmadan İran'ı yumuşatmanın en uygun yoluydu.

Hatemi'nin bu büyük zaferi, oyların yüzde yetmişini alışı, tam bir popüler değişim fermanı anlamı taşıyordu. Ancak seçim gününde sırada yanımda dikilenlerin hayali beklentileri beni tedirgin etmişti. İran'ın bütününde insanlar hiç böylesi büyük bir reform istememişlerdi. İnsanlar kadın ayrımcılığı yaratan tüm yasaların kitaplardan silinmesini istiyordu. Mali çürümenin ortadan kalkmasını istiyorlardı. Bir gecede yargı sisteminin bağımsızlaşacağını düşünüyorlardı. Son yirmi yılda akrabalarını katledenlerin, infaz timlerine vur emri verenlerin yargılanacaklarını düşünüyorlardı. Arzu ve beklenti öylesine artmıştı ki, doğrusu ben de korkmuştum.

İnsanların özlemlerinin, gerçekçiliklerini bastırdığını düşünüyordum. Anayasamızın cumhurbaşkanına ne kadar sınırlı yetki verdiğini bilmiyorlar mıydı? Bir avuç seçilmeden başa gelmiş molla yetkilinin cumhurbaşkanını neredeyse devre dışı bırakmak üzere, muğlak yasal mevzuatı darmadağın edip politikayı belirleyebileceğinin farkında değiller miydi? Hatemi'nin bütün bu beklentileri karşılamasının yolu yoktu. Ne yazık ki, İranlılar kahramanlara tapıyorlar. İsterse eski epik çağ şairimiz *Şahname* (Kralların Kitabı)'nin Rüstem'i, isterse Şiiliğin şehit evliyası İmam Hüseyin olsun, bağlandıkları bir yüce ve simgesel figür için hayatlarını feda edebilir, düşmanlarını doğrayabilir ve dünyayı tersine çevirebilirler. Belki diğer kültürlerde de kahramanlara inanılıyor, fakat İranlılar bunu benzersiz bir adanmışlık hâline getiriyorlar. Sadece kahramanlara değil, kahramanlara karşı duydukları aşka da âşıklar. Hatemi'ye oy vererek üstlerine düşeni yaptıklarını düşünüyorlar, sonra da hülyalı bir hayranlığın getirdiği rehavetle geriye çekilip, ondan İran'ı hayallerindeki cennete çevirmesini bekliyorlar.

1998 ve 1999 yıllarında kısa bir süre ülkede, bazı iyimser kimselerin "Tahran Baharı" olarak adlandırdığı bir dönemde açık tartışma ve basın özgürlüğü konularında bir canlılık

yaşandı. Sansürün, Şah dönemi modernleşmesi de dâhil olmak üzere İran tarihinde hiç olmadığı kadar daraldığı düşünülürse, iyimserlik belki çok da yersiz değildi. Devrimden sonra İslam Cumhuriyeti medyayı öylesine denetim altına almıştı ki, arkadaşlarımın çoğu gazete almaya zahmet etmiyor, haberler için BBC'nin Farsça yayınını ya da Amerika'nın Sesi radyosunu takip ediyorlardı. Fakat Hatemi, Kültür Bakanlığına yeni yayınlar için basın ruhsatını serbest bıraktırarak bunların hepsini değiştirdi ve kısa zamanda medya göreceli bir özgürlük ve bağımsızlık atmosferi içinde çalışmaya başladı.

Gazeteler sabah alışkanlıklarımızı keyifli bir şekilde değiştirdi. Düzenli olarak beş ya da altı gazete alıyor, sıcak çayımla gazetelerin başına oturuyor ve bu yeni ritüelimin tadını çıkarıyordum; sonunda ülkenin nereden yönetildiğine dair ulusal ölçekte bir tartışmanın yapılabilmesi oldukça aydınlatıcıydı. Gazeteler ayrıca kamusal alanlara da hayat verdi. İnsanlar bayi kuyruklarında, taksi ve otobüslerde manşetler hakkında konuşuyorlardı. Yalnızca oturma odalarımızda özgürce konuşabileceğimize dair boğucu düşüncelerimiz, sokakların gerçek fikirlerimize ve dönüşmekte olan görüşlerimize kapalı olduğu düşüncesi giderek ortadan kalkıyordu. Çoğu İranlı, özellikle gençler, bağımsız basının İran toplumunda özgürlüklerin daha da genişleyeceğinin işareti ya da en azından potansiyeli olacağını umuyordu. Gelecek aniden daha parlak görünmeye başladıysa, bunun sebebi ufkun birinci sayfaya çıkmasıydı.

İktidar kurumlarının basın özgürlüğüne dönük hoşgörüsü uzun sürmedi. Özgürleştirilmiş basın, siyasi muhalefet için alan açtı ve tutucu mollalar bu eleştirilerin sonlarını getireceğinden korktular. Kendi etkilerini sağlama almak için, muhalifleri susturmak üzere harekete geçtiler. 7 Temmuz 1999 sabahı, muhafazakâr yargı çok okunan bağımsız gazete *Selam*'ı kapatma emri verdi. Gazete ve editörleri, ulusal güvenliğe

aykırı yayın yapmakla ve rejimin kırmızı hattını aşmakla suçlandılar. Gazete, üst düzey bürokratlarla onlarca muhalifin öldürülmesi arasında bağ kuran makaleler yayımlamış ve muhaliflerin gizlice öldürülmeleri konusunda devlete hesap verme çağrısında bulunmuştu. Bürokratlar bu durumu çok rahatsız edici buldu. Şehrin çeşitli yerlerindeki öğrenciler haberi duyduklarında gazetenin kapanmasını protesto etmek amacıyla Tahran Üniversitesinde toplandılar.

O akşam, dört yüz civarında sivil paramiliter güç, kısa dalga radyolara haber verip, ellerinde yeşil sopalarla bir üniversite yurdunu bastılar. Öğrencilerin ifadelerine göre, üniformalı polisler öylece durmuş ve hiçbir şey yapmamışlardı. Paramiliterler kapıları kırıp koridorlara dalmış. Kız öğrencileri saçlarından tutup sürüklemişler, odaları ateşe vermişlerdi. Ellerindeki sopalarla öğrencileri dövüp üçüncü katın balkonundan aşağı atmışlardı. Yere çakılan pek çok öğrencinin kemikleri kırılmıştı. Öğrencilerden biri felç olmuştu. Ateş de açılmış olmalı ki, hastaneye gönderilen öğrencilerde kurşun yarası da olduğu söyleniyordu. Tanıklar en az bir öğrencinin öldüğünü, üç yüzünün yaralandığını ve binlercesinin de ilerleyen günlerde tutuklandığını bildirdi.

Ailem ve ben o hafta sonu şehir dışındaydık ve gece yarısı civarı şehre döndük. Üniversite yakınında bir kavşakta durduk ve merakla etrafa bakındık. Destek polis kamyonları art arda büyük bir gürültüyle, güvenlik güçlerinin kurduğu ve kampüsün bütün çevresini kuşatan bariyerlere doğru ilerliyordu. Haberlerde üniversitede çatışma yaşandığı bildiriliyordu fakat alan, polis tarafından tamamen kuşatıldığı için yaklaşmaya kalkışmadık. Ortamdaki yoğun gerilimde yetkililer bizi el işaretleriyle bir felaket sahnesinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Ertesi gün taşra kentlere de yayılan ciddi bir kargaşa başladı. Daha sonra, yaşananların başlangıç noktası İran'da hâlâ

tartışılmaktadır. Şu kadarı netti: Beş günlük ayaklanma Tahran'ı savaş alanına çevirmişti, tartışmasız, düzenin yirmi beş yıllık ömründe gördüğü en kötü kitlesel infialdi. Bazı sahneler 1979 Devrimi'ne yol açan kitlesel protestoları andırıyordu. İkinci günün ardından, ayaklanma kendi mecrasına girmiş, yıkıcı, şiddetli saldırılar, arkalarında yanmış otobüsler ve paramparça olmuş mağaza vitrinleriyle tükenmiş bir Tahran bırakmıştı. Şehrin bulvar ve meydanlarında sokak çatışmaları sürüyordu, öğrenciler güvenlik kuvvetlerine taş atıyorlar, ruhani liderin ışıklı resimlerini hedef alıyorlardı. Kargaşa her geçen gün daha ölümcül oluyordu; sivil polisler öğrencileri dağıtmak için havaya ateş açıyor, polisler kalabalığın içine göz yaşartıcı bomba atıyor ve kamyonlar gözaltına alınan yüzlerce öğrenciyi götürmek için bekliyordu. Polis helikopterleri Tahran'ın merkezinde tur atıyor, yankılanan megafonlarla öğrencilere dağılmaları yönünde çağrı yapıyorlardı. O günlere ait fotoğraflar, sokak sokak kavga edilen bir iç savaş sahnesi gibi görünüyordu. Kargaşada isyana karşı donanımlarıyla tabur tabur polis, dumanların ve yıkıntıların arasında yumruklarını kaldırmış genç insan kalabalığıyla yüz yüze geliyordu.

O birkaç gün, zaman sanki yavaşlamış gibiydi. Kimse bir sonraki adımda ne olacağını bilmiyordu: Tahran caddelerinde tanklar mı dolaşacaktı? Protestolar milyonlara mı ulaşacaktı? Ülkenin kaderi bir teraziye asılmış gibiydi.

Bunun kızlarıma İran'da bir protesto gösterisinin nasıl olduğuna dair rehberli bir tur yaptırmak için mükemmel bir fırsat olduğuna karar verdim. Her yerde olduğu gibi İran'da da gençler siyasi protestolarda çıkan siren sesinden baştan çıkıyorlardı. Gençken, olabilecekleri düşünmezsiniz, büyük bir protestoda her yanınız kuşatılmıştır. Henüz ruhani liderin azledilmesi için yanınızda cesurca haykıran gencin, başkala-

rını ayartman için kalabalığın içine gönderilmiş maaşlı bir ajan olabileceğini sorgulayacak kadar deneyimli değilsindir. Yalnızca çevrendekilerin parlak ve heyecanlı yüzlerini görürsün, vücutlarının, protesto ileri doğru dalgalanırken seninkine baskı kurduğunu ve kendi gücünün olağanüstü hissini duyarsın. Toplumsal özgürlükten mahrum, huysuz ve edilgen bir şikâyetçi olan bir başka İranlı yeni yetme değilsindir; sen bir vatandaş, bir aktör, başkentini savaş alanına çevirebilecek birisindir.

Birçok İranlı ana-baba gibi, ben de kızlarımın eylemlerin ve protestoların karmaşa ve karanlığına balıklama atlamasından endişelendim. Endişeli ve feryat eden anneler çoktan Evin Hapishanesi'nin kaldırımlarında sıraya girmişler, kayıp çocuklarından haber bekleyerek nöbet tutuyorlardı. Onlara katılmayı hiç istemiyordum. Her zaman için en büyük korkum, kızlarımın beni baskı altına almak için kullanılması olmuştur. Hangi suçlamayla toplanırlarsa toplansınlar– oje sürmek ya da bir gösteriye katılmak– benim kızlarım oldukları fark edildiği anda onlara hiç kuşku yok çok daha sert davranılacaktır.

Öğle yemeğinden sonra, Nigar ve Nergis'e *rupuş*larını (İslam'a uygun kıyafetlerini) giymelerini söyledim ve Tahran Üniversitesine gittik. Çevredeki yollar ürkütücü bir şekilde sessizdi, kitapçılar kapalıydı ve her köşede bir polis vardı. Kampüste insanlar ağaçların altında, derslik koridorlarında toplanmışlar, hararetle tartışıyorlardı. O sırada bir eylemci, elinde öğrenciler için soda ve meyve dolu bir çantayla yürüyordu. Bir amfinin modern tarzda yapılmış cephesine doğu geçince büyükçe bir grubun yüksek sesle muhalif sloganlar attığını gördük.

Kızlara dönüp, onların dikkatini yavaşça arkamızdaki gruba çekerek, "Lütfen buna dikkat edin." dedim. "Söyledikleri şeyin doğru ya da yanlış olmasının, söylediklerine inanıp inan-

mamanızın hiçbir önemi yok. Sizin adalet ve özgürlüğe ya da başka herhangi bir ilkeye bağlılığınızın ölçütü onunla slogan atmak değildir. Bazen aşırı sloganlar bir tuzaktır. Gruba sızanlar tarafından atılırlar ve böylece bir gazetenin kapatılmasını protesto eden öğrenciler olarak gösterirler. Kimi durumlarda tuzak değil de, cesur birinin boş bir inadı da olabilir. Fakat nereden bilebilirsiniz? Amacınız, siz bir şeylere meraklısınız ya da tarihin inşa edildiğine tanık olduğunuzu düşünüyorsunuz diye birilerinin sizi kukla olarak kullanmasından ya da tehlikeye atmasından kaçınmak olmalı."

Ciddiyetle başlarını sallayarak onayladılar.

Bütün bunların ardından ertesi gün Nigar ne yaptı? Arkadaşlarıyla doğrudan kampüse gitti ve orada aylak aylak dolaştı. Bir süre sonra çatışma çıkmıştı.

Telefon ettiğinde evdeydim.

Açtığımda, "Anne, beni duyabiliyor musun?" diye titrek bir sesle sordu.

"Nerelerdesin?" diye patladım. "Nigar, o duyduklarım silah sesi mi?"

O ve arkadaşları kampüsten kaçmışlar ve caddenin karşısındaki bir eve sığınmışlar.

Bana telefon numarasını verdi. Yarım saat sonra aramaya çalıştığımda, telefon çaldı da çaldı. Midem düğümlenmişti. Gidip onu oradan almak istiyordum ama sokaklar karmakarışıktı. Erkek kardeşim yakınlarda oturuyordu ve ondan gidip kızımı bulmasını istedim.

"O iyi," diye cevap verdi alaycı bir sesle. "çatışmaları daha iyi görebilmek için çatıya çıkmışlar. "

Sonunda, on bir civarında sokaklar sakinleştiğinde Nigar'ı almak için arabayla şehrin karanlık merkezine gittim, yanmış karakolları ve kırık camlı mağazaların arasından geçtim. Arabaya atladığında soğukkanlılığımı korumaya çalıştım. Onu azarlamadım ve sesimin tonunu bile değiştirmedim.

"Nigar can," dedim. "sizi dün üniversiteye tam da bunu engellemek için götürdüm. Sana birkaç soru sormak istiyorum."

Gözlerini masum masum kırpıştırıyordu.

"Eğer o evde adamlar olsaydı ve sana saldırsalardı ne yapardın? Eğer tutuklansaydın ve şu anda bu araba yerine hapishanede oturuyor olsaydın ne yapardın? Eğer vurulsaydın şu anda nerede olurdun? Şunu sakın unutma: Eğer tutuklanırsan diğerlerinden çok daha kötü muamele görürsün, çünkü sen benim kızımsın. Bana dokunamazlar ama sana dokunabilirler. Senin üzerinden gözümü korkutmaya çalışırlar. Her zaman dikkatli olman gerektiğini söylemeye bile gerek yok. Fakat lütfen, bu son söylediklerimi aklında tut."

Sessizlik içerisinde eve döndük Cevat'ı saçları hâlâ ıslak, jimnastikten yeni dönmüş bulduk. Onun yüzmekten rahatlamış gözlerine baktığımda bir anne ve baba arasındaki fark beni sarstı. Hiçbir şekilde onun ihmalkâr olduğunu söylemek istemiyorum. Fakat bir anne olarak, çocuklarımın her an ne yaptığını bilerek yaşadım. Saat saat hangi ruh hâlinde olduklarını, ertesi gün, gelecek hafta ve gelecek yaz ne yapmayı planladıklarını biliyordum. Hayatlarında benimle bağlantılı olmayan tek bir an ya da yer yoktu. Ancak çocuklarımızı yetiştirirken onun bulunmadığı pek çok zaman oldu. Bu sadece Cevat'a özgü de değildi. Kızlarımıza tapar. Bununla beraber, İran'da aileyi ayakta tutan direk, dönemeçlerde ihtiyaç ve tehlikelere karşı hazırlıklı olan annedir. Hayatım boyunca gördüğüm hem ev hem de çocuklarla ilgili sorumluluklarını eşlerine yamamayan İranlı erkeklerin sayısı bir elin parmağını geçmez sanırım. Yapmam gereken onca şeye ek olarak, bir de kızlarıma siyasetin hassas noktalarını, istikrarsız bir topluma nasıl ayak uyduracaklarını öğretmem gerekiyordu.

İran'da en üstün otorite, Ayetullah Humeyni tarafından icat edilip kurulan, *velayet-i fakih*, kutsal molla yönetimi

doktrini altında ruhani lidere aittir. İran'da asıl iktidar sahibi, Humeyni'nin halefi ruhani lider Ayetullah Ali Hamaney'dir. Silahlı kuvvetlerin başıdır ve yargıdan devlet medyasına ve en önemlisi yeni yasaları ve seçimleri inceleyen Koruyucular Konseyi'ne kadar devlet organlarındaki önemli görevlerde yer alacak memurları o atar. Bu sistemde, devletin Meclis gibi organları ve yürütme gibi görevleri süs olarak kalır. Eğer bu organlar siyasi görüşleri ruhani liderinkiyle aynı olan memurlarla doluysa, yasa geçirmelerine ve işlerine devam etmelerine izin verilir. Eğer halk, politikaları ruhani liderle uyumlu olmayan cumhurbaşkanı ve milletvekilleri seçerse bu kişiler etkili yollar kullanılarak bertaraf edilir. Reform ve yasaları İslam Cumhuriyeti kurumlarının dolambaçlı yollarında engellenir.

Ayaklanmanın altıncı gününde Cumhurbaşkanı Hatemi göstericilere karşı tavır aldı. Onları "rejimin kurumlarına saldırmak, gerilim ve huzursuzluğu tırmandırmak istemekle" suçladı ve "büyük bir güçle zor kullanılarak bastırılacakları" konusunda uyardı. Hatemi'nin tepkisi, ılımlı Cumhurbaşkanı'nın onları yanında yer alacağına inanan öğrencileri afallatmıştı. Öğrencilerden pek çoğu bile koyu rejim yanlılarının tahrik edici sloganlar attırmak amacıyla kalabalık içine provokatörler gönderdiğinden emindi. Kalabalıklar "Ruhani lidere ölüm" şeklinde slogan atmaya başladığında, güvenlik güçlerinin tutumu sertleşiyor, gösteriler de şiddete dönüşüyordu. Reformistler protesto gösterilerinin ayaklanmaya dönüşümünün kesinlikle yönlendirmeyle gerçekleştirildiğini düşünüyorlardı. Öğrenci gösterileri kitlesel sokak çatışmasının ve toplumsal düzenin bozulmasının doğal tetikleyicileri olarak görülüyorsa, reform hareketi en önemli siyasi araçlardan biri olan gençleri sokağa çekme gücünü kullanmakta gönülsüz davranabilirdi.

Daha sonra Cumhurbaşkanı Hatemi, öğrenci yurduna yapılan saldırıdan, akıl almaz bir biçimde yaratılan bu tehlikeli

huzursuzluğa, bütün bu yaşanan felaketin, kendisinin devleti seri cinayetlerden sorumlu tutmasının bedeli olduğunu söyledi. O yazın ardından Cumhurbaşkanı'nı sürekli olarak can sıkıntısı içinde gördüm; sınırları zorlamanın da başka türden sert bir provokasyona ve sıkıyönetime neden olabileceğini de düşünerek temkinli davranıyordu. Cumhurbaşkanı Hatemi ne de olsa bir kütüphaneci ve kültür bakanıydı. O yaz kendi gözetiminde öğrencilerin ölümüne tanıklık etti ve artık hedefini İran'ı değiştirmekten, böyle şeylerin tekrar yaşanmasını engellemeye çevirdi.

Benim gibi, seri cinayetlerin devletin güvenilirliği konusunda yeni bir dönem başlatacağını düşünenler için o yaz tam bir hayal kırıklığıydı. Güçlü, karanlık ve tutucu rejim yanlıları kendi kavgalarını siyasi yolla verme konusunda isteksizdi. İran ve dünya kamuoyuna karşı kayıtsız görünüyorlardı. Yakın gelecek birden daha karanlık görünmeye başlamıştı. Şimdi tutucu rejim yanlısı muhaliflerinden sert bir yumruk yiyen ve gerçek politikanın ne kadar acımasız bir şekilde yürüdüğünü fark eden reformistler ve Cumhurbaşkanı için düşünme zamanıydı. Ya diğer hayalleri? Anayasayı düzeltip seçilmiş hükûmetin elini güçlendirecek yasa tasarıları ile ilgili hayalleri? Bütün bunlar reformistlerin kafasında İran'ı daha demokratik bir ülke hâline getirmek için içeriden yapılması gereken somut ve yapısal değişikliklerdi. O yaz dinî milliyetçi, laik, Şah rejimi yanlısı ve aydınlar için yani her türlüsüyle reformist hareket için bir kayıptı. En başından beri, İran'da örgütlü politik gruplar genel bir eğilim olarak bölünüyor ve sonra tekrar bölünüyorlardı. Artık kimse kendi hâline bırakılmış stratejik taktiklerde anlaşamıyordu: Ulusal referandum istiyoruz! Basın lidere karşı çıksın! Ellerinizi kaldırın ve laikliği savunun! Yavaş gidin! Acele edin!

ONUNCU BÖLÜM

Vicdanlı Bir Tutsak

Tarihin akışında afet benzeri olaylar sıklıkla bir tanımlayıcı görüntüyle hatırlanır. Tianenmen Meydanı'nda tanklarla karşı karşıya gelmiş bir öğrencinin fotoğrafı. Bir Rus tankı üzerindeki Boris Yeltsin. 1999'daki öğrenci ayaklanmalarında bu, 23 yaşındaki uzun, koyu kahverengi saçlı yakışıklı bir genç olan Ahmet Batebi'nin fotoğrafıydı. Kolunda siyah bir pazu bandı bulunan Batebi, bir arkadaşının kanlı gömleğini yukarı kaldırıyordu. Batebi ölüme mahkûm edilmişti ve gömleğini tuttuğu arkadaşı, zaten ölmüştü. Bu, sayısı belirsiz ölümlerden biriydi ve ismi İzzet İbrahimnejad idi.

1999 yazının sonlarında bir sabah, ayaklanmalar bastırıldıktan ve hayat normale döndükten sonra, gazetede İzzet'in babasının, oğlunun katillerinin peşine düşecek bir avukat bulmak için küçük evini satışa çıkarmak istediğini okudum. Yaşlı adamın hayal kırıklığını okumak öylesine üzücüydü ki, hemen onu buldum ve ücretsiz yardım etmeyi teklif ettim. Günler sonra üzerinde kara çarşafıyla İzzet'in kız kardeşi geldi ve büyük bir rahatlamayla kendini sandalyeye bıraktı. "Kadın olmanızdan çok memnunum." dedi. Köyden sizi görmeye dedikodu çıkmadan gelebilirim." Kocasını savaşta kaybetmiş-

ti ve üniversiteye kayıt yaptırmasıyla fısıltı gazetesi harekete geçmişti. Daha fazla sorun yaşamak istemiyordu.

Bir hafta sonra, İzzet'in şiirlerinden oluşan bir kitap taşıyan acılı, yaşlı babasıyla birlikte tekrar geldi. "İzzet'in şair olduğunu bilmiyordum." dedim. "Evet," dedi kalın parmaklarıyla sayfaları çevirirken. "bunu okuyun." Şiir harikulâdeydi ve İzzet'in yirmi bir yaşında öleceğini öngördüğü bir dize içeriyordu. Ailesinin İzzet'i ve trajik ölümünü anlatması bana çok fazla geldi. Yetenekli, çalışkan ve hırslı; İzzet, her yıl büyüyen bir beyin göçünde İran'ın Batı'ya kaptırdığı tipik bir İranlı genç adamdı. Sürekli gençlere karşı çalışan mekanizmaların varlığına karşın, kendini geliştirerek bu ülkede kalmış ve sebat etmişti. Bana göre İzzet, İran'ın gençlerinde gurur duyduğum şeyi temsil ediyordu: Umutsuzluk karşısında direnmeyi seçişleri, dogma karşısındaki yaratıcılıkları. Şimdi ise ağırbaşlı dizeleri ve sarsıcı ileri görüşlülüğüyle o ölmüştü. Bir kural olarak, çok fazla ağlamam. Fakat o gün kendime izin verdim ve gözlerim yanana dek banyoda hıçkıra hıçkıra ağladım.

Günler sonra öğrencilere saldırmakla suçlanan Tahran polis şefi ve yetkililerin davası askerî mahkemede başladı. Sivil giysiler içindeki polis şefi, ayaktaki tüm zamanını bolca terleyerek, savaş siciliyle övünerek ve dalağının sorun çıkarmasından şikâyet ederek geçirdi. Uzun duruşmanın sonunda tüm davalılar beraat etti. Hepsinin içinde sadece bir yetkili suçlandı. Ve ne için? Bir yurt odasından elektrikli tıraş makinesi çalmaktan. Karar, öğrenciler arasında tekrarlanan bir şaka hâline geldi, ancak ölüm mangaları lideri Said İmami'nin tüy dökücü krem yutarak intihar etmesi olayıyla kıyaslanabilecek trajikomik bir tepe noktası.

İzleyen haftalarda, İzzet'in ayrı olarak görülen davasının peşine düştüm. Ayrıntıları öğrenip, karanlıkta kalmış noktala-

rı kovaladıkça huzursuzluğum artıyordu. Bir öğleden sonra İzzet'in akrabaları mezar ziyaretinden sonra ofisime geldiler. Günler önce mezarına çelenk koyarken mezar taşları arasından çıkan gürültücü bir grup, onlara küfürler edip taş atmış. Korkup hızla oradan uzaklaşmışlar. Sonra sakin bir şekilde dua etmek için geri dönmüşler. Mezar avcıları yine birdenbire belirmişler ve uluyarak onları çakıl ve toz toprak yağmuruna tutmuşlar. İzzet'in kız kardeşi iki hükûmet binasına girmesinin yasaklandığını söyledi; üstelik köylerinden, onların devrim karşıtı olduğuna dair dedikodular yayılıyordu. "Ben bir savaş dulu olduğum hâlde!.." dedi kız içini çekerek.

Bir gün bir öğrenci ve genç bir kadın muhabirin ofisime gelmesinden sonra kısa bir süreliğine iyimser hâle geldim. Öğrenci, İzzet vurulduğunda yanında duruyormuş ve birkaç saat içinde öldüğü hastaneye giderken taşınmasına yardım etmişti. Kadın da İzzet'in kurşun yağmuruna tutulmasına tanıklık etmişti. Nihayet davamın ağırlığını artırmanın verdiği ferahlıkla ifadelerini hemen dosyaya ekledim. Ancak bu ikisinin resmî ifadesi alındıktan sonra mahkeme davanın gidişatını aniden değişirdi. Askerî mahkeme konuyla ilgili yetkisizlik kararını duyurdu ve davayı savcılık bürosuna aktardı; savcılık bürosu da benzer şekilde kendini hukuken yetkisiz ilan etti. Adalet sistemi, yargının hangi bölümünün yetkili olduğunu belirlemek üzere sonunda bir yüksek mahkemeye başvuruncaya kadar davayı bir oraya bir buraya geçirdi.

Ben öğrencilere kimin saldırdığına dair kanıtlar bulmayı başaramazsam, İzzet'in davasının sonu gelmez bir bürokratik düzen içinde oraya buraya gönderileceğini anlamıştım. Hem polis hem de öğrenci tanıklara göre protestolar boyunca gizemli suçlar işleyenler, *lebas-shaksi* yani kelime anlamıyla sivil görevlilerdi. Bu ifade, sivil giysili normal polis ya da güvenlik güçlerinin bulaşmak istemediği daha acımasız planları

uygulamak, kamusal alanda terör yaratmak ve ülkeyi kargaşaya sürüklemek için İran'daki tutucu güç odakları tarafından kullanılan tetikçiler olan paramiliter kuvvetleri tanımlamak için kısaltılmıştı. Polis baskınlarında kirli sakalları, tıknaz yapıları ve rahatsız edici uyanıklıklarıyla ayırt edilebilirlerdi. Onları kimin yönettiği ya da finanse ettiği tam olarak bilinmezdi. Dükkân sahiplerinin kulaklarına tehditler fısıldayıp, korku ve sürekli güvensizlik hissi yaratmaya elverişli şiddet eylemleri sergileyerek bir semti terörize eden yerel mafya gibiydiler. Üç blok ötede bir mafya filmi izlermiş gibi *lebas-shaksi*si hemen fark edebilirdiniz, ancak kim olduklarını kimse bilmezdi. Başlarının etrafında coplarını fırıl fırıl çevirerek motosikletlerini hızla sürüp kentin loş dar sokaklarında gözden kaybolan paramiliterler hakkında nasıl dava açılabilir? Onların ipini tuttuğunu reddeden sistemin yazılı olmayan onayıyla iş görüyorlardı. Fakat teknik açıdan var olmuyorlarsa nasıl sorumlu tutulabilirlerdi? Bu bir gulyabaniyi yargılamaya çalışmak gibiydi.

2000 Mart'ında bir sabah, bir *lebas-shaksi* olduğunu ve bazı gerçekleri su yüzüne çıkarmak istediğini söyleyen Emir Ferşat İbrahimi isimli bir genç adam ofisime geldi. Öğrenci yurduna saldırıyı gerçekleştiren meslektaşları hakkında ilk elden bilgisi olduğunu söylüyordu. En vahşi paramiliter gruplardan biri olan Ensar-ı Hizbullah'a (aynı isimli Lübnanlı militan grupla bir ilişkisi yok) mensup olduğunu ve grubun şefi tarafından istifa etmeye çalıştığı için hapse atıldığını söylüyordu. Bu söyledikleri inanılmayacak kadar iyiydi. Ayrıntılar lütfen, dedim dikkatlice.

Emir Ferşat bir kez başladığında, durmadı. Bizzat kendisinin saldırı için para ve teçhizat sağladığını ve dâhil olan diğerleri hakkında kanıtlara sahip olduğunu söyledi. Grup içinde etkin olduğu dönemde, iki reformist bakana dönük şiddetli

saldırılara da katılmıştı. Söylediklerinin doğru olması hâlinde, yalnızca İzzet'in davası için değil, kanıt ihtiyacı nedeniyle askıda kalan birçok karanlık saldırıyla bağlantılı olarak da altın değerinde bir tanıktı. "Artık ayrılmak istiyorum," dedi, "bütün suçları bana yıkmak istiyorlar." Bir çetede olmak gibi, diye açıkladı; basitçe çıkıp gidilemiyordu. Bildiği şeyler kendisi için büyük yükümlülüktü. Kendisini yedi ay boyunca hapsettiklerini ve işkence ettiklerini anlattı. Bir keresinde tabut büyüklüğünde dar bir dolaba hapsetmişler ve yirmi dört saat boyunca orada tutmuşlardı.

"Emir Ferşat, bu bildiklerini halka açıklamalısın. Böylesi senin için daha güvenli. Sırların sana saklıyken tehlikeli fakat bir kere halka açıklandıktan sonra, sorun çözülür." dedim. Kabul etti ve ifadesini videoya kaydetmek üzere anlaştık. Telefonlarımın dinlendiğini bildiğimden, tüm ayrıntıları yüz yüze planlayacağımızın garantisini aldım. Emir Ferşat'ı açıklama yapmaya ikna ettiğim ya da zorladığım gibi iddiaların ortaya atılması olasılığına karşı da iki kişinin tanıklık etmek üzere bize katılmasını istedim. Randevu günü, Emir Ferşat ve kız kardeşine kapıyı açtım ve kıza şaşkınlıkla bakakaldım. Emir Ferşat bir muhbir olabilirdi ancak İslami yorumu Taliban gibi gruplarınkine benziyordu ve hâlâ bu tip paramiliter gruplara katılacak kadar dindardı. Bu, sadece kız kardeşi kara çarşaf giyse ya da en azından muhafazakâr biçimde giyinse mantıklı olabilirdi. Bunun yerine kız makyajlıydı ve fuşya rengi ojeli manikürlü tırnaklı elini zarifçe bana uzatıyordu. Tuhaf, diye düşündüm.

Tanıkların beklediği odaya geçtik ve bir süs tabağını duvardan indirip mekânın benim ofisim olduğunu belirtecek diğer işaretleri de ortadan kaldırdıktan sonra, ifadesini kaydetmeye başladım. Bitirdiğimizde, Amerikalı İnsan Hakları Örgütü mensubu bir araştırmacı olan, tanıklardan biri, beni öbür odaya

çağırdı. "Şirin," diyordu ısrarla. "bu bir tuzak. Eğer Emir Ferşat gerçekten ifade vermek istiyorsa neden hükûmete gitmedi? Hükûmet ona kolaylık sağlayabilecek reformistler tarafından kontrol ediliyor ne de olsa. Neden sana geldi? Bu video yüzünden tutuklanabilirsin. Seni İslam Cumhuriyeti'ne karşı bilgileri çarpıtmakla suçlayabilirler."

"Yasa dışı bir şey yapmıyorum." diye cevap verdim. "Ben bir avukatım ve davam için kanıt topluyorum. "

Ancak uyarısı beni düşündürdü. Açıkçası huzursuz oldum. Bu kaydı elimde tutmamaya karar verdim. Ertesi gün İçişleri Bakan Yardımcısı'nın bürosuna gittim ve kaseti ona bıraktım. Bu bir tuzaksa da en azından kasetin artık benim elimde olmadığını düşündükçe rahatlıyordum.

Günler sonra, bir genç adamın Ensar-ı Hizbullah'ın faaliyetlerini ortaya serdiği bir kasetin Tahran'da ve ülke dışında dolaştığına dair yazılar gazete sayfalarında dolaşmaya başladı. Yazılar özellikle tutucu basında çıkmaya başladığında kaygılanmıştım. İki avukatın bunun sorumlusu olduğu ima ediliyor ve Emir Ferşat'ın annesiyle oğlunun duygusal olarak dengesiz olduğu ve ifşaatları yapması için beyninin yıkandığını iddia ettiği bir röportaja da yer veriliyordu. Bu sırada Emir Ferşat ortadan kayboldu. Babası evlerinin basıldığını ve ajanların onu götürdüğünü söyledi. Emir Ferşat, bekleyen arabaya doğru sürüklenirken babasına "Tam da kaçtığım kişilerin eline düştüm." diye fısıldamıştı.

Takip eden günler gerilim dolu ve endişe vericiydi. Durum kontrolden çıkıyordu. Her gün tutucu basın bu kurmaca kasetle devrimi lekeleyenlere dönük saldırılar gerçekleştiriyordu. Bir mahkeme toplandı ve sorgulanmak üzere çağırıldım. Her geçen gün gitgide tasalanıyordum, bunun benim cezaevine gitmemle sonlanacak bir tuzak olduğuna ikna olmuştum.

İkinci sorgumdan sonraki gece, bazı dostlar ve akrabalar

doğum günümü kutlamak için bize uğradılar. Bütün gece gerginlikle gülümsemiş, yolunda gitmeyen bir şey yokmuş gibi davranarak çikolatalı kekler dağıtmıştım. Fakat hapse gireceğim düşüncesinden kurtulamıyordum ve özellikle de ailemin bunun üstesinden nasıl geleceğine takılmıştım. O gece pijamalarımı giyip, yatmak için hazırlandıktan sonra masama oturdum ve aileme bir mektup yazdım.

Canlarım,

Siz bunu okurken, ben hapishanede olacağım. İyi olacağıma sizi temin etmek istiyorum. Serbest kalacağım ve zarar görmeyeceğim çünkü yanlış hiçbir şey yapmadım. Benim için bir şey yapabilir misiniz? Bir anlığına kalp krizi geçirdiğimi ve hastaneye götürüldüğümü farz etmenizi istiyorum. Korkunç olmaz mıydı? Tutuklanmamdan çok daha kötü olurdu. O hâlde hep bu şekilde düşünün.

Hepinize sevgiler,

Şirin

Cümlelerimin çoğuna "İyi ya da kötü fark etmez." sözünün Farsça karşılığıyla başlama eğilimindeydim. Bu benim sallantılı başlangıçlara sahip olmamdan kaynaklanmıyordu, İslam Cumhuriyeti'nde edindiğiniz tecrübeler, size zarar verir ve nesnel ölçütler kullanma yeteneğinizi kaybedersiniz. Gerçekleri sürekli paramparça komik aynalardan izliyormuşsunuz gibidir ve uzun ya da geniş görünün şeyler öylesine görecelidir ki, nesnel kategorileri tamamen terk edersiniz. Uzun mu geniş mi? Şans eseri ya da maalesef? Kim bilir.

İşte böyle şans eseri ya da maalesef, İslam Cumhuriyeti'nde tutuklanmak üzereyseniz, tutucu basın tarafından uyarılma avantajına sahipsinizdir. Tıpkı haftalık hava tahmini için belli bir sayfayı açmak gibi ya da farklı bölümlere ayrılmış ilanlar

için günlük çok satar gazete *Hemşeri*'yi almak gibi, iki ya da üç muhafazakâr gazetenin baş sayfasını yakında kimin tutuklanacağını anlamak için bir rehber olarak tarayabilirsiniz. Başlıklar iç sayfalardaysa ya da aralıklı olarak ortaya çıkıyorsa, kelepçeler iki ya da üç hafta uzakta demektir. Eğer sizi hedef alan iftiralar her gün baş sayfaya çıkıyorsa, öfke manşetlerde hissedilir hâle geliyorsa o gece bavulunuzu toplayabilirsiniz demektir.

Şans eseri ya da maalesef, muhafazakârlar medya meraklısıydı: basın duyurularını erken gönderiyordu. Böylece Batı medyası saat farkı ve son dakika sınırlamalarına takılmadan haberleri yakalayabiliyordu. Tutuklanmanın gerçek saatine dek yayımlanmamaları için ambargo konması da unutuluyordu. Haziranda bana bir sabah erkenden gelen telefonda olduğu gibi.

"Alo?" dedim.

"Alo?" diye tekrarladı arayan. "Kiminle görüşüyorum?"

"Ben Şirin Ebadi. "

"Bayan Ebadi! Sesinizi duyduğuma çok sevindim! Tutuklandığınızı bildiren bir teleks aldık az önce."

"Gerçekten mi? Ne diyorsunuz..."

O gün telefon susmadı. Saatlerce ve tekrar tekrar gazetecilere hapiste olmadığımı tekrarladım. Kız kardeşim bile Farsça yayın yapan bir Avrupa radyo istasyonundan haber bülteninde duymuştu. "Tamamen bir hata." diyerek onu rahatlattım.

O öğleden sonra saat beşte, 28 Haziran 2000'de nihayet beklediğim telefon geldi. Arayan, "Lütfen Tahran Mahkemesi'nin 16. Şubesine gelin." diyordu. Bu, zaman geldi demekti. Evin'e gidiyorum.

Tansiyon ölçme cihazımı ve yedek diş fırçamı alıp almadığımdan emin olmak için evde son dakika kontrollerini yaparken, kendimi kısa sürede döneceğime ikna etmiştim. Oturma

odasında televizyon izleyen kızlara "Babanızla benim bu akşam bir toplantımız var." dedim. "Akşam yemeğine pizza söyleyin." Öncelikle gitmem söylenen Bakanlıkta Cevat'ın çok uzun süre kalmasından endişeleniyordum, çünkü bu durumda kızlar merak etmeye başlardı.

Mahkeme hâkimiyle görüşme yirmi dakikadan uzun sürmedi. Hâkim, dışarıda beklediğini tahmin ettiğim eşime cezaevine götürüldüğümü söyleyeceğine söz verdi. Gardiyanlar beni arka kapıdan daha önce hiç görmediğim bir otoparka götürdüler. Saat epey geçti, onu geçiyordu ve floresan sokak lambaları otoparkı tuhaf bir turuncu parlaklıkla aydınlatıyordu. O saatte trafik yavaşlamıştı, yeni dua alanını, ikiz minare sarmalını ve yamaç yakınındaki küçük lambalarla yazılmış karmaşık "YA HÜSEYİN" yazısını geçerek otoyola varmamız fazla uzun sürmedi. Şoför yol üzerinde bir büfede durdu ve bana bir soda aldı. Ağzım kurumuştu.

Sonunda Evin'e vardık. Evin, geçen yarım yüzyılda neredeyse tüm siyasi mahkûmların dikenli telli kapısından geçtiği yerdi. Evin, kayınbiraderim Fuad'ın gençliğinin son yıllarını harcadığı yerdi. Düşüncelerim, tarihimizde Evin'in varlığının görünür olduğu erken dönemlere doğru kaydı. Oraya vardığımızda bana sorulan ilk soru için tamamen hazırlıksızdım.

"Ahlaki bir suç sebebiyle mi buradasınız?"

Karanlık bastıktan sonra tutuklanıp Evin'e getirilen kadınlar genellikle fahişelerdi. Bir şok anının ardından, cezaevi gardiyanının benim durumumun da bu olabileceğini varsaydığını anladım.

"Hayır! Neden bahsediyorsunuz? Benim suçum siyasi!"

Can alıcı noktasının "Benim suçum siyasi." sözü olduğu, sürekli yaptığımız bir şakayı anımsadım. Gülmeye başladım, kahkahalarımın durmaması görevliyi öfkelendiriyordu. "Neden gülüyorsun?" dedi öfkeyle.

"Benim suçum siyasi." diye tekrarlayıp duruyordum, gülme krizim isteri sınırındaydı. Kendime gelmemi bekledi, artık gülemeye devam edemediğimi görünce bana tiksintiyle bakıp gözlerini kaçırdı.

"Şimdi herhangi bir şey yazın ve onu götürün."

Bir kadın gardiyan bana uzun bir koridor boyunca eşlik etti ve "en iyi hücre" dediği yere vardık. Başka bir kadın avukat arkadaşım, birkaç hafta önce gözaltına alınmıştı ve şakadan onlara, bana, benim için "en iyi hücre" olan kendi hücresini ayırmalarını rica ettiğini söylemişti. Ve işte şimdi buradaydım. En iyi hücredeydim ve tavan pislikle kaplıydı ve lavabonun suları akmıyordu. Köşedeki metal tuvalet kir ve pas içindeydi. Çekingen bir şekilde "Daha iyisi yok mu?" diye sordum. Diğer hücrelerin içine bakmama izin verdi ve acı bir şekilde gerçekten de en az kötü olanın benimki olduğunu anladım. İçeri dönmek için cesaretimi toplayamadığımdan koridorda kıvrılarak oturdum. Aynı koğuştaki birkaç kadın mahkûm tabaklarını yıkamaya giderlerken yanımdan geçtiler. "Suçun nedir?" diye sordular. Emir Ferşat'ın davası basında "kaset yapanların davası" olarak adlandırılmıştı, bu yüzden kafamı kaldırmadan yalnızca fısıldadım, "kaset yapanlar."

"Gerçekten mi? Adı ne?" diye sordu biri. Diğerleri ise "Ne kadar ödediler?" "Yönetmen yakışıklı mıydı?" gibi soruların cevabını merak ediyordu.

Aman yarabbi, benim bir porno film yapmaktan burada olduğumu sanıyorlar, diye düşündüm kendi kendime. Başımı tekrar eğdim ve kaba seslerinden kurtulmaya çalıştım.

Az sonra hapishane doktoru tansiyonumu ölçmek için hücreme uğradı. O gittikten sonra kapıyı arkasından çarptım, hücrenin pürüzlü lekeli duvarlarına gözlerimi diktim ve önceki haftaların tüm kaygılarının yavaşça uzaklaştığını hissettim. Allah'tan başka hiç kimse ya da hiçbir şeyin bana yardım ede-

meyeceğini anlamıştım. "Yapabileceğim her şeyi yaptım," diye fısıldadım, "ve şimdi sıra siz de." Sonra çantamı yastık yaptım, çarşafımı üzerime örttüm ve uykuya daldım.

Metal kahvaltı tepsisinin tangırtısıyla uyandım. Bir parça ekmek, küçük bir kare tuzlu peynir ve biraz çay. Bir gardiyan kapımı tıklattı ve gerektiği gibi kaydolmam gerektiğini söyledi. Üzerinde adalet terazisinin sahte bir şablonu bulunan mavi hapishane çarşafını uzattı ve onu izlememi istedi. İdari büroya indiğimizde parmak izimi aldılar, boynuma bir numara tabelası astılar ve vesikalık fotoğrafımı çektiler. Gardiyanlardan biri "Evet, ne çalıyorsun?" diye sordu. İran'da biri tutuklandığında evi de kanıt bulmak için basılırdı. Ayetullahların bazıları müzik aleti çalmanın ahlaka aykırı olduğunu düşündüğünden, kızların piyanosunu ya da eşimin sitarını bulduklarını ve suç listeme enstrüman çalmayı da eklediklerini düşünmüştüm. "Hiçbir şey çalmıyorum." diyerek burnumu çektim. Gardiyan beni "Dalga geçmeyi bırak." diyerek tersledi. "Dün geceden beri oynadığın oyunlardan sıkıldık. Şimdi tekrar soruyorum: Ne çalıyorsun?"

"Piyano kızlarıma ait." dedim. "Biliyorsunuz, herkesin müziğe yeteneği yoktur."

Beni buraya getiren gardiyan bir yanlış anlaşılma olduğunu anlamıştı ve belirsiz bir gülümsemeyle ilk gardiyana benim Emir Ferşat davasıyla ilgili olarak tutuklandığımı açıkladı.

Yine gerçek anlaşılmıştı. Benim uyuşturucu bağımlısı olduğumu düşünmüştü! Farsçada uyuşturucu kullanmak için kullanılan fiil, müzik aleti çalmak için kullanılan fiille aynıdır. "Ne çalıyorsun?" aynı zamanda –uyuşturucu olarak– "Ne kullanıyorsun?" manasına gelir. Dün gece isterik bir biçimde güldüğümden uçtuğumu düşünmüştü. Fahişe, porno yıldızı, uyuşturucu bağımlısı. Bu hapishanede hiç kimse bir kadının bilinçli bir mahkûm olabileceğini düşünemez miydi?

Kayıttan sonra, yeni bir hücreye götürüldüm. Bu bir terfi değildi, ama en azından gardiyanlar daha kibardı ve bana özel muamele yaptıklarını fark ettim. Diğer tutsaklar için yemeği dev bir kazandan kepçeyle kâselere dağıtıyorlardı ama bana özel bir tepside *çelo kebap* servisi yaptılar. Birkaç saat boyunca tavana baktım, sonra yere ve daha sonra sıkıntıdan şaşı olmaya başladığımı hissettim. Bu yüzden kapıdaki küçük delikten dışarıyı gözetlemeye başladım. Mahkûmlardan birinin çocuğu yanındaydı ve gardiyanları eğlendirerek koridorda oynuyordu.

Gardiyanların hepsi üniversite mezunuydu ve genç reformlara katılmışlardı. Benim bir çocuk hakları örgütünün kurulmasına yardımcı olduğumu biliyorlardı ve bağlantıyı keşfettiklerinde daha saygılı ve tatlı oluverdiler. Beni, kitapları alabileyim diye gizlice hapishane kütüphanesine soktular. (Teknik olarak erkek mahkûmlara izin veriliyordu, burada bile ikinci sınıftık.) Bana temiz giysiler getirdiler. Fakat beni gecenin korkunçluğundan koruyamıyorlardı. Benin bulunduğum koğuştaki mahkûmların çoğu uyuşturucu bağımlısıydı ve buraya bağımlılıklarını tedavi etmeye yönelik herhangi bir ilaç almadan getirilmişlerdi. Gece boyunca inliyor ve çığlıklar atıyorlardı, korkunç çığlıklar duvarlarda yankılanıyordu, bu sesler yaralı kurtların ya da hayal edebileceğim herhangi bir şeyin sesinden daha kötüydü. Gardiyanlar kendilerini bana yakın hissetmeye başlamışlardı ve kimi zaman gelip hücremde oturuyor ve işlerinden şikâyete başlıyorlardı. Hâllerinden anlıyordum. Zor bir işti. En azından vardiyanızdan sonra evinize dönüyorsunuz ama, diye düşünüyordum kendi kendime.

Cezaevindeki yaşam ritminin tanıdık hâle gelmesi benim için tuhaf olmuştu. Birkaç gün sonra, gardiyanların garip kişilik özellikleri, hücrelerin tozlu kokusu, hatta mahkûmların inlemeleri bile bana normal gelmeye başlamıştı. Üçüncü gün,

genç bir adam beni hücremde ziyaret etti ve beni bir telefon numarasını dışarıya iletmeye çalışmakla suçladı. Kibarca "Böyle bir şey yapmadım." dedim. Öfkelenip kaba ve sarsak hareketlerle çantamı aradı. Şaşkınlıktan dilim tutulmuştu. Sonrasında, hakkında az şey bildiğim sevecen kadın gardiyan hücreme geldi.

"Ne halt etmeye kendini savunmadın?" dedi, gözleri sitemle doluydu. "Neden ona buradaki gardiyanların böyle bir şey bildirmediğini söylemedin? Ne saçmalıyor? Ne lanet bir hukuk fakültesine gittin sen? Eğer burada sessizce oturacaksan hukuk eğitiminin ne faydası var?"

Hiçbir şey söylemedim, sadece yorgunmuş gibi gözlerimi kapadım. Onunla tartışamayacak kadar bitkindim. Yasal bir savunmanın yalnızca hukuki sürece saygı duyulan yerlerde anlamı olacağını açıklamak için moralim hayli bozuktu. Omzuma dokundu, yavaşça içini çekti, Allah'a güvenmemi söyledi ve beni yalnız bıraktı.

O gecenin ilerleyen saatlerinde kapıdaki keskin bir tıklama beni yarı bilinçli uyuşukluk hâlimden sarsarak çıkardı. Kapının diğer yanından bir kadın sesi "Hazırlan, başka bir cezaevine naklediliyorsun." dedi. Aniden, Evin'e varana kadar mücadele etmeyi başardığım korkular bir anda başıma üşüştü. Titreyen ellerimle çantamı toplarken, cezaevinde işkence üzerine okuduğum tüm kısa haber parçaları zihnimde akmaya başladı.

Boş yere sakinleşmeye çalışıyordum. Bana tecavüz etmeye cesaret edemeyeceklerini biliyordum. Ancak "İtiraf ediyorum, evet, ben, Şirin Ebadi, İslami Cumhuriyet aleyhine propaganda yaptım!" diyene kadar çıplak ayaklarımı elektrik kablolarıyla kırbaçlayabileceklerini biliyordum. "Beni nereye götürüyorsunuz?" diye sordum. Sessizlik. "Lütfen, sadece nereye gittiğimizi söyleyebilir misiniz, lütfen?" Ya beni Birleşik Komite gibi hayra yorulmayan ağırbaşlılıkta bir isimle bilinen

korkunç yere götürüyorlarsa? Orada işkence almış yürümüştü. Gittiğimiz yer orasıysa, beni neyin beklediğini biliyordum.

Kimse bana cevap vermedi. "Sadece yürü!" dediler. Cezaevi bloğunun ön tarafındaki karanlık bir avluda bekleyen bir otobüs vardı. Gardiyanlardan biri gözlerimi bağladı ve otobüse binmeme yardım etti. Hareket ettik ve altımdaki koltuğa el yordamıyla oturdum, gözlerimin üzerindeki kumaşın karanlığına bakmaya başladım. Aynı yerde daireler çiziyormuşuz gibi geliyordu. Durduğumuz zaman sendeleyerek otobüsten indim, ellerim önümde sallanıyordu. Biri "Buradan!" dedi. Sesi tanımıştım. Beni mahkemede sorgulayan Ali'ydi. "Sizin için bir mahkeme topluyoruz." dedi. Ellerim değnek gibi bir tahtanın üzerindeydi. "Beni izleyin."

Kör bir hâlde, yalnızca bir değneğin rehberliğinde aklımdan geçen, giderek kötüleşen korkunç şeylerin canlı görüntüleriyle boğuşuyordum. Ağzım kurumuştu ve sessiz kalamıyordum. Ali'ye "Kıyamet gününde hesap vereceksiniz!" diye kulak tırmalayıcı bir şekilde bağırıyordum. "İhmalkâr olan sizsiniz! Beni sorgulamanız gerekiyor, yani bunu araştırmanız. Kaseti gerçekte kimin sızdırdığının izini sürmek yerine, kolay yoldan beni suçluyorsunuz." Tüm öfke ve korkum tüm engellemelerimi çözüyordu. Sesim gitgide yükseliyordu, "Şunu bilin ki, kıyamet gününde sizi asla ve asla affetmeyeceğim! "diye bağırıyordum.

Değnek aniden durdu. Ali, "Gözbağını çıkar." dedi. Gözlerimi kırpıştırdım, gözlerim iri bir adamın omuzlarının üzerinden yansıyan dar bir koridorun loş ışığına uyum sağlamıştı. Koridora sekiz kapı açılıyordu, sekiz hücre kapısı. "Burada su daha temizdir." dedi (diğer koğuştaki kirli su midemi bozmuştu). "Yemekler daha iyi ve geceleri kimse sizi rahatsız etmez. Burada daha rahat edeceksin." diye söz verdi. "Sanırım evde daha rahat olurdum." diye huysuzca

cevap verdim. "Öncelikle, neden buradayım?" Bana cevap vermeden topukları üzerinde döndü, uzun adımlarla koridoru geçti ve kapıyı arkadan kilitledi.

Yeni çevremi incelemeye başladım. Gardiyan yoktu. Bütün hücrelere girip baktım her biri penceresizdi, yerler yıllardır yıkanmadan kullanılmış olduğu açıkça belli olan ucuz ve kirli halılarla kaplıydı. Odalardan birinde, yarısı dolu bir ucuz İran sigarası paketine gözüm takıldı. Sigara içmeyi gerçekten, gerçekten istiyordum. Cezaevinde ufak tefek şeyler satılan büfelerde kullanmak için üzerimizde para taşımamıza izin verildiğinden, buruşuk bir kâğıt parayı masaya bıraktım ve kibrit aramaya gittim. Yarım saat boyunca her hücreyi taradım, köşeleri, halının altını, her yeri. Hapishanede sigara içmemize izin veriliyordu, fakat mahkûmların çakmak ya da kibrit bulundurmaları yasaktı. Hücrenin kapısına vurup gardiyanlardan birini çağırarak sigarayı yakmasını istemek zorundaydınız. Hayatta hiçbir şeyi istemediğim kadar bu sigaralardan birini içmek istiyordum. Fakat cezaevinde hiçbir şey istemeyeceğime dair kendime söz vermiştim. Bu bir prensip meselesiydi. Verme yetkisinin onlarda olduğu herhangi bir şeye ihtiyaç duymayı reddediyordum. Boşuna bir araştırmanın ardından, paketi masaya geri fırlattım, pis kokulu yere kıvrıldım ve uykuya daldım.

Yan tarafımı, beni uyandıracak kadar acıtan bir tekmeyle uyandım. "Ne yapıyorsun burada?" Yağlı ciltli, toplu bir kadın tepemde dikiliyordu.

"Bilmiyorum." dedim uykulu bir şekilde. "Beni buraya dün gece getirdiler. "

"E burası gardiyan odası, o yüzden başka bir yere gidebilirsin."

"Peki." dedim eşyalarımı toplayarak.

"Ne için buradasın ki zaten?" diye sordu düşüncesiz bir kabalıkla.

Seni ilgilendirmez, diye terslemek istedim. Fakat kendime şu dersi hatırlattım: Burada sıkışmış durumdasın, bir şekilde bu insanları kazanmak zorundasın. Soğukkanlı bir şekilde açıkladım.

"Yalan söylüyorsun." dedi, çantamı didik didik ararken. Elbiselerimi aldı ve bana pis kokan lekeli bir çarşaf fırlattı.

"Ama... ama... lütfen giysilerimi geri ver. "

"Alacağın tek şey bu." diye terslendi.

Sonra bir doktor tansiyonumu ölçmeye geldi ve ona giysilerim için ricada bulundum. Her nasılsa, yüzlerce zavallı kadının giydiği yıkanmamış ve iğrenç önlükleri giymek yerine kendi temiz giysilerimle hücrede oturmak büyük fark yaratıyordu.

Eski koğuşu mu yoksa yenisini mi tercih edeceğimi bilemiyordum. Burada yemek listesi daha genişti. Tavuk kebapları, şnitzeller, besleyici tatlılar ve on günde bir, elma! Fakat gardiyanlar abartılı bir şekilde huysuz, bayağı ve pireyi deve yapan cinstendiler; dört tanesi sadece beni gözetim altında tutuyordu ve bu duruma fazlasıyla içerliyorlardı. "Asıl biz senin mahkûmlarınız." demekten hoşlanıyorlardı. Hücremin tavanındaki çıplak ampul her zaman yandığı ve hücrede hiç pencere olmadığı için aydınlık mı karanlık mı olduğu anlaşılmadığından; günün hangi saati olduğunu kestirmek zordu. Gazete okumama ya da radyo dinlememe izin verilmiyordu. Bazen uykudan uyandığımda on dakika mı yoksa on saat mi geçtiğini merak ediyordum. Yeni koğuştaki ilk günden sonra, yalnızlık ve sessizlikten çılgına dönmeye başladım. Eski komşularımın beddua ve küfürlerini, "Sadece biraz eroin!" diye gece yarısı ulumalarını ve bir sigara ateşi için demir kapıları tangırdatmalarını özlemiştim. Bir gün sonra, klostrofobim ve gerginliğim geçti. Peki, diye düşündüm kendi kendime, belki de Evin o kadar da kötü değildir. En azından yer-

leri paspaslamak ya da çöpü atmak gibi şeyleri düşünmek zorunda değildim. Yazma sözü verdiğim makale ya da hazırlanmam gereken duruşma için endişelenmem gerekmiyordu. Fırsatım olduğunda tezlerine bakmamı isteyen öğrenciler yoktu. Yemek pişirmem gerekmiyordu. Ödenecek kira yoktu.

Sorgularım genellikle neredeyse tamamı köhne bir tahta masadan ibaret küçük bir odada yapılıyordu. Görüşmeler saatler sürüyordu, dolambaçlı sorular sürekli tekrarlanıyordu ve yargıç Kur'an'dan tumturaklı ayet alıntılarıyla başlıyordu. Öte yandan beni sorgulayan kişi, Ali, ikisi de oldukça nazikti. Beni şaşırtan bu sorgular değil, zamanın yavaş akışıydı. Hücremin bunaltıcı tekdüzeliğinde, saatler günlere, günler haftalara döndü. Günde beş vakit namaz kılıyordum. Isınma hareketleri ve jimnastik yapıyordum.

Bir sabah, dışarıdan bir yerden bana kahvaltımı uzatan gardiyan, o günkü mahkemem için giyinmem gerektiğini söyledi. Kusurlu bir duruşma için bile olsa, hücrelere hapsolunan binayı terk etme olasılığı kalbimi sevinçle doldurmuştu. Hem Emir Ferşat hem de davaya dâhil olan diğer iki kişinin de tek tip terlikleri ve cezaevi giysileriyle içinde oldukları küçük bir minibüse bindim. Mahkeme binasına girdiğimiz anda, ağır bir uyarılma hissiyle şaşkına döndüm. Bir gardiyan ya da sorgu hâkimi dışında hep yalnız geçmiş olan birkaç yüz saatin ardından, buradaki insan kalabalığı (bizimle konuşmak için polis memurlarını itekleyen ve geçmiş olsun diyenler) bağırışlar ve renkler duyularıma akın etmişti.

Birden kocamın dikkatimi çekmeye çalışan tanıdık sesini duydum. Beni temsil eden avukatla birlikte ilerlemeye çalışıyordu. Bu yalnızca bir hazırlık duruşmasıydı. Emir Ferşat yerine geçti ve cesurca başlangıçtaki ifadesine sadık kaldı. Daha sonra esas olarak aşırı sağcılardan, paramiliterlerden ve muhafazakâr basından seçilmiş olan davacıların suçlamaları

okundu. Emir Ferşat'ın ifadesi sırasında, bir noktada, hâkim sorgu yargıcını, Ali'yi çağırdı.

"İfadesi sorgu tutanaklarıyla örtüşmüyor." dedi.

Ali, "İzin verirseniz ona hatırlatayım." diye yanıtladı.

Bu konuşma duyulabilir şekilde gerçekleşmişti. Biz sürü hâlinde duruşma salonunun dışına çıkarılırken, gözü yaşlı kız kardeşimin öne doğru ilerlemeye çalıştığı gözüme ilişti. İnsan kalabalığını aşmaya başaramadı, ama göz göze gelmiştik.

Cezaevinde on gün daha. On gün daha kahvaltı tepsilerinin tangırdaması, dördünün gözetimini gerektiren bir birlik için öfkeli ama sessiz gardiyanların beni adam yerine koymadığı ve sigara içtikleri bir on gün daha. On gün daha Evin'in ardındaki Elbruz dağlarının, her hafta şair arkadaşım Simin Behbahani ile yanımızdan parlak bandanalı gençler kasetçalarlarıyla geçerken tırmandığımız ılımlı ve kayalık yamaçlarını düşünmek. Genellikle belli bir tepeye çıkar ve oradaki kafede çay içer, dağ havasını içimize çekerek yeşil boğaz manzarasının tadına varırdık. Simin benim ruh ikizimdir ve onun şiirlerinin pek çoğu –kadınların acıları ve hakları üzerine– benim işlerimi de etkilemiştir. Gazellerinden mısralar hatırlayarak daha fazla zaman geçirmek için uğraşıyordum. Gölgelerin sürüklendiği gökyüzünde süzülen canavarların, yağmalanmış deniz kızlarının imgeleri aklıma geliyordu.

Bu son günlerde halüsinasyon görmeye başladım. Süregelen her türlü fiziksel marazım faaliyete geçti. Bel ağrılarım, yüksek tansiyonum, çarpıntılarım hatta çocukluk kekemeliklerim geri dönmüştü. Kendi zayıflığımı suçluyor ve şikâyet etmemeye çalışıyordum. Dişlerimi sıkıyor, tırnaklarım maviye dönene kadar parmaklarımı büküyor ve sızlanmalarımı yutuyordum. "Acı çekmek için doğmadık." sözünü kimin söylediğini hatırlamaya çalışıyordum. Hatırlayamıyordum ve bu yüzden oldukça sinirleniyordum. Metal bir kaşık aldım ve onunla hücrenin

beton duvarlarını oymaya başladım. "Acı çekmek için doğduk, çünkü Üçüncü Dünyalıyız. Mekân ve zaman bize dayatılan şeyler. Sabretmekten başka yapacak bir şey yok."

Sorgular sırasında tamamen açık ve tetikte olmak için hayallerime fazla kapılmamaya çalışıyordum. Sorgu hâkiminin blöf yaparak sizi birisinin ele verdiği yalanıyla o kişiyi ele verecek şekilde köşeye sıkıştırması sık rastlanan bir durumdu. Soruşturmanın ince olmayan fakat klasik bir hilesidir; ben her denemeyi savuşturmayı başardım. Sonunda biri beni ele verdi. Bunun için onu yargılamamaya çalıştım. Ne de olsa insanlar sorgu ve işkenceyle farklı şekillerde başa çıkıyor. İnsanların farklı yapıları, mizaçları ve hassasiyetleri var; bazıları hayatlarını masaya kayışla bağlanacakları, falakaya yatırılıp dayaklar arasında isim vermeye, her şeyi dökülmeye zorlanacakları günü bekleyerek geçirmişlerdir. Fakat kendini fiziksel ve psikolojik baskıya hazırlamış en sert politik aktivistler dahi o an gelene dek çözülüp çözülmeyeceklerini ya da ne kadar dayanabileceklerini bilemezler.

Bazen bunun İran gibi bir yerde aydın ya da aktivist olmanın en üzücü gerçeklerinden biri olduğunu düşünürüm. Muhalifler ya da güvenilir aydınlar cezaevinden çıktığında yalnızca cesur olduğu ve hayatta kaldığı için kutlanmaz, içerdeki tavırları da sorguya çekilir. İhanet edip videoya kaydedilmiş itiraflar yaptılar mı? Mektupları imzaladılar mı? Yoldaşlarının listesini yaptılar mı? Aslında yargılamadan muaf olması gerekeni –bireyin bir işkence türüne tepkisini– yargılayarak sorgulayanların yöntemlerini başarılı kılıyoruz. Bu işkenceye maruz kalma hatta çözülme sırasında doğru bir tavır almak mümkünmüş gibi bütün bu işin mide bulandırıcılığını meşrulaştırıyoruz.

Davanın ikinci duruşması, ilkine oldukça benzer şekilde geçti. Mahkeme bu sefer en azından koridorda kocamla birkaç kelime konuşmama izin vermişti. "Hiçbir koşulda," dedim.

"annemin ya da kızların beni hapishanede ziyaret etmesine izin verme." Her sabah onları düşünerek uyanıyordum, fakat beni bir hapishane üniformasının içinde, parmaklıkların ardında görmelerini istemiyordum. Bu anıyla yaşamalarını istemiyordum. Gardiyan beni götürürken kız kardeşim koşarak geldi ve "İyi misin?" "İyi misin?" diyerek bizi takip etti. Ertesi gün Cevat'ın beni hapishanede ziyaret etmesine izin verildi. Çok kısa konuştuk ve ayrılırken yatağımın başucunda bitiremeden bıraktığım bir romanı, *Manastırların İncir Ağacı'nı* usulca elime bıraktı.

Uyuşuk bir perşembe akşamı, hücremin çamurlu halısı üzerinde, okumak için çok uykulu, uyuyabilmek için fazla endişeli fakat rahatsız bir biçimde yatarken gardiyan kapıma vurdu ve bir telefonum olduğunu söyledi.

Arayan davama bakan hâkimdi ve Evin Hapishanesi'nin demir kapılarından girdikten yirmi beş gün sonra yirmi milyon toman (yaklaşık yirmi beş bin dolar) karşılığında serbest kalabileceğimi söylemek için aramıştı. Sevinçten havaya uçarken hemen evi aradım ve eşime cuma sabahı ilk iş evimizin tapusuyla birlikte mahkemede olmasını söyledim.

Ertesi gün, saatler insana işkence eden bir yavaşlıkta geçti. Ama serbest kalabileceğim haberi beni sakinleştirdi ve kendimi ilk kez dikkatimi romanıma verirken buldum. Akşam olup, elimdeki kitap ağırlaştığında, sırt üstü uzandım ve zihnimin başka yerlerde gezinmesine izin verdim. Kızlarımı yeniden görebilmeyi ve beni kirli hapishane çarşafı içinde görmemelerinin beni ne kadar rahatlattığını düşündüm. Şair arkadaşımla sürdüreceğimi umduğum haftalık yürüyüşleri, günün ilk ışığında yola çıkıp Tahran'ı geride bırakırken karlı vadinin yanında bir çay molası verdiğimi hayal ettim. Bir keresinde müşterilerimden birinin, Akbar Ganji'nin, bana hapishanelerin vazgeçilmezliği ile söylediği şeyi hatırladım. İran'da eğer

halkın önünde cezalandırılmazsan herkes senin rejimle iş birliği yaptığını düşünür, diye beni uyarmıştı.

Cumartesi sabahı kalktığımda artık her köşesini ezberlediğim hücreme uzunca baktım ve duvardaki şekilleri ve yazıları unutmam acaba ne kadar sürecek, diye merak ettim. Saat dokuzda, birkaç parça olan kişisel eşyamı toplamış, karyolaya oturmuş, sabırsızlıkla gardiyanın kapımı çalmasını bekliyordum. Saat beşte, sonunda gelebilmişti. Benim tutuklum olmaktan şikâyet eden iriyarı gardiyan hücre kapısını sonuna kadar açıp, onu takip etmemi söyledi. Koridordan aşağı zahmetlice inerken, kendimi onun hızına ayak uydurmak için zorladım. Oysa ayaklarımın beni her an uçurabilecek kadar hafif olduğunu hissediyordum.

Hapishanenin avlusunda koyu camlarıyla bir ambulans bekliyordu. Bir hapishane görevlisi ambulansın beni bir taksi durağına bırakabileceğini söyledi. Neden bir ambulans? Tahran trafiğinde kimse acil durum araçları için rahatını bozmaz, yani beni çabucak buradan götürmek için olmadığı kesindi. Bu noktada soru sormamanın daha iyi olacağını ve sadece ambulansa binmem gerektiğini düşündüm.

Kalabalık otobana doğru sürerken, arapsaçına dönmüş arabalara, etrafındakileri kontrol eden sıkılmış sürücülere ve iki yanına komik, renkli yazılar yazılmış meyve yüklü toz içindeki kamyonlara sevgiyle baktım. Ve hayatımda ilk defa Tahran'da saat altı trafiğinin büyüsünden bir şey kaybetmediğini düşündüm.

Çok geçmeden, Kuzey Tahran'daki Parkway kavşağı olarak bilinen, hatları bir sürü üst geçitle çizilmiş, genişleyerek uzanan bağlantı noktasına ulaştık. Kırmızı ışıkta durduğumuzda, "ambulans sürücüsü" yanımızdaki taksiye seslendi ve beni eve götürüp götüremeyeceğini sordu. Şaşıran taksi sürücüsü kafasını evet anlamında salladı ve çantamı alıp dışarı çıktım.

"Hasta mısın, *bayan*?" diye sordu dikiz aynasından bana bakarken.

"Hayır," dedim. "cezaevinden yeni çıktım!" Adam şaşırıp kaldı. Ona çabucak endişelenmemesini söyledim. "Hırsız ya da suçlu değilim." dedim. "Ben siyasi tutukluydum."

Yüzümü yakından inceledi ve "Hey, siz bayan Ebadi değil misiniz?" diye haykırdı. Onayladığımda gülümsedi ve serbest bırakıldığım için beni tebrik etti. İki dakika süren nezaket sessizliğinden sonra kendi hüzünlü hikâyesini anlatmaya başladı. Mühendislikte yüksek lisans yapmıştı ve öğleden sonraları bir arkadaşının taksisinde çalışarak küçük bütçesine ek gelir sağlıyordu. Rüşvet ve yozlaşma, enflasyon ve işsizlikten dem vuruyordu. Bir süre sonra dinleyip dinlemediğimle ilgilenmeyi bıraktı. Benden daha dertli görünüyordu.

Eve varmak için sabırsızlanıyordum. Ama yol üstündeki gazete satan ahşap kulübelerin birinde durmadan edemedim. Hapishanede en özlediğim günlük ritüelimdi bu. Kaldırımı bir örtü gibi kaplamış gazete yığınlarına açgözlülükle baktım, o kadar çoktu ki. Yedi ya da sekiz tane aldım, rulo hâline getirip göğsüme bastırdım. Taksi bizim sokağın yokuşunda yavaşladığında evin önünde toplanmış akrabalarımı ve yanlarındaki kurban edilmek üzere getirilmiş koyunu görebiliyordum. Sürücü kapımı açmak için aceleyle dışarı çıktı ve benden para almayı reddetti.

Kapıdan içeri girdiğimde, kızlarım kollarıma atıldı ve uzun süre beni sıkıca kucakladılar. O gece geç saate kadar ayaktaydık ve bolca çay içtik. Kocam bir yığın gazeteyi önüme yığdı, hepsi de ben hapishanedeyken çıkmıştı. Etrafımda konuşmalar devam ederken onlara göz atmaya başladım. Kızlarım yanıma oturmuş, ben yokken hayatlarında olan biteni anlatırlarken neredeyse soluksuz kalmışlardı. Ödevlerinden arkadaşlarına, saçlarını ne tarafa ayırmaları gerektiğine kadar her konuda

bana danışmaya alışmışlardı ve şimdi yokluğumda aldıkları küçük büyük tüm kararları sayıp döküyorlardı.

Ayrıca ben hapishaneye girdikten sonra dünyanın her bir köşesinden arayan ve faks çekenlerin mesajlarını toplamışlardı. Dosyanın büyüklüğü beni bile şaşırttı. Yıllar içinde uluslararası şöhretim yavaş yavaş artmıştı ve bunun ne kadar çok ve yaygın olduğunu gösterecek sayıda mesajı sık almıyordum.

Son kalan birkaç nota göz atarken gece yarısını çoktan geçmişti ve akrabalar tek tek gitmeye başlamışlardı. Oturma odamıza sıcak bir sessizlik yayıldı. İşimin kötü yanlarını evin dışında tutmayı yıllar içinde bir alışkanlık hâline getirmiştim. Birçoğu ürkütücü bir vahşetin kurbanlarını içeren davalarım hakkında fazla konuşmazdım, kızlarımın bu acı verici detaylara maruz kalmalarında bir neden görmezdim. Tabi ki telefonda yaptığım görüşmelere kulak misafiri oluyor, çalışma günlerimin davalar ve müvekkillerimi görmek için hapishaneye yapılan ziyaretlerle dolu olduğunu biliyorlardı. Ama bir denge kurmanın ve işimin etrafına bazı sınırlar çekmenin önemli olduğunu hissetmiştim. Becerebildiğim kadarıyla, akşam yemeği sohbetlerimizi basit tutmaya, kızlarımla şakalaşmaya ve normal bir atmosfer yaratmaya çalıştım. Hapisten çıkışımla evde herkes gibi bir anne olma çabam, uzun vadede sadece daha zorlu bir hâl alacaktı. Ertesi sabahtan itibaren sanki bir konferans için uzaklaşmışım gibi davranmaya başladım ve onlara dönüşte bir hediye getirmemiş olmam dışında, o günü, durum sanki gerçekten buymuş gibi geçirdik.

Eminim yüzlerce sorunuz vardır. Bütün bunlar ne anlama geliyor? İzzet'e neler oldu? Benim davama ne oldu? Uğruna hapse girdiğim İzzet'in davası, sonunda düştü. Devrim mahkemesi, resmen suçlanan kimse olmadığı ve İzzet de öldüğü için davayı sonlandırdı. Sonuç olarak hâkimler dosyalarını

kapattılar ama İran halkının zihninde dava tamamen açık kaldı, bugün de hâlâ öyle olmayı sürdürüyor.

Tüm bunlardan geriye kalan ne oldu? 1979 Devrimi'nden beri yaşanan en huzursuz dönemin ardından süregelen etkiler neydi? İzzet İbrahimnezhad adlı genç bir şairin, devletin vatandaşlarını avlamasına izin verdiği paramiliterler tarafından vurulmasının etkileri? Bana sıklıkla sorarlar; neden İran'ın genç nüfusu ayaklanmadı diye. Madem hoşnutsuzlukları bu kadar derin, duydukları yabancılık hissi bu kadar geri dönülmezdi ve İran nüfusunun yüzde yetmişini oluşturuyorlardı, o zaman kayıtsızlıkları neyle açıklanabilirdi?

Ama sadece bir göz atalım. Başkaldırmanın kişisel bedelinin ne olduğuna bir bakalım. İzzet bir gazetenin kapanmasını protesto etti ve bir yatakhanede öldürüldü. Oturma eylemi düzenleyip sürdürecek kadar cesur olan ve politik görüşlerini gizlemeyen öğrencileri nelerin beklediğini hayal edin. İran'ın en büyük öğrenci örgütü son yıllarda hep, sözüm ona reformculardan tutun da Başkan Hatemi'ye kadar herkesin 1999'un o karanlık günlerinde onları yalnız bıraktığından şikâyet eder. Kurban edilen İzzet, kışkırtıcı olarak damga yedi ve takip eden davalarda saldırganların hiç biri adalete teslim edilmedi.

Geriye kalan başka ne oldu? 1999'dan sonrasına bir çizgi çekip, bu zaman diliminden sonra İslam Cumhuriyeti'nin bir şekilde kesinlikle değiştiğini söyleyebilir miyiz? Diyebilirsiniz ki, bunca zaman dünyada olan bitenden haberi olmayan rejim, halkının hoşnutsuzluğunun derinliğiyle yüzleşmek zorunda bırakıldı.

Peki ya resimde İzzet'in kanlı gömleğini taşıyan, bu hikâyeyi onunla başlattığımız genç Ahmet Batebi? Kahverengi gözleri, kırmızı bandanası ve Che Guevara bakışlarıyla bu resmi daha da akılda kalıcı yapan genç. Dinî lider infazını durdurdu ve cezasını on beş yıla düşürdü. Bir gün ev izinlerinden birinde beni ziyarete geldi, kilo almıştı ve saçları o

meşhur fotoğrafında olduğundan daha kısaydı. Beden dilinden yayılan mesaj yenilgiydi.

"Koluma markörle 'Ahmet Batebi' yazdılar. Bana bir vasiyetname hazırlatıp gözlerimi bağladılar. Beni bir odaya sürükleyip, dizlerimin üzerine çökmem için zorladılar. Bir silah sesi duydum. Bayılmışım. Uyandığımda yerde yatıyordum ve merak ettiğim 'öbür dünyada' olup olmadığımdı. Eğer öyleyse neden tıpkı hücreme benziyordu? Dirseklerimi beton duvara vurmaya başladım. Eğer öldüysem acı hissedemem diye düşünüyordum. O hapishaneye girdiğimde masumdum. Sadece bir mahkûm olarak değil, bir insan olarak masumdum. Belki bir gün serbest kalacağım. Ama geleceğim o hücrenin duvarları arasında kayboldu. Gördüklerimden sonra, bana yaptıkları onca şeyden sonra tekrar nasıl bir insan olabilirim ki?"

Büyük kızımla aynı yaştaydı. Kanepemde oturmuş hüzünlü hikâyesini bana anlatırken tek düşünebildiğim şuydu; "Ya bunlar benim kızımın başına gelseydi?" Tanrı aşkına ne yapardım o zaman?

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Reformun Gölgesinde

"Çikolatalı kek mi yoksa kremalı kahve mi istersin?" Hafta sonu yirmi üç yaşına girecek olan kızım Nigar'a sordum. Mutfaktaki küçük masaya oturmuş doğum günü partisinden önce almamız gerekenlerin listesini yapıyorduk. Ben tavuklu salata (*olivieh),* bolca patates salatası, pirzola (*kotlet)*, etli ve patatesli kanepeler hazırlayacak, gece boyunca atıştırabilecekleri soslar yapacaktım. Gecenin sonlarına doğru, sohbet etmekten, dans etmekten ve müziğin sesini açmaktan yorulduklarında yanına safran usulü Şam fıstıkla bezenmiş ve gül suyu ile aromalandırılmış İran dondurması ile servis edeceğim kekten sunacaktım. "Unuttuğum biri var mı?" diye sordu Nigar, listeyi baştan aşağı kontrol edip bir yandan uzun kahverengi saçından bir tutam parmağına dolarken. "Dokuz gibi gelmeleri gerekir, değil mi?"

2003 yılında doğum günü partisi düzenlemek, doksanlara nazaran daha farklı bir girişimdi. O zamanlar gençlerin bir araya geldiği herhangi başka bir durumda olacağı gibi heyecan kaynağıydı. O zamanlar kızlara arkadaşlarını erken çağırmalarını ve müziği sokaklar hâlâ trafik gürültüsüyle doluyken açmalarını söylerdim. Akşam yemeğini saat 10'dan sonra servis etmeye dikkat eder ve böylece onlar yemek yemekle meş-

gulken, sokağın başından kolayca duyulacak olan müziğin sesini açmalarını engellemeye çalışırdım. Çoğunlukla bunda pek başarılı olamazdım. Çünkü kaçınılmaz bir şekilde o ses düğmesi evi titretene kadar kendini açar ve tüm mahalle bunu duyardı. Eşimden dışarı çıkıp, bütün caddeyi gezmesini ve sesin nerelere kadar ulaştığına bakmasını isterdim. Mumları yakıp, pastayı keserken o ana kadar açığa vurduğumdan çok daha endişeli olurdum. Ve albümümüzdeki doğum günü fotoğraflarının yarısında dudaklarımda gergin bir gülümsemeyle yer alırdım.

O yıllar artık geride kalmıştı. Neyse ki, kızlarımın yetişkinlik dönemi İran'ın reform yıllarına denk gelmişti, ılımlı Başkan Hatemi'nin sistemin burnunu insanların özel hayatına sokmalarına müdahale ettiği 1997'den başlayan aralıksız bir süre. Bunun için şükrediyordum. Onun başta olduğu yıllardan önceki baskıcı dönemde gençlerin ebeveyni olduğumuzu hayal bile edemiyorum. 90'ların başı ve ortalarında gençler evrensel kültürden izole olmanın umutsuz sosyal ortamında ve en masum eğlence olanaklarından bile uzaktılar. İnternet henüz okullara ve evlere ulaşmamıştı. Kadın giyimindeki yasaklar hâlâ katı biçimde uygulanıyordu ve kamu alanları gergin ve düşmanca tavırlar sergileme alanı olma potansiyelini sürdürüyordu. Gençler sadece tepelere tırmanış yapmak istedikleri için bile ahlak polisi tarafından götürülme riskiyle karşı karşıyaydı. Siyah ve lacivert gibi koyu tonlar dışında bir şeyler giymek genç kadınların polisler tarafından taciz edilmesine sebep olabiliyor, azıcık makyaj ya da en açığından tırnak cilası sürmek bile tutuklanma ve kırbaçla sonuçlanıyordu.

Reform dönemi, tüm siyasi hoşnutsuzluklarına rağmen, günlük hayatımı rahatlatmak adına pek çok şey yaptı. Ahlak polisi ortalıktan kalkmadı ama her yere hakim işgalcilerden arada bir ortaya çıkan baş belalarına doğru geriledi. Bu değ-

şimde Hatemi'nin çok az bir rolü vardı. Bunun asıl sebebi kızlarımın sürü olmaktan vazgeçen kuşağının direnmeye başlaması; sayılarının çokluğu ve cesaretleri, devletin kurallarını önceki gibi uygulamasını olanaksız kıldı.

Şimdi bir doğum günü partisi planlamak zamanlama stratejileri ve savunma manevraları geliştirmeyi gerektirmiyordu. Artık kızların evden sandaletle çorapsız çıkmalarını ya da açık renk eşarp takmalarını dert etmek zorunda değildim. Eğer bir aile yemeğine erkek kuzenleriyle birlikte katılıyorlarsa, on dakika geciktiler diye bir kontrol noktasında yaşanacak felaket senaryoları kurmuyordum kafamda.

Toplumda hâlâ gerçek neşe içinde sosyalleşmek hayal edilemezdi. Bazen kızlarımın yirmi yıl kadar önce İran'dan Los Angeles'a taşınmış eski İranlı şarkıcıların albümlerini dinlediklerini duyardım. "Bu Mahasti, değil mi?" diye sorardım. "Yoksa Hayeeh mi?" İnanamayarak yüzüme bakarlardı. "Anne, sen bunu nerden biliyorsun?" Sanki bedenlerinden çıkıp müzik setinden şimdi bize gelen bu sesler bir zamanlar Tahran'ın otel ve restoranlarında canlı müzik yapan şarkıcılar değillermiş gibi. Kızlarım ve birçok genç insan için, böyle bir dönemi derinlemesine anlamak güçtü. Çünkü kadınların toplum içinde şarkı söylemelerini yasaklayan bu İran, bildikleri tek gerçeklikti. Onlar için taciz edilmeden doğum günü partilerine katılmak ya da kayak yapmaya giderken bir kontrol noktasında durdurulmamak ilerleme sayılırdı.

Yaşanan tacizlerin azar azar hafiflemesiyle Tahran'da toplumsal kültür yeniden canlandı, şehrin her yanına kafeler yayıldı, parklar açık hava konserleriyle doldu, yeni sanat galerileri açıldı ve düzenli sergiler düzenlenmeye başlandı. İnternet sohbet odaları ve sanal günlükleriyle gençleri birbirine bağladı ve görünen o ki bir süre Tahran gençliğinin çoğu orkut.com gibi siteler üzerinden birbirleriyle iletişim hâlindeydi. Şehrin

üzerinde kalın bir duman bulutu hâlâ gezinse de, cuma sabahları dağlara giden gençlere motosikletleri üstündeki paramiliterler gözdağı verse de, ara sıra parti ve kafelere yapılan baskınların haberleri gelse de, yirmi iki yaşındaki bir genç gözüyle bakıldığında şehir yine de 90'ların başına oranla canlı ve hoşgörülü bir yerdi.

Bu dönüşümler, yine de, İran'ın beyin göçünü durduramadı. Üniversiteler hâlâ yüz binlerce yetenekli mezunu, fırsatların çok az olduğu ve gerçek ilerleme şansının olmadığı bir iş piyasasına sürüklüyordu. Hırslı genç kesim hâlâ Batı'nın onlara çok daha doyurucu ve kazançlı bir gelecek vaat ettiğine inanıyor ve kitleler hâlinde ülkeyi terk ediyorlardı. O sene, benim Nigar'ım bile lisans eğitimi için Kanada'ya taşınma seçeneği ile karşı karşıya kaldı.

Haftalarca, İran standartlarına göre oldukça yakın sayılan ailemizin kıtalara dağılması ve belki de sonsuza denk böyle kalması ihtimaliyle karşı karşıya kalıp, yemek masasının etrafında toplandık ve telefonlara bakma işini telesekretere bırakarak bu kararı tartıştık. Eğer Nigar İran'da kalırsa bir iş bulabilir ve çoğu İranlı genç gibi maaşının mütevazi dairesinin kirasının yarısını bile karşılamadığını keşfedebilirdi. Doktora eğitimine burada devam edebilirdi ancak alacağı eğitim Batı'nın yüksek eğitim standartlarıyla güç bela mukayese edilirdi. Ayrıca, İran'daki birçok fırsatta olduğu gibi doktora programlarına giriş de politik bağlantılarla yakından ilgiliydi ve benim kızım olması sebebiyle devlet üniversitelerinden kabul alamayabilirdi.

Eğer konu yalnızca kızımın en iyi elektrik mühendisliği doktorasını hangi ülkede yapacağı olsaydı, seçim kolay olurdu. Ama bundan başka kaygılanacak şeyler vardı. Elbette Nigar'ın mesleki anlamda yapabileceğinin en iyisine erişmesini istiyordum ama bir yandan biliyordum ki Batı'nın özgür-

lüğünü ve rahatını yaşadıktan sonra İran'da yaşamaya geri dönmek onun için kolay olmayacaktı. Yirmili yaşların sonunda okulunu bitiren parlak bir genç için, eğitimine harcadığı yıllarını dünyanın en güzel şehirlerinden birinde, rekabete dayalı bir ortamda iş gücüne çevirme şansını geri çevirmek çok zor olurdu. Onu orada tutacak şeyin Montreal'in kaldırım kenarlarındaki kafeleri ve yazın düzenlenen caz festivalleri olmayacağını biliyordum. Katkısının saygı göreceği bir ortamda çalışma şansı ve iş arkadaşlarından sürekli beslenebileceği bir ortam için kalacaktı. Sabah kalkıp, üzerine yeni takım elbisesini giyip cıvıl cıvıl bir caddede eşarpsız yürürken kendini dinamik ve hayat dolu bir evrensel kültürün parçası olarak hissetmenin ne kadar çekici geleceğini düşündüm. Kendisi için böyle bir şeyi istememesi mümkün müydü? Son on yılını ev ödevleriyle geçirmiş, bunu başarmış ve severek öğrenmiş kızım için benim istememem mümkün müydü?

Bu işin aynı zamanda olumsuz tarafları da olduğunu Nigar'a anlatırken bencillikten uzak durmak için mücadele ettim. Genç bir kadın için hayatıyla ilgili böyle bir karar vermek zaten güç olduğundan cesaretini kırmak istemiyordum ama yurt dışında okumanın onun bilimsel gelişimini genişleteceği gibi kişisel ve duygusal hayatını güçleştireceğini de bilmesini istiyordum. Başlangıçtaki yalnızlık ve yabancılık hissi bir yana, Nigar kendini İranlıların çok az olduğu bir nüfusun içinde bulacaktı. Yirmili yaşları, aynı görüşte olduğu insanlarla ve iş arkadaşlarıyla tanışacağı ve belki aralarından bir eş seçeceği yıllar, dar ve kısır bir çevrede geçecekti. Tahran'da, en azından, daha büyük bir çevresi olacaktı.

Sonunda gitmesi gerektiğine karar verdik. Karar verildikten sonra hislerimi bastırdım ve hepimize bunun nihai bir ayrılık olmadığını hatırlatmaya başladım. Ayrıldığı gece, yazın sonlarına doğru ılık bir akşam, Kur'an'ı çıkardım ve kapı giri-

şinin yüksek bir yerinde tuttum, böylece altından üç kere geçebilecekti. Devrimden bu yana sevdiklerimizi uğurlarken yapmayı alışkanlık edindiğimiz bir ritüeldi bu. Babası ile birlikte onu güney otobanını kullanarak, sakallı ve kasvetli savaş şehitlerinin yükselen duvar resimlerini ve Filistin intifadasını destekleyen afişleri geçerek havaalanına götürdük. Havaalanına giden üç sıralı, dört şeritli yola döndük, Hac ibadeti ve Mekke ziyareti için ayrılmış terminali geçip Mehrabad Havaalanı'nın uzun yıllar oyunca birçok acılı ayrılığa sahne olmuş, tanıdık gri ana binası önüne park ettik. Yakında hükûmet Tahran'ın güneyindeki Saveh şehrinin dışına İmam Humeyni Uluslararası Havaalanı'nı açacaktı. Ama biz şimdilik, solgunlaşsa da tarih içinde ayakta kalmış, şehrin güneyine yaslanmış Mehrabad'dan yolculuk ediyorduk. Aileler küçük park alanını doldurmuş, ellerinde bagajlar ve çiçeklerle paslı, derme çatma bagaj taşıma arabaları için bakınıyorlardı.

Şık takım elbiseli iş adamlarının yanında cübbeler ve sarıklar içinde mollalar uzun adımlarla ilerliyorlardı. Kara çarşaflı kadınlar ve tül gibi incecik eşarp takmış yüksek topukları üstündeki kadınlar da öyle.

Nigar'la birlikte kadınlar için ayrılmış güvenlik sırasına girdiğimde, arkası iki büyük Ayetullah resmine dönük kara çarşaf içinde ciddi bir kadın kızımın biletini incelerken son düşüncelerimi toparladım. "Tek umduğum okulu bitirdiğinde bize geri dönmen." diye fısıldadım. "Ne kadar kazandığının çok önemi yok. Yaşam tarzın çok masraflı değil ve biz de sana yardım edebiliriz. Sadece bir şeyden emin olmanı istiyorum. Biliyorum burada işler her zaman kolay değil," dedim, çarşaflı kadına ve duvardaki resimlere bir baktım. "ama sana ait bir ülkede kalbinin her zaman daha ferah olacağını bil." Boğazımda bir şey düğümlendi. Yüz hatlarımın, Nigar'ın "ciddi surat" dediği biçimde şekillendiğini biliyordum. Onu güvenlik şeridinden geçirdim ve uzaklaştım.

En zoru yokluğunun ilk haftasıydı. Nostaljiye pek meylim yoktur, özellikle sürekli çocuklarının geçmişinde yaşayan İranlı anneler gibi bıktırıcı olanına. Ama o ilk hafta en basit ses ya da koku beni Nigar'ın ergenlik dönemine sürüklüyordu. Üniversite sınavına hazırlandığı ve bizden mutlak bir sessizlik beklediği, babasını ve beni haberleri radyodan dinleyelim diye banyoya sürüklediği yaza. Ülkenin her tarafında aydınların ölü bulunduğu o karanlık yılda elinde Agahta Christie'nin *On Küçük Zenci* romanı, yüzünde muzip bir gülümseme çalışma odamdan içeri girdiği ana. Mezuniyetinden bir gece önce, elini beline koyup, "Sakın yarın bana bilmem kim açlık grevinde ya da birileri az önce hapse gönderilmiş filan deme. Sadece orada ol." deyişine.

Şans eseri, Nigar'ın İran'dan ayrıldığı yıl işim beni her zamankinden daha fazla meşgul etmeye ve dikkatimi dağıtmaya yetmişti. 2003 yılıydı, reformcuların Meclisi üstün bir zaferle süpürdüğü ve on dört ileri görüşlü kadın milletvekilinin meclise girişinden üç yıl sonraydı. Ama o üç yıl içinde kadınlar oturacak yer bulamamışlardı. Kelimenin tam anlamıyla, gerçekten oturacak sandalyeleri yoktu. Eğer İslam Cumhuriyeti'nde kendilerini Meclise sokmayı beceriyorlarsa oturacak bir yer de ayarlayabilirler, diye düşünebilirsiniz. Ya da en azından Meclisteki bu oturacak yer saçmalığını topluma şikâyet edebilirlerdi. Hiçbirini yapmadılar ve ben bunları tesadüf sonucu öğrendim.

O yıl kadın milletvekillerinden biri, bana Aile Yasası'yla ilgili bir önerge hazırlamamı teklif etti. "Kadın haklarını genişleten bir şeyler yaz ama İslam'la uyumlu bir şekilde olsun." dedi. "Böylece söylediklerimizi savunabilelim." Kabul ettim ve bir öğleden sonra kadınlar grubu tarafından taslağımı tartışmak üzere Parlamentoya öğle yemeğine davet edildim. Arabamı şehir merkezine doğru, Sepah Bulvarı'ndaki eski

binaya sürüp taş kapıya uzak olmayan bir yere park ettim. Meclis kafeteryasındaki yemeğin şatafatlı ya da bilinçli olarak lümpen bir şekilde sunulmamasına memnun olmuştum. İran'da öğle yemekleri uzun süredir statünüz hakkında mesajlar içeriyordu; Şah rejimi altında Paris'teki restoranlara yapılan öle yemeği gezintileri lüks düşkünlüğünü yansıtırdı. Devrimin ilk günlerinde ise öğle yemekleri, Müslüman proletarya zaferinin altını çizmek için özensiz ve yemekhane tarzında hazırlanırdı. Oysa bu öğle yemeği normal bir öğle yemeği gibiydi. Yemeğe bunca anlam yüklemeye çalıştığımız onca yıldan sonra bu iyi bir şeydi.

Çaydan sonra konuşmak üzere kadınlar için ayrılmış özel odaya geçtik. Koridorun sonuna yaklaştığımızda ilk korkutucu işaret gelmişti; odanın kapısı yoktu, sadece bir perde vardı. Yerde sadece makinede dokunmuş bir halının serili olduğu boş bir odaya girdik. Gözlerim hâlâ başka bir kapı arıyordu, bizi, oturup çalışacağımız asıl odaya götürecek bir kapı. Fakat diğerleri eşyalarını bir yana koyup bağdaş kurarak yere oturdular. "Neden hiç sandalye yok?" diye sordum. "Neden bir fotokopi makinesi bile yok burada? Burası *meclis*!" "Şey, birçok kez bir fotokopi makinesi istedik." diye söze başladı milletvekillerinden bir tanesi. "ama bize kendi ofis gereçlerimize sahip olmak için sayımızın çok az olduğu söylendi. Erkeklerin ofisini kullanmamıza izin var tabi ki ama biz burada olmayı tercih ediyoruz. Çünkü orası genellikle çok sıcak oluyor ve burada en azından çarşaflarımızı çıkarıp biraz nefes alabiliyoruz."

O anda kalbim biraz kırılmıştı. Burada Meclisteydik! Bu kadınların dışarıdaki milyonlarca kadını temsil edip durumlarını düzeltmeye başlamaları gereken yerde ve onlar kendilerine bir masa bile temin edemiyorlardı. Kurumun içindeyken elde edebildiğiniz buysa toplumda etraflıca başarabildiğiniz ne olabilirdi ki? Çok sıcaktı ve örtülerimizin (*roopoosh*) katları ve

çarşaflarımız çok ağırdı. Onları çıkarıp halının üzerine yerleştik. Milletvekillerinden biri uzandı ve uyuklamaya başladı.

"Sanırım sunacağım çözümü seveceksiniz." diye söze başladım. Yasa taslağını açıklamaya başladım. Boşanma haklarıyla ilgili elde etmek istediğimiz her şeyi nasıl içerdiğini ve gerektiğinde arkasında durabileceğimiz şekilde nasıl şeriatla uyumlu olduğunu. Milletvekilleri bunu sevmişti. "Harika," dedi içlerinden bir tanesi. "ama lütfen şimdilik bunu hazırlayanın siz olduğunuzu açıklamayalım. Bu Meclisteki herkes reformist değil. Kökten dinciler de var, söz sahibi olanlar. Eğer bunu sizin hazırladığınız öğrenilirse tasarı kaderine mahkûm edilebilir."

İki ay sonra tasarı, oylamaya bile gidemeden çeşitli meclis komisyonlarında ön onay için tıkanıp kalmıştı. Milletvekilleri, komisyonu, yasanın İslami şartlara uygun olduğuna ikna edememişti. Beni gelip tasarının nasıl uyum gösterdiğini açıklamam için çağırdılar. Kabul ettim ve ertesi gün öğleden sonra Meclis binasındaydım. Yaklaşık yirmi milletvekili oradaydı, çoğu sarıklı din adamıydı ve sadece iki kadın vardı.

En önemli bölüm boşanma ile ilgili olanıydı. Mevcut yasanın dayandığı İslam yorumunda, bir erkek bir kadını kolayca boşayabilirdi. Bir ağacın altında ya da bir kebap salonunda sadece "Boş ol! Boş ol! Boş ol!" diye bağırması yeterliydi ve işlem tamamlanmış olurdu.

Bir kadın içinse boşanmayı gerçekleştirmek neredeyse imkânsızdı; süreci başlatabilmesi için bile kocasının yazılı iznini alması gerekiyor ve akıl sağlığı bozukluğu, kısırlık ya da başka büyük bir yetersizliğini ispat etmek zorunda bırakılıyordu.

Klasik İslam kuralları ya da şeriat boşanmaya her zaman bu kadar katı bir şekilde yaklaşmaz. Ama İran kanunlarını hazırlayanlar bunun en sert yorumunu tercih etmişlerdi.

Örneğin şeriatta düşünce tarzlarından biri şöyledir; kadın başlık parasını geri öderse kocasını beğenmediği gerekçesiyle onu boşayabilir. Buradaki niyet kadını tek taraflı olarak evlilikten kurtarmaktır ve başlık parasını geri ödemek, kadının yetersizliği ya da kendi rızasıyla boşanması durumunda da uygulanır. Ama kadının hoşnutsuzluğunu içeren boşanmayla ilgili İran yasaları, hem kadının başlık parasından vazgeçmesini hem de kocasının iznini gerektiriyor. Bu da kadının işini sağlama almasını zorlaştırdığı gibi aynı zamanda maddi olarak dezavantajlı hâle getiriyor.

Yasamın taslağını hazırlarken eski hukuk kitapları arasında saatler geçirdim. İslam yasaları yüzyıllar önce kuşaktan kuşağa devredilmiş ve incelenmişti. Onu uygulayanlar, öğrenciler, hukukçular ve avukatlar kaynak olarak hep eski metinlere başvururlar. Yüzyıllar boyunca İslam hukukçuları bir kadın ve bir erkeğin dünya üzerinde karşılaşabileceği her durumu öngörmüş ve her biri için şeriatın uygulayacağı yasanın altını çizmişlerdi. Bazı durumlarda kadının kocasını boşamak isteme nedeninin erkeğin kısırlığı, akıl sağlığının bozuk oluşu ya da kadına kötü davranması olmadığını ama sebebin sadece kadının kocasından hoşlanmaması olabileceğini düşünmüş ve kadını bu durumdan kurtarabilecek yollar sunmuşlardı. Yasayı tasarlarken eski metinlerde sunulan bütün bu önerileri dikkate almıştım.

Komisyona tasarıyı savunurken yanımda oturan buyurgan gelenekçi bir din adamı, cübbesini toplayıp bana dönerek, "Neden boşanırken erkeğin onayını almak gerekmediğini yazdınız?" diye sordu.

"Çünkü gerekli değil," diye cevap verdim. "ve bunu size kanıtlayayım." Şia hukuk kitabını, *Shar-e Lomeh*'i çıkardım. "Bu sizin ilahiyat fakültesinde okuduğunuz ve molla olmak için sınava tabi tutulduğunuz kitap." diye belirttim. "Burada

hiçbir sayfada erkeğin onayının gerekli olduğu yazmıyor. O zaman neden gerekli olduğunda ısrar ediyorsunuz?"

Tek kelime etmedi ama bir memuru başıyla çağırdığını fark ettim.

Bir dakika sonra başka bir memur eliyle omzuma dokundu. "Sizin için bir telefon var." dedi. Şaşırmıştım. O öğleden sonra kimseye Mecliste olacağımı söylediğimi hatırlamıyordum. Aileyle ilgili acil bir durum olabileceği şüphesiyle acele ettim.

"Telefon nerede?" diye sordum koridora çıktığımda.

"Telefon görüşmesi yok. Sizi yeterince dinledik. Şimdi oylama yapmak istiyorlar. Ve onlar oylama yaparken içeride başka kimse duramaz."

"En azından geri dönüp çantamı ve dosyalarımı alabilir miyim?"

"Hayır, burada bekleyin. Onları sizin için ben getiririm."

Yanımdan ayrılmadan içeride hâlâ adliyeden bir kadın temsilcinin olduğunu hatırladım. "Neden oylama sırasında o içerde kalabiliyor ama ben çıkıyorum?" diye sordum.

Memur, "O adliyeden, o farklı." diye geveledi.

Aslında oylama olmayabilir mi, sadece beni dışarı atmış olabilirler mi, diye merak etmeye başladım. Beni bu tartışmadan fiziksel olarak uzaklaştıracak kadar utanmaz mıydılar?

O akşam milletvekillerinden biri beni evden aradı. "Çok üzgünüm." dedi. "Seni dışarı attıklarını bile yarım saat sonra anladık. Ne olduğunu anladığımızda duruma itiraz ettik. Hiç olmazsa özrümüzü kabul et."

Sonuçta tasarı geçemedi. Kadın grubunun bunu neden kendi dönemlerinde sunmadıklarını anlayamadım. En azından savaşmak için iki verimli yılları olurdu. Belki de bir masa ve fotokopi makinelerinin olmaması, yasama yetkilerini de etkilemişti, kim bilir? Meclisteki o öğleden sonra İran'ı yöneten tutucuların bana olan tavırlarında mantığı terk ettiklerini kanıtlamış-

tı. Bazen beni Meclisteki bir toplantıdan çıkarmak gibi küçük engeller çıkarıyorlardı karşıma. Bazen de beni direk olarak tehdit ediyorlardı, kendi korkumla kendi yoluma taş koymamı umarak.

Davayı bırakmam için uyarıldığım bir olayı özellikle hatırlıyorum. Çünkü çok yakın bir arkadaşımın, yıllarca bana sırdaşlık etmiş aktivist bir avukat olan Mehrangiz Kar'ın eşi, gazeteci Siamak Pourzand ile ilgiliydi. 2001 yılının sonlarında, yetmiş bir yaşındaki Pourzand, sonradan "monarşist ve karşı devrimcilerle bağlantısı olmak", "casusluk ve devlet güvenliğini tehdit" ve "gençleri kışkırtmak" gibi iddialara kadar varacak olan belirsiz suçlamalarla tutuklandı. O zamanlar sistemin bağımsız basına toleransı gittikçe azalıyordu ve cuma namazlarında önde gelen bir Ayetullah cemaati, bir Amerikan ajanının reformcu gazetecilere dağıtmak üzere bir çanta dolusu parayla İran'a girdiği konusunda uyardı. Bu konuşma bağımsız düşünen gazetecileri gözden düşürmek için yeni bir hareket başlattı ve kızı yurt dışında monarşist muhalefeti destekleyen Pourzand doğal olarak ilk hedeflerden biri hâline geldi.

Sistem onu gözaltına aldığında devlet televizyonu, Pourzand'ın daha ince ve kulağa hiç de doğal gelmeyen sesinden sürgündeki İran muhalefetiyle iş birliği yaptığını "itiraf ettiği" bir röportaj yayınladı. Birçok gazeteci ve aktivist bir güvenlik merkezine çağrıldı ve Pourzand'ın onlara karşı yaptığı sözde açıklamalara dayanarak taciz edildi. Ben de çağrılanlardan biriydim ve bana Pourzand'ın suçladığı kişilerden biri olduğum söylendi. Sorgucu bana yurt dışına yaptığım gezide kiminle buluştuğumu ve bunun gibi, birinin politik tanıdıklarını açığa çıkarmak için tuzak amaçlı sorulmuş önceden kestirilebilir sorular sordu.

Birkaç akşam önce, gece yarısına doğru kızlarımla eve dönerken iki tuhaf adam sitemizin önünde yanımıza yaklaştı.

Ellerinde birkaç solgun çiçek, ortalıkta şüpheli bir şekilde dolanıyorlardı. Hukuk danışmanlığına ihtiyaç duyduklarını söylediler ve onlara beni iş saatleri içinde ofisimden aramaları gerektiğini söylediğimde geri çekilmediler. Tam da o sırada, siteye bir düğün kutlaması için gelen davetliler arabalarına binmek için dışarı çıkıyorlardı ve adamlar çiçekleri bana uzatarak hızlıca uzaklaştılar.

Bu ürkütücü davranışı ve birden ortadan kaybolmalarını hayatıma karşı yapılan engelleyici bir hareket olarak algılamış ve o gece telefonda bir arkadaşıma olabildiğince fazla şey aktarmıştım. Görünen o ki, telefonum dinleniyordu. Çünkü sorgucu o geceden bahsediyor ve ülkenin adını lekelemek için yalan yanlış suikast korkuları yaymaya çalıştığımı iddia ediyordu. Sorgucu ayrıca benden artık sıkıldıklarını ve işime devam edersem casusluk suçlamalarıyla karşı karşıya kalacağımı ve adımın Pourzand'ın dosyasına ekleneceğini de ekledi. "Bu sefer duvarın önüne dikileceksin ve her şey yasal olarak gerçekleşecek." diyerek beni kötücül bir tavırla uyardı. Kurşuna dizilme tehdidiyle yüz yüze olduğumu ima ediyordu.

Birkaç ay sonra, Uluslararası İnsan Hakları Örgütlerinin devlete karşı yükselttiği eleştiriler sonucu, Pourzand cezaevinden iki aylığına ev iznine çıktı. Hapse geri döndüğünde beni aradı ve neden onu hapishanede hiç ziyaret etmediğimi sordu. "Yasalar müvekkilim olmadığın sürece seni görmeme izin vermiyor." dedim. Bu arada karısı davanın takibi için Meclis komisyonuna başvurmuştu. Bu cephede hiçbir gelişme olmadığı açıkça ortaya çıktığında işin peşini bırakmadım ve bu davayı sürdürmenin iyilik değil zarar getireceği konusunda uyarıldım. Pourzand, sağlığı bir yandan kötüye giderken tutuklu kalmayı sürdürdü.

Böylelikle gözümü korkutarak beni yasal çalışmalarımdan feragat ettirecek yeni bir yaklaşımla karşı karşıyaydım. Olay,

sistemin benim gibi insanları, gazetecileri, aktivistleri ve benzerlerini savunmasız bırakmak için ne kadar çok cepheden savaşabileceğini gösteriyordu. Başkalarının uydurma davalarına bulaştırılıyorduk ve sonra kendi davamızı ileri götürmek istediğimiz yerlerde engelleniyorduk.

Mecliste o din adamını kendi kitabıyla köşeye sıkıştırdığım zaman, savunacak bir şey kalmadığında teslim olmak yerine güce başvurmuştu. Bu karşı karşıya geliş, aynı zamanda bugünün teokratik İran'ında kadın haklarını tartışmanın da nasıl bir mücadele olduğunu gösteriyordu. İslamiyet'in kıyıda kalmış düşünce tarzlarına değil kutsal Kum kentindeki ilahiyat fakültelerinde okutulan ana kitaplara dayanan yasa tasarım, yasalar eşitlik ruhu içinde uygulandığı zaman kadınların temel haklarının İslami yönetim altında garantiye alınacağını gösteriyordu.

İslamiyet'te içtihat diye bilinen, aydınların yorumlama ve yenilik getirme geleneği vardır. Hukukçular ve din adamları tarafından Kur'an öğretileri ve günümüz düşünce ve durumlarına nasıl uygulanacağı tartışılır. Sünni İslam yüzyıllar önce kapılarını etkin biçimde içtihada kapamıştır. Ancak Şii İslam'da içtihat ruhu ve gelişmesi canlandı. İçtihat İslami yasaların temelidir çünkü şeriat sistemleşmiş bir grup kural olmaktan çok, ilkeler bütünüdür. İçtihat sürecinden geçerek çıkmış kararlar ve görüşler, bir hukukçunun bir konuyu değerlendirirken (örneğin yirminci yüzyılda zina yapan bir kadının taşlanması doğru mu?), neden sonuç ilişkisi içinde mantık yürütmesini ve ele alınan konunun önceliklerini göz önünde bulundurması anlamına gelir. Devrimden sonraki ilk yıllarda, kıdemli din adamlarının müziğe karşı olan sert tutumuna karşın Ayetullah Humeyni devlet medyasının müzik yayını yapılabileceğini duyurmuştu. Aksi takdirde gençlerin Batılı radyoların cazibesine kapılacağını ve bunun İslam Cumhuriyeti'ne daha

büyük zarar vereceğini savunmuştu. Bu, yedinci yüzyıldan kalma bir geleneğin günümüz için uygun bulunmadığı bir içtihat eylemiydi.

Bir yandan, içtihat İslam yasalarına esnek yaklaşıyor ve modern dünyadaki hayatımıza İslam kurallarını ve değerlerini adapte ederken heyecan verici bir alan açıyor. Ancak bu esneklik aynı zamanda içtihat ve onunla birlikte İslami hukuk ilmini tam tamına devr olunamaz, evrensel haklarda temellenen hileli bir kurum hâline getirmektedir. İçtihat kesin hükümlerin yükünü omzumuzdan alarak bizi özgürleştiriyor. Kur'an öğretilerini sonsuza dek yeniden tekrar tekrar yorumlayabiliriz. Ama bu aynı zamanda din adamlarının da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni eve götürüp, özgürce yüzyıllar boyu üzerine tartışması anlamına geliyor. Bu herkesin her zaman söyleyecek bir sözü olduğu anlamına gelir. İslam adına baskı uygulayan ataerkil erkeklerin, güçlü otoriter rejimlerin İslam'ı kendi hassasiyetleri ve politik gündemlerine uygun olarak gerici ve bağışlayıcı olmayanı bir şekilde yorumlamak için içtihatı sömürebilecekleri anlamına gelir.

Görevliyi çağırıp beni meclisten uzaklaştıran din adamı örneğinde olduğu gibi, İslam Cumhuriyeti'nde kadın hakları için savaşmak akıl yoluyla ya da mantıkla çözülebileceğiniz adil bir dövüş değil. Bu, İslam ve kadınlar için eşit haklar yaratmanın bağdaşmadığı anlamına gelmiyor. Bu, bir teokraside İslam'ı uygulamanın sürekli değişen ve birbiriyle harmanlanan düşüncelerle ve iktidar olmanın avantajını kullanarak bir kaleydoskoptan yansıtmak gibi olduğu anlamına geliyor.

İran reform hareketinin tecrübesi –Hatemi'nin görev süresi ve reform yanlısı Meclisin kısa dönemi– teokratik rejim altında İslam rejiminin sınırlı kaldığını gösterdi. 90'ların sonunda ve hatta milenyuma girerken İslam reformu hakkındaki tartışmalar, İran politik çerçevesinin ana hatlarını oluş-

turdu. İleri görüşlü din adamları ve popüler aydın ve felsefeciler, İslam reformu hakkındaki görüşlerinin ve İslam Cumhuriyeti'nin kendi içinden yola çıkarak nasıl demokratikleştirilebileceğinin altını çizdiler. Ama reform hareketinin başarısızlığı bütün bu tartışmaya olan ilgiyi tekrar uyandırdı. İslam Cumhuriyeti'nin anayasası ve onun güçlü eski koruyucuları kendi yorumlarını ilahi bir şekilde tasdik edilmiş ve asla devredilemez olarak gördükten sonra, İslam'ın hoşgörülü yüzü olan bir reformist ne işe yarardı?

Yakın döneme kadar ülkenin en önemli politik tutuklularından biri olan cesur gazeteci Ekber Genci, rejimi eleştirdiği için hapiste yatarken bir çözüm buldu. Daha önce, gazetesinin 90'ların sonundaki muhalif cinayetlerin üst düzey rejim yetkilileriyle bir bağlantısı olabileceği yolunda makalelere yer verdiğinden bahsederken Genci'den de söz etmiştim. Eğer İslam Cumhuriyeti'nde tabular yıkılmaya başlandıysa bu, o ve onun gibilerin bu uğurda hayatlarını, sağlığını, kariyerlerini ve ailelerini feda ettiği içindir. 2000 yılında, Genci makaleleri yüzünden altı yıl hapse mahkûm edildi. Evin'de hapis cezasını geçirirken, din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılması gerektiğini savunan ve ilahi lideri görevinden istifa etmeye çağıran *Cumhuriyetçilik Adına bir Manifesto* adında bir kitap yazdı.

Manifestosu, planladığı gibi, İslam Cumhuriyeti'nde büyük yankı uyandırdı. İlk defa inançlı bir Müslüman ve bu konuda eski bir devrimci olan seçkin bir muhalif, İslami sistemin yerine laik demokrasinin geçmesi için çağrı yapıyordu. Genci, çoğu İranlının demokrasi anlayışından yoksun olmadığını sadece bedelini ödemeye hazır olmadıklarını yazmıştı. O, sivil itaatsizlik ya da en azından "despotla iş birliği içinde olmama" taktiğini öneriyordu.

Bazen müvekkillerimle görüşmeye gittiğimde, Evin Hapishanesi'nde ona rastlıyordum. Bir öğleden sonra, bana

selam verdiğinde ona, "Neden basında senden ve eserinden hiç haber yok? İnsanlar yavaş yavaş seni unutuyorlar." dedim. Anlayamıyordum, Genci'ninki gibi davalarda bir savunma avukatının neredeyse bütün işi yasal savunma ve basın işidir.

"Kötü bir avukat seçtim." dedi. "Yetkililer eğer beni temsil etmesi için onu seçersem, cezamın ineceğini söylediler. Ama senin de gördüğün gibi hiç de öyle olmadı. Üç yıldır beni bir kez bile cezaevinde ziyaret etmedi. Onu bir kez cezaevi avlusunda gördüğümde başını çevirdi ve beni görmemiş gibi davrandı. Ne yapabilirim? Buraya sıkıştım kaldım."

Hemen orada davasını almayı teklif ettim. Afacan suratında hemen keyifli bir gülümseme belirdi. Ancak dosyasını elime aldığım sırada gördüm ki, onun için yapılabilecek fazla bir şey kalmamıştı. Onun avukatı olmama ve yasalar bize görüşme hakkı tanımış olmasına rağmen yetkililer onunla görüşmemi engelliyordu. Karar nihaiydi ve yargının, hapse girmeden önce tarihî bir skandalı açığa çıkarmış, hapse girdikten sonra da hücresinden İslami düzeni bitirme çağrısı yapmış biri için kılını kımıldatmaya niyeti yoktu. Cezasının son yılında, belki de sürenin uzatılacağı şüphesiyle, koşulsuz salıverilmesi için açlık grevine başladı. Katı tutumlu mollalarla, sonunda ilk kimin pes edeceğini görmek için ayarlanmış bir horoz dövüşüne benziyordu. Günler geçti ve açlık grevinin 50. gününde, doktorlar geri dönülmez beyin hasarı olasılığına karşın uyarıda bulunana kadar Genci, kilo üstüne kilo kaybetti ve sonunda insafa geldi.

Sona doğru yeniden Ekber Genci'den bahsediyorum, çünkü onun savaşı İran'da değişimin başladığının göstergelerinden biridir. Açlık grevinde olduğu sırada, basın artık 1999'daki erken reform döneminde yaşandığı gibi nispeten özgür ve bağımsız bir atmosfer içinde çalışmıyordu. Birçok İranlı, gördüğüm kadarıyla, Genci'nin açlık grevi haberini duymamıştı ama manifestosu yayılıyordu. 1979 yılının İran'ı ve bugün

arasındaki fark, bilgi teknolojisi ve internetin yüzde yüz sansürü imkânsız kılmasıdır. Genci'nin hastanede çekilmiş bir deri bir kemik kalmış vücudunun yayınlanan fotoğraflarını gördüğümde sadece gelecek neslin onun bu fedakârlığını takdir edeceğini düşündüm.

2003 Haziran'ında ılık bir akşamüstü binin üzerinde öğrenci Tahran'ın doğusundaki bir üniversitede toplandı ve bir gün önceki protesto gösterisinde yaralanan öğrenci arkadaşları için nöbetleşerek bütün gece mum yaktılar. "Hatemi, suskunluğun bu ölümleri onaylıyor." diye haykırdılar, kampüsün etrafında yürüyüş yapıp, Cumhurbaşkanı'nı istifaya çağırırken.

Beş gün önce bir başka Tahran üniversitesi, bizim de üniversite yıllarında hükûmeti protesto etmek için bahanemiz sayılan bir sebep için, görünüşte okul harçlarındaki artış için yürüyüş düzenledi. Diğer üniversite öğrencileri de bu hareketlenmeden haberdar oldu ve kendi gösterilerini düzenlediler. Dağınık protestolar hızlıca bir araya geldi ve geniş kalabalıkların İslami sistemin bitmesi çağrısı yaptığı sürekli bir huzursuzluk dalgasına dönüştü. Önceki yıllarda bu tip öğrenci protestoları, ifade özgürlüğü, siyasi tutukluların salıverilmesi ve yasa değişikliğini talep eden sloganlar ve ılımlı geçen oturma eylemleriyle geçerdi. Bu defa öğrenciler, içi taşlarla dolu sırt çantalarıyla boy gösterdiler ve sistemin değişmesi için haykırdılar. Reform hareketinin dayanak noktası olan genç umut, yerini ümitsizlik ve çiğ bir öfkeye bırakmıştı.

Tüm Tahran'ı kargaşaya salan huzursuzluk ortamının altıncı gecesi, yetkililer, sokakların kontrolünü yeniden ele geçirmeye kararlı güvenlik güçlerini şehrin her yerine saldılar. Neredeyse dolunay gibi görünen ayın gümüş ışıkları altında, sakallı ve yakasız gömlekli İslami gönüllüler meydanlarda arama noktaları kuruyor, sivil güvenlik güçleri köşelerde

devriye geziyor ve polis arabaları üniversitelere giden yolları kapatıyordu. Gece yarısından sonra şehirde araba kullanma şansınız varsa Tahran'ın savaşta olduğunu sanabilirdiniz. Karayolundan aşağı uzanan uzun askerî ve polis araçları kuyruğu savaşta olduğumuz hissini veriyordu.

Sistem, protestoları Amerikan desteğini de otoritesine karşı bir tehdit olarak algılayarak tipik bir acımasızlıkla bastırdı. Başkan Bush muhabirlere, "Bu insanların kendilerini özgür bir İran için ifade etmeye başladıkları andır ve bunu gayet olumlu karşılıyorum." diyordu. İran'da demokrasi yanlısı olarak başlatılan olaylarda, ister bireysel ya da eğilim şeklinde isterse örgütsel olsun, açık bir Amerikan desteği görmek İslami sistemin öfkesini daima artırır ve genelde daha sıkı tedbirlerle sonuçlanır. Bu kez de sonuç farklı olmadı.

Devlet televizyonu, kamera karşısında yara bere içinde sessiz ve öfkeli şekilde oturan tutuklu eylemcilerin fikirlerinden caydıklarını duyuruyordu. Öğrenci dernekleri protestoların başından beri kaybolan yaklaşık dört bin öğrencinin isimlerini açıklamaya başlamıştı. Kayıp tutukluların aileleri ve arkadaşları, bir protesto sırasında kaybolan birini arayabileceğiniz tek yer olan Evin Hapishanesi'ne zorunlu bir yolculuk yapıyorlardı. Büyük arbedeler yaşadıktan sonra aileler hapishane dışındaki kaldırım kenarında sıra olur ve çocuklarından haber almaya çalışırlardı. Dağ yamacına bakan cezaevinin önünde kara çarşafları içindeki annelerin acı içinde çimento kaldırım üstünde oturup bekledikleri o hâlleri son derece dokunaklı ve gözleri esir alan bir sahnedir.

Foto muhabirleri bir hikâyeyi görsel malzeme olmadan anlatamayacaklarından, İran kökenli Kanadalı fotoğrafçı Zehra Kazımi 23 Haziran günü aracını fotoğraf çekmek üzere hapishaneye doğru sürdü. Çantasındaki, hükûmet tarafından verilen basın kartının ona şehirde dolaşıp çalışma imkânı sağladığını düşünüyordu.

Bir cezaevi görevlisi onun fotoğraf çektiğini gördüğünde, ona durmasını söylemek yerine makinesini vermesini istedi. Yetkililerin, fotoğrafını çektiği aileleri rahatsız etmesinden endişe duyan Zehra, basın kartını gösterdi ve filmi ışığa tuttu. Görevli "Sana filmi yok etmeni söylemedim, kamerayı bana vermeni söyledim." diye bağırdı. Kadın, "Kamerayı alabilirsin ama film bana ait." diyerek karşılık verdi. Zehra tutuklandı ve takip eden üç gün boyunca polis yetkilileri, savcılar ve yetkililer tarafından sorguya çekildi.

O günlerden birinde, bir arkadaşım beni ofisten aradı ve Ziba adında bir arkadaşının, (Zehra Kazımi'yi arkadaşları böyle çağırırdı) tutuklandığını söyledi. "Ailesi bilmiyor." dedi. "Kanada Büyükelçiliği ile temasa geçmeye korkuyorum çünkü tutuklandığında casuslukla suçlandı. Ya Büyükelçilikle iletişim kurduğumda beni de takip eder ve beni de casuslukla suçlarlarsa?" "Elçiliği ödemeli bir telefondan ara ve kendini tanıtma." dedim. "Bilmeleri gerek."

Dört gün sonra Zehra Tahran'da bir hastaneye gönderildi. Gazeteler, ülkeye gazeteci kimliğiyle giren bir casusun, bir İran asıllı Kanadalı gazetecinin tutuklanması hakkında hikâyeler yazmaya başladılar. Sadece bir hafta sonra, akrabaları onun artık gözaltında değil, güvenlik görevlileri tarafından korunan yoğun bakım ünitesinde, komada olduğunu öğrendiler. Bundan bir hafta sonra hayatını kaybetti.

Ölümünün duyulmasından sonra olay, ödünsüz yargı, Başkan Hatemi ve Kanada Hükûmeti arasında çekişmeli çirkin bir tartışmaya dönüştü. Ziba İran vatandaşlığının yanında aynı zamanda Kanada vatandaşıydı ve Kanada hızlı bir şekilde İran Hükûmetine baskı yaparak cesedin Montreal'e geri gönderilmesini ve katillerin cezalandırılması için baskı yapmaya başladı. İran rejimi Ziba'nın sorgu sırasında felç geçirdiğini iddia ediyordu. Daha sonra bu hiç de ikna edici olma-

yan açıklama, yerini kadının düşüp kafasını çarptığı şeklinde değişecekti. Ne zaman ki cumhurbaşkanı yardımcılarından Muhammed Ali Ebtahi onun dayak sonucu öldüğünü itiraf etti, o zaman tutucu sistem bu ölümü ört bas etmenin ne kadar zor olacağını anladı.

Hatta dünyanın her tarafında gittikçe artarak yankılanan kınama sesleriyle koruma kalkanı artık inmiş gibiyi.

Gazetelerin Ziba'nın ölümünü yazmalarından ve rejimin bunun nedeni hakkında kendisiyle çelişmeye başlamasından hemen sonra Ziba'nın başka bir arkadaşı beni aradı ve Ziba'nın annesiyle birlikte ziyaretime gelip gelemeyeceğini sordu. Bir öğleden sonra ofisime geldiler ve öykülerini dinlerken birlikte çay içtik.

Ziba'nın arkadaşı, onun tutuklandığı dönemde güvenlik görevlilerinin kaldığı eve iki kere geldiğini söyledi. "Bana onun tıbbi durumunu ve günlük olarak aldığı ilaçları sorup durdular." dedi. "Onun asla hasta olmadığını söylediğimde eşyalarına bakmak istediler. Onları banyoya götürdüm ve oradaki malzemelerini incelemeye başladılar. Bir şişe vitamin ve bir paket kalsiyum hapını kavradılar. "Gördün mü?" dediler zafer kazanmış bir edayla şişeleri havada sallayarak, "Onun hasta olduğunu söylemiştik." "Onlar vitamin." dedim. "Onları kullanmak için hasta olmanız gerekmez." Ziba'nın cezaevinde kötüleşen bir hastalığı olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını daha sonra anlayacaktım."

Tek kızı dışında başka çocuğu olmayan Ziba'nın kırılgan görünümlü yaşlı annesi, İran'ın kuzeyindeki masalsı bir şehir olan Şiraz'dan buraya beni görmeye gelmişti. Konuşmaya başladığında, sesi titredi ve birkaç saniyede bir sanki nefes alamıyormuş gibi duraksadı. "Beni Şiraz'dan aradılar ve bana kızımın tutuklandığını, hapiste olduğunu ve istersem gidip onu görebileceğimi söylediler. Hemen o gece Tahran'a giden bir otobüse bindim. Böylece sabah hapishanede olabilecektim.

Cezaevi idare ofisine gittiğimde beni iki ya da üç saat beklettiler. Ara sıra birileri geliyor ve "Ziba hangi ilaçları kullanıyordu?" diye soruyordu. "Kızımı görmek için buradayım." diyordum onlara. "Beni sorguya çekmeyi bırakın. Kızımın sağlığı gayet iyiydi. Neler oldu da bana bu soruları soruyorsunuz?"

"Öğleden sonra saat dörde kadar," diye devam etti, "kimse bana cevap vermedi. Sonunda artık çıkmak için hazırlanmaya başladıklarında, bir görevli bana onun hasta olduğunu ve hastaneye kaldırıldığını ve onu orada görebileceğimi söyledi. Bir taksi çağırdım ve hastaneye gittim. Odaya girdiğimde, onun benim kızım olduğuna inanamadım. Hareketsiz bir şekilde, yüzünde oksijen maskesi, yanıp sönen ışıklı makinelere bağlı yatağa uzanmıştı. Yatağın yanına yaklaştım, ona ne olduğunu görmek için hastane örtüsünü kaldırdım. Göğüsleri, kolları, uyluk kemiklerinin içleri çiziklerle doluluydu ve mavi-gri çürüklerle bezeliydi."

"Ertesi gün onu görmek için yeniden hastaneye gittim. Bu sefer beni içeri sokmadılar ama camının yanında durup ona eşlik etmeme izin verdiler. O, bir gün önce bıraktığım gibiydi. O zaman onun sadece makineler tarafından hayatta tutulduğunu anladım. Tek çocuğumu kaybettiğimin farkına varmıştım."

"Hâlâ komadayken, Kanada'daki torunum defin işlemi için cenazeyi oraya göndermem konusunda beni uyardı. Yargıya ve İstihbarat Bakanlığına bunun bir aile kararı olduğunu söylediğimde, cesedin İran'a gömülmesinde ısrar ettiler. Beni tehdit ettiler. Eğer kabul etmezsem bütün hayatları boyunca Ziba'nın arkadaşlarını taciz edeceklerini söylediler. Çok üzgündüm ve kafam karışmıştı. Hayır dersem neler olabileceği konusunda endişeliydim. Böylece kabul ettim. Ölümünden birkaç saat sonra bir uçak onu Şiraz'a gömmek için götürüyordu."

Ziba'nın annesi çayından bir yudum almak için durduğun-

da, bunca tehdide tek başına göğüs germesinin ne demek olduğunu hayal ettim ve yüreğim sıkıştı. Ne okur yazar ne de hareket özgürlüğüne sahip biri olmadığından, mahkemenin atadığı, Tahran'dan gelen ve yumuşak bir tavırla konuşan avukat Şiraz'daki evinin kapısını çaldığında, onun gösterdiği vekaletnameyi imzaladı. Çünkü böylece kızının katillerinin izini süreceğine inanmıştı. Kâğıtları okumadan imzaladı ve o gece geç saatlerde kâğıtların kopyasını bir akrabasına gösterdiğinde, dava açma hakkını ortadan kaldıran ve bu konu üzerinde uzlaşma sağladığını belirten bir şeye imza attığı ortaya çıktı. Akrabaları ona iyi bir avukat bulmasını tavsiye etmiş, o da bana gelerek bu tavsiyeye uymuştu.

"Sizin ücretinizi ödeyemem." dedi duraksayarak. "Önemli değil." diyerek rahatlattım onu. "Sizden zaten para alamazdım. Ama hemen işe koyulmamız gerek."

Önce hemen onun adına, adliyenin ayarladığı avukatla imzaladığı anlaşmayı geçersiz kılan bir mektup yazdık mahkemeye yollamak üzere. Ve sonra bir sonraki hafta başlayacak olan duruşma için hazırlanmaya başladık.

Duruşmanın ilk günü evde kaldım ve Ziba'nın annesine de aynı şeyi yapmasını söyledim. Mahkemenin onu, benim temsil ettiğimi bilmesini istemiyordum. İran yasalarına göre mahkeme duruşmanın ilk gününde davanın açık mı yoksa kapalı mı tartışılacağına karar veriyordu. Eğer ortaya çıkarsam biliyordum ki hemen davanın kapalı devam etmesine karar vereceklerdi. Ziba'nın annesi Şiraz'dan, "Avukatım Allah'tır." yazan bir mektup gönderdi. Açılış oturumunda başkan eğer bir avukat yoksa ve Ziba'nın annesi Şiraz'dan yolculuk etme zahmetine bile katlanmıyorsa, iyi niyetinin göstergesi olarak duruşmanın açık yapılacağına karar verdi. Mahkeme kararını geri alamazdı ve küçük kurnazlığım işe yaramıştı.

On gün sonra Paris'te ayarlanan bir iş için ülkeden ayrıl-

mam gerekiyordu; bu aynı zamanda Nobel Ödülü'nü aldığımı öğrendiğim geziydi. Ama gitmeden Ziba'nın annesini görmek istedim. Ziba, İran hapishanelerinde ölen ilk insan değildi ancak ilk kez bir gözaltında ölüm olayı bu kadar büyük bir uluslararası ilgi çekmişti. Onun ailesini temsil ederek, İran'daki hapishanelerde neler yaşandığını dünyaya göstermek istiyor ve böyle kayıtsız bir vahşetin tekrarlanmasını engellemeyi umuyordum. Mahkeme süreci beklentilerimizi karşılamaktan uzaktı ve hâkim Ziba'ya ölümcül darbeyi vuran görevlinin kim olduğunu tespit etmenin imkânsız olduğunda karar kıldı. Ama o gün, annesi ve ben yasal stratejimiz üzerine odaklanmıştık. Bana Şiraz limonları getirmişti; limonların hoş kokuları odamı kaplıyor, Şiraz'daki portakal çiçekleri de bahar havası kokusu yayıyordu.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Nobel Ödülü

Eylül 2003'te, Tahran'la ilgili bir seminere katılmak üzere Paris'e davet edildim. Fransa'daki İran Büyükelçiliği, İran Devleti'nin resmî duruşuna karşı olduğum gerekçesiyle önce katılmamı protesto etti. Yurt dışında bile, görülen o ki, hükûmet İran hakkında söylenilen ve düşünülenleri kontrol edebileceğine ve bu görüşleri hukuka aykırı biçimde yalanlayabileceğine inanıyordu. Büyükelçilik, benim katılmam hâlinde, seminerde yer alacak sanat eserleri ve İran filmlerinin ülkeden çıkışını engellemekle tehdit ediyordu. Seminerin düzenleyicisi olan Paris Belediyesi tutumunu korudu. Ve İran Hükûmeti eninde sonunda yumuşadı.

Seminerde "SOS Tahran" gibi filmlerin gösterimi sırasında, bunları izlemek yerine en küçük kızım Nergis'le Paris turu yaptık. Eyfel Kulesi'nin, Louvre'un, Champs-Elysées'nin muhteşem mimarisinden kızımın etkilenmesi beni de mutlu etti. Gezimizin son gecesinde, şu an Uluslararası İnsan Hakları Derneğinin başkan yardımcısı önceki devrimcilerden, eski arkadaşım Dr. Abdül Kerim Lahiji'nin evine davet edilene kadar otelde kaldık. Ziyaretimiz çok çabuk sona erdi ve karısı bizi havaalanına bırakmadan önce bavulları topladık. Sizi

temin ederim ki, bir ara adımın Nobel Barış Ödülü aday listesinde olduğunu duydum fakat İranlı bir gazeteci, adımın silindiğini söyleyince bunun üzerinde çok düşünmedim ve Paris'teyken televizyonu ve radyoyu hiç açmadım.

O sabah, Dr. Lahiji işe gitmeden bize hoşça kalın, dedi ve biz bavullarımızı kapıya taşırken telefon çaldı. Telefon banaydı, bu yüzden mutfağa geri döndüm ve ahize kaldırdım. Hattın diğer ucunda bir adam kendisini tanıtarak Nobel Barış Ödülü komitesinden aradığını söyledi. Bazı önemli haberler için telefona yakın durmamı istedi. Bir arkadaşımın benimle dalga geçtiğini düşünerek telefonu sabırsızca kapattım. On dakika sonra aynı mesajı içeren ikinci bir telefon geldi. Havaalanı gitmek için evden çıkmak üzere olduğumu açıkladım fakat arayan haberlerin önemli olduğu konusunda ısrar etti. Benim inanmadığımı ve telefonu kapatmak üzere olduğumu fark edince telefonu, ödül için aday olduğumu ve birkaç dakika daha beklemem gerektiğini söyleyen başka birine verdi. Birinin Nobel Ödülü'nü kazandığımı söylediğini duyduğumda şaşkın bir şekilde oturdum, Tahran'a dönen uçağımı yakalayıp yakalamamam gerektiğini düşünmeye başladım.

Telefon, gazetecilerin aramalarıyla ısrarla çalmaya başladı. Dr. Lahiji'i böyle bir haber duyup duymadığıyla ilgili iş yerinden aradım. Gerçekten şoktaydım ve daha sonra ne yapmam gerektiğinden emin değildim. Dr. Lahiji İran Hükûmetinin nasıl tepki vereceğini tahmin etmenin zor olduğunu, bunun için de uçağımı ertelemem gerektiğini önerdi. Tahran'da olursam dünyadaki gazetecilerin bana ulaşamayacaklarını, şimdilik olduğum yerde kalmamın daha iyi olacağını önerdi. İki saat içinde bana bir basın toplantısı ayarlayacağını sözlerine ekledi.

Kürsüye çıkmadan bile bana sorular sormaya başlayan gazetecilerle dolu kalabalık bir odaya geldim. Sorular havada uçuştu ve ben hayal edemeyeceğim kadar doğru ve net biçimde soruları cevapladım.

Ödülün duyurulmasından sonra Paris'teki İran Büyükelçiliğinden bir temsilci yanıma yaklaştı ve sert, resmî bir tavırla bana Elçi'nin tebriklerini ilettiğini bildirdi. Ödülün alınmasından hemen sonra İslam Cumhuriyeti'ni hakaret yağmuruna tutacağımı düşündüler. Niyetim asla bu değildi. Basın toplantısı boyunca oturup söylemlerimin her zamankiyle aynı, ölçülü ve terbiyeli olduğunu anladıklarında Büyükelçilikten hediye olarak bir Kur'an getiren iki kişi geldi. Elçi'nin beni görmek istediğini fakat daha önceden bir programının olduğunu ama benimle telefonda konuşmak istediğini söylediler. Bir cep telefonuyla bağlantıyı kurdular ve kısaca konuştuk. Basın toplantısı bitince, bir saniye durakladım ve annemi arayıp ona Tahran'a planlandığım saatte varamayacağımı fakat ertesi gün aynı saatteki uçakla geleceğimi açıklamam gerektiğini fark ettim. O akşamüstü de erkek kardeşim telefon edip komitenin beni Tahran dönüşümde karşılayacağını bildirdi. Görünüşe bakılırsa havaalanının hangi kısmının kullanılacağı ile ilgili bir karışıklık çıkmıştı ve ben hükûmetin VIP bölümünde karşılanma konusunda ısrar ettim. Karşılama Komitesi de aynı görüşteydi ve bu durumda ne zaman dönmem gerektiği konusu gündeme geldi. Bazıları benim havaalanında düzgün bir organizasyonu beklememi, Paris'ten Tahran'a varışım için insanlara tarih vermemin daha iyi olacağını, diğerleri anın doğallıyla ilerlememizi ve haber hâlâ tezeyken İranlılarla kutlamak için Tahran'a getirilmemi söylüyorlardı. Bana göre, sürekli röportajlar ve hızlılık bıktırıcıydı ve bütün karmaşaya rağmen eve dönmek istiyordum.

Ertesi gün sempatizanlar, uçuşumdan önce beni görmek için havaalanına üşüştüler. Dr. Lahiji ve ben Elçiliğin ayarladığı toplantı salonunda vedalaşmıştık. Uçakta, İran Havayolu pilotu beni tebrik etmek için geldi. Beni ve Nergis'i birinci sınıf kabinine yönlendirdi. Hemen sonra hostes diğer yolcula-

rın tebrik notlarını taşımaya başladı. Sonunda uçağın koridoru boyunca yürüyüp insanlarla el sıkışmaya karar verdim. İki çok ciddi adam dışında yolcular beni heyecan içinde tebrik ettiler. Bu kişiler beni, kanını halk ve İslam için dökenlerin onurunun ayaklar altına alınmaması için dikkatli olmam konusunda uyardılar. "Şehitliğin onuru o kadar değerlidir ki, tek bir kişi tarafından lekelenemez, fakat lütfen rahat olun." dedim.

Kaptan uçuşumuzun adını "Barış Uçuşu" koyduğunu anons ederek beni ve kızımı kaptan köşküne davet etti. Oraya vardığımızda bizimle konuşmak için parlayan ışık konsolundan kafasını çevirdiğinde bir an uçağın düşeceğinden korktum. Gergin bir şekilde "Neden önünüze bakmadığınızı sorabilir miyim?" dedim. Uçağın otomatik pilotta olduğunu söyledi ve kendimi gerçekten aptal hissettim.

Koltuklarımıza döndükten sonra kafamı koltuğa yaslayıp tüm bunların hepsinin ne anlama geldiğini derinlemesine düşünebildiğim sessiz bir an oldu. Mücadele veren hükûmet dışı kuruluşlarımızın artık büroları vardı. İran Hükûmeti ne düşünürdü? Bir şekilde, adı barış ödülü olan şey tarafından korunup daha sonra güvende olur muydum? Bana karşı toleransları zaten az olan bazıları, fazla göze çarpmam hâlinde öldürülmem için yapılan planları daha kötü hâle getirir miydi?

Uçtuğumuz gökyüzü karanlıklaşınca ve kabinin telaşı durulunca, ödülün gerçek anlamını düşünmeye başladım. Bir saniye bile bireysel olarak ödülün benim için ne anlama geldiğini düşünmedim. Böylesine yüce bir takdir, ancak bir kişinin yaşamının sembolize ettiği şeye, yüksek bir amaç için izlenen yol ya da yaklaşıma sunulabilirdi. Yargıçlık gemimden kurtulup Tahran'ın devrimci mahkemelerinde savaş verdiğim yıllara kadar olan son yirmi üç yılda tek bir isteğimi tekrarladım; eşitlik ve demokrasiyle uyum içinde olan otantik

bir İslam inancı yorumu. Kadınlara yasaklar koyan din değil, onların tecrit olmasını isteyenlerin seçtikleri emirlerdir. Bu inanış, İran'daki değişimin barış içinde geleceği kanaatiyle beraber benim çalışmamı temellendirmişti.

Hayatım boyunca bu yaklaşımım yüzünden baskı altındaydım; İran'ın içindekilerce, İslam'ın ileriye bakabileceğini önermeye cüret eden bir dönek olmakla itham edildim ve ülkem dışındaki düşünceleri gayet dogmatik olan laik İslam Cumhuriyet'i eleştirmenleri tarafından kınandım. Yıllar boyunca tüm hor görme ve saldırılara tahammül ettim. Eğer aynı anda özgürlüğün ve insan haklarının İslam ile çelişmek zorunda olmadığını iddia edemiyorsam, demokrasinin gerçek ruhunu takdir etmemeliydim. Ödülle ilgili duyuruyu özellikle İranlıların haklarını savunan çalışmamın yanında dinimin de anonsunu yüksek sesle duyduğumda, neyin takdir edildiğini anladım; İslam'ın olumlu bir yorumuna olan inanç ve ülkelerini barış içinde dönüştürmek isteyen İranlılara yardım etmeye duyulan inancın gücü...

Tahran'ın göz kırpan ışıkları altımızda göründüğünde ve uçak inişe başladığında kızım omzuma hafifçe dokundu. Uçak durmak için asfalt yolda patinaj yaptı ve uçuş görevlisi beni kapıya doğru yönlendirerek ilk benim inmemi rica etti. Kapı açıldığında ilk gördüğüm şey annemin parlayan yüzüydü. Yumuşak, kırışık ellerini ellerimin içine alıp dudağıma bastırdım. Sonra doğruldum ve görebildiğim kadar uzağa uzanan kalabalığı sonunda fark ettim. Ayetulah Humeyni'nin torunu öne çıktı ve narin orkidelerden oluşan halkayı boynuma taktı. Kalabalık her yerden etrafımızı sardı ve ben ne yapacağını bilmeyen etrafımızdaki korumalara bakarak korumacı şekilde kolumu annemin ince omuzlarına attım. Acı bir biçimde Nobel Ödülü'nü kazanamadığımı ve karşılayan kalabalık tarafından ezildiğimi düşündüm ve polise etrafımızda koruyu-

cu bir daire oluşturmaları için fırsat vermeye karar verdim. İçime derin bir nefes çektim ve bağırabildiğim kadar "Allahu Ekber!" diye bağırdım. Başarmıştım! Havaalanı görevlilerinden oradaki kalabalığa kadar herkes şaşkınlık içinde dondu ve o saniyede polis bizi sarmalayıp bekleme odasına yönlendirdi.

Popüler başkan yardımcısı ve devlet sözcüsü (sonradan reformcu olmuş devlet sisteminin üyeleri) bizi bekliyorlardı ve sıcak bir karşılama yaptılar. Biraz sohbetten sonra gece yarısına yaklaştığı ve dışarıdaki kalabalığın sesinden kabaca sayının yüzlerce hatta binlerce olduğunu düşündüğüm insanlar yüzünden dönüşüm için yaratılmış geçici çözüm olan eğreti bir iskeleye doğru yöneldik. Beni sonunda yukarı çıkardıklarında gözlerime inanamadım. İnsanlar bütün havaalanı terminal bölümünü ve şehre uzanan bulvar boyunca uzaklaşıp her yeri doldurmuşlardı. İnsanların bu kadar yoğun olarak toplandıkları son zaman, Ayetullah Humeyni'nin Paris'ten döndüğü 1979 yılıydı. Ancak bu sefer, kafası kapalı kadınlardan oluşan çoğunluğu görebiliyordunuz. Bazıları kara çarşaf giymişti, ama çoğunlukla parlak peçe ve beyaz güllerle gecenin karanlığında parlıyorlardı. "Buraya yürüdüler." diye kulağıma fısıldadı erkek kardeşim. "Yollar tıkanana kadar araba kullandılar, arabalarını terk ettiler ve yürüdüler. Bütün uçuşlar, havaalanı yolları insanlarla tıkalı olduğu için iptal edildi."

Genç demokrasi yandaşlarının marşı hâline gelen acı-tatlı "Yar-e Dabestani"yi uzakta bir grup üniversiteli söylüyordu. Genellikle eylemlerde, paramiliter güçler onlara saldırmadan önce, ruhlarını yüksek tutmak için, gelecek adına korku duyarak ama bir arada kalmaya kararlı biçimde söylerlerdi. Melodisi hüzünlü, ancak coşku vericiydi. İlk defa uzun zamandır "Bu perdeyi açacak senin ve benim elim değilse kimin ki?" mısrasına geldiklerinde içimi büyük bir umut kapladı.

O kadar büyük bir kalabalığa seslenmem için bir mikrofon sistemi bulunmadığından özür dileyip el salladıktan sonra

aşağı indim. Yavaşça arabaya doğru giderken ve bindikten sonra ilerlerken, sonunda kalabalık geçmemiz için bölündü ve camdan umut dolu, ciddi, gururlu ama en çoğu canlı olan suratların kayarak geçmesini izledim. Özgürlük Meydanı'nda, İran Şahı tarafından dikilen ilk anıtın yanında duran, bir eliyle çocuğunu tutan kadının diğer elindeki posterde nefesimi kesen yazıyı okudum. "Burası İran."

SON SÖZ

Tahran'daki masamda çalışırken göz önünde bulundurmayı sevdiğim bir politik karikatür kupürü vardır. Elinde kalan boş bir sayfaya eğilmiş uzay çağı savaş kaskı takan bir kadının karikatürü. Bu, bana şu ana kadarki yaşantımda öğrendiğim bir gerçeği hatırlatır; İranlı kadınların tarihinde çağlar boyunca yankılanan bir gerçek: Kendimizi, hem zamanın zorbalarından hem de kendi geleneklerimizden korumamız için gereken en güçlü araç yazıdır. Bu, ister 1001 hikâye anlatarak kafasının kesilmesini önleyen Şehrazat efsanesinin masalcısı olsun, ister kültürün kadın algısını tersine çeviren son yüzyılın feminist şairleri ya da mahkemelerde güçsüzleri savunan benim gibi avukatlar; İranlı kadınlar gerçekliği dönüştürmek için yüzyıllardır sözcüklere başvurmuşlardır.

Kelimeler barışçıl silahlar olmasına rağmen, son on beş yılda insan haklarını ve İran'daki şiddet kurbanlarını savunduğum için taciz edildim, tehdit edildim ve hapse atıldım.

Ortaya çıkan teokrasiyi engellemek amacıyla İslami Devrim tarafından devre dışı bırakılmış fakat İran'da kalmış ve profesyonel ve politik bir rol benimsemiş bir kadının gözünden bu yılların anılarını yazmayı hep istedim.

Kendi yolculuğum boyunca İran'ın nasıl değiştiğini göstermek istedim, çünkü değişim İslam Cumhuriyeti'ne, kolayca gözden kaçabilecek kadar yavaş ve sinsi bir şekilde gelir.

Şehirde kalabalık bir kavşakta durarak veya cuma vaazlarını dinleyerek, İran'da üniversite öğrencilerinin yüzde altmış beşinin, maaşlı çalışanların da yüzde kırk üçünün kadın olduğunu hemen anlayamazsınız. Batı'nın İslam hakkındaki kalıplaşmış yargılarını, özellikle Müslüman kadınlarının uysal, sahipsiz yaratıklar olduğu düşüncesini düzeltmek için kitap yazmak istedim. İslam Cumhuriyeti'nde yürürlükte olan sansür, buradaki hayatımın doğru bir tarafini yayımlamamı imkânsız kıldı. İşim beni sistemimize karşı bir yere koyuyor ve sanırım İran'da kaskımı çıkarmadan, başka hiçbir şey yazamayacağım.

2003'te Nobel Barış Ödülü'nü kazandığımda en azından Batı'da düşünce özgürlüğünü savunan açık toplumlarda Müslüman kadınlar hakkındaki yargıları düzeltebileceğim bir anı yayımlayabileceğime inandım. Tecrübemin İslam ve Batı arasındaki hızlanmış tartışmaya katkı sağlayacağını ve çok fazla kişiye ulaşacağını hissettim. İslami uygarlık ve onun çağdaş Amerika ile çarpışması tartışmalarının üzerine gölge düşmesinin de ötesinde, Amerika Birleşik Devletleri ve İran arasındaki soğuk düşmanlığın, iki toplum arasında iletişimi hiç olmadığı kadar acil kıldığını düşündüm. Hükûmetlerini benimsemeyen İranlıların sesinin ve onları temsil eden diplomatların özellikle Amerika'da hoş karşılanacağını düşündüm.

Kitap yazma düşüncemi Amerika'da bir üniversitede profesör olan, çok yakın arkadaşım Dr. Muhammed Sahimi ile paylaştım ve yardımını istedim. Birkaç tane yayın eviyle görüştükten sonra Dr. Sahimi beni Wendy Strothman adında bir kadınla tanıştırdı. Wendy, Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerindeki konuşmalarımdan ikisine katılmıştı ve hikâyemin Amerikalı insanlar arasında istekli okuyucular bulabileceğine yürekten inanıyordu. Mayıs 2004'te buluştuğumuzda beni şok eden tek engel Amerikan yönetimiydi. Birleşik Devletler'deki düzenleyici müeyyideler yüzünden

benim Amerika'da bir yaşam öyküsü yayımlamamın fiilen imkânsız olduğu ortaya çıktı.

Federal yasalar, "Birleşik Devletler ticaret ambargoları bilginin serbest dolaşımını sınırlayamaz." dese de Hazine Bakanlığının Yabancı Mal Kontrol Ofisi, İran'dan ve diğer ambargo uygulanan ülkelerden kitap ithalini düzenliyordu. Yasa uluslararası karşılıksız bilgi akışını engellemiyor gibi görünse de "tamamen üretilmemiş ve gerçekte var olan materyaller"in basımını engelleyerek işliyordu. Bu, benim anımı Birleşik Devletler'de yayımlayabileceğimi fakat Amerikalı bir yazın biriminin, yayımcının veya editörün bana yardım etmesinin ve bir yayımcının işin reklamını yapmasının yasa dışı olduğu anlamına geliyordu. İkimiz de bu hükümlerin taşıdığı ciddi cezaların ilk önce farkına varmadık. Sonra öğrendik ki Wendy yasaya karşı gelmiş olsaydı, ağır para cezasına çarptırılabilirdi ve hapse atılması olasıydı.

İran'da İslami sistem, İranlıların dış dünyanın haberlerine erişimini engellemek için kitapları sansürler, İnternet sayfalarını kaldırılır ve televizyondaki kanalları yasaklar. Kendi kendini özgür yaşamın koruyucusu ilan eden Birleşik Devletleri'nin Amerikalıların neyi okuyup neyi okuyamayacaklarını düzenleme çabaları –ki otoriter rejimler tarafından uygulandığında buna sansür denir– bana anlaşılmaz geldi. İran'daki sansür kuruluyla Birleşik Devletler'deki sansür kurulunun farkı neydi?

Kurallar hakkında baskı gören Amerikan yetkilileri bu olayı ulusal güveliğe bağladı ve özel izin için rica etmenin imkânsız olduğukonusundaısrarettiler.Fakateğer İslamCumhuriyeti'nde kurbanları savunmak bana bir şey öğrettiyse, o da: Bir dava nadiren gerçek bir savaştır; dava, hukukun içine gömülmüş haksızlığın bir belirtisidir.

Nobel Barış Ödülü kazananı olarak özel bir lisans almam

düşük bir şanstı çünkü İran'da insan haklarını savunmam yüzünden hapse girmiştim ve anıma koyulan yasağı savunmam zor olurdu. Fakat böyle bir özgürlük, İran'daki yüzlerce yazar ve düşünüre, gazeteler tarafından terk edilmiş diğer ambargolu ülkelere ve Hazine Bakanlığının yaptırımlarının korkusuna sahip yayımcılara hiçbir fayda sağlamazdı. Yaptırımlar insanlık ve bilimle ilgili bilgilerin değiş tokuş edilmesini engelliyordu, uzmanların neredeyse otuz bin İranlının öldüğü 2003 Bam depremi örneği gibi trajedilerden çıkardıkları dersleri birbirleriyle paylaşmasını engellemesi gibi.

İfade özgürlüğünün hayat boyu savunucusu olarak, kitabımı yayımlamak için bir devlet lisansına başvurma düşüncesine razı olamazdım. Kişisel şöhretim yüzünden özel bir muamele istemiyordum ve benim için dava, daha büyük ülkeler için verilen bir davaya dönüştü; ifade özgürlüğü hakkı ve Amerikan halkının dünyadaki sesleri duyma hakkı ve sorumluluğu. Wendy mevzuata karşı bana her şekilde yardım etmeye karar verdi ve çabalarımıza yardımcı olacak bir hukuk müşaviri aramaya koyulduk. Birkaç endişe verici aydan sonra, Philip Lacovara'yı bulduk. Lacovara Anayasa mahkemesine gitmeden önce Watergate davasını savunan ünlü bir avukattı ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine karşı kamu yararı için avukatlık yapmayı öneren Mayer, Brown, Rowe&Maw şirketinin ortaklarından biriydi.

26 Ekim 2004'te Wendy ve ben yayımcıları, editörleri ve çevirmenleri temsil eden Amerikan kuruluşlarına katılarak New York'taki Federal Mahkeme'de Hazine Bakanlığına dava açtık. Davamız, ambargoya uğrayan ülkelerden "bilgilendirme araçları" ithaline karşı olan mevzuatın Amerikan okuyucularının anayasal haklarına saldırı olduğunu savunuyordu. İfademde yasağı, hem Amerikalıların, çeşitli İranlıların seslerinden ülkem ve insanları hakkında daha fazla fikir sahibi olmaları açısından hem de iki millet arasında daha iyi bir

anlayışın sağlanması açısından kaçırılmış önemli bir fırsat olarak değerlerdirdim.

Bana göre, mevzuat bir yandan da Birleşik Devletler ile İran arasındaki ilişkinin bugüne kadar karmaşık ve işlevsiz yürüdüğünün göstergesiydi. Dürüst bir alışverişin olmayışı iki ülkeye de tehlikeli bir alışkanlık getirmişti. İki ülkenin de modern tarihlerinde benzersiz travmalar geçirmelerine sebep oldu; 1953'te CIA'nin İran'da demokratik hükûmeti devirmesi ve ona gecikmiş bir cevap olarak 1979'da Tahran'da ABD Büyükelçiliği baskını.

Bu endişe verici kayda rağmen beni endişelendiren, iki ülkenin sanki kaderleri sarmalanmamış sanki birbirlerini boğabilirlermiş ve hiç problem hissetmezlermiş gibi davranmaya ısrar etmeleri.

İyisiyle ve kötüsüyle, Birleşik Devletler bugün dünyanın tek süper gücü ve İran da Amerika Birleşik Devletleri çıkarları için son derece önem taşıyan hareketli bir bölgenin en stratejik ülkesi konumunda. Süregelen sıkıntılar az değil; İran'ın etki alanı, Amerika'nın var olan kargaşa ortamına endişeyle liderlik ettiği Irak'ın içine kadar genişlemiş durumda ve Irak Hükûmetinin yeni liderleri İslam Cumhuriyeti'nin çok yakın dostları. Üstelik hükûmetlerinin resmî tutumuna rağmen, İranlı gençler öfkeli Ortadoğu'da bu fikrin son temsilcileri olarak Amerikan yanlısı çizgide duruyorlar. İki ulus stratejik çıkarlar paylaştığının farkında; bu farkındalık Taliban'ın düşüşünden sonra bir bakıma Afganistan'ın geleceğine karar vermek için güçlerini birleştirmelerini sağladı. Fakat reel politikada ideoloji ve karşılıklı şüphe, süregeden çatlakta büyük rol oynuyor. Bu durum fikir alışverişlerini –esas olarak, resmî söylemin ötesinde birbirlerinin kültür ve tutumlarını kavramayı– bu kadar zorunlu kılıyor.

16 Aralık 2004'te, Hazine Bakanlığı ambargolu ülkelerin

çalışmalarının basımındaki kısıtlamaları gözden geçirdi. Gözden geçirmemiş olsaydı federal mahkemenin, bu tutumu anayasaya aykırı bulması olasılığıyla karşı karşıya kalacaktı. İki ay sonra, Birleşmiş Milletler konuşmasında, Başkan Bush, İran halkına "Siz kendi bağımsızlığınızı savundukça, Amerika sizin yanınızdadır." dedi. Başkan'ın bu cümleyi kurduğu sırada İranlıların bu duruşu sergileyen beyanlarını yayımlama hakkının hâlâ tehlikede oluşu hayal etmesi güç bir durum.

İki ülkenin uzun ve zorlu tarihinde Hazine Bakanlığının değişikliği, küçük ve iddiasız bir adım gibi görünebilir. Ama bu adımın sembolik değeri bana cesaret veriyor. Kendi anavatanında yaşayan İranlı bir kadının çabasının, sonunda Amerikan Hükûmetinin uygulamalarından daha adil olmasını sağlayabilmiş olmak dikkate değer değil midir?

Bu benim, zorba İslam Cumhuriyeti'nin söyleminde politik bir gerçek hâline gelmiş olan, Amerika'nın sadece silah gücü dilinden anladığı politikasıyla çelişmemi sağladı. Savaşçılık ve amaç uğruna tehlikeyi göze almak bizi şu anda bulunduğumuz konuma getirdi. Ama hâlâ iki taraf için de köklenmiş alışkanlıklar olarak kalmaktadır. Birbirimizin yerini değiştirmek için politik gelişmeyi kullanarak atılan küçük adımlar, bize kaderlerimizin verimli bir şekilde birleşebileceğini hatırlatır.

Batı, kendi payına, ülke içinde yaşananlara dönük insan hakları raporlarından, nükleer eneji programının içeriğine kadar İran'a diplomatik baskı uygulama seçeneğine sahip. Batı dünyasında kimileri için saklı tutulan bir seçenek olmakla beraber, askerî güçle rejimin değiştirilmesi tehdidi, demokrasi isteklisi İranlıların son yıllarda saraf ettikleri neredeyse tüm çabayı tehlikeye atıyor. Askerî güç tehdidi, sisteme, yasal muhalefete baskı yapma gerekçesi sunuyor ve burada yavaş yavaş şekillenen, henüz olgunlaşmamış sivil toplumu zayıflatıyor. Bu, İranlıların rejime kızgınlıklarını yeniden gözden

geçirmelerine ve savunmacı bir milliyetçilikle gözden düşmüş liderlerine arka çıkmalarına neden oluyor. Askerî güç zoruyla ya da şiddete dayalı ayaklanmaları kışkırtarak İran'a demokrasi getirebileceğini hayal eden Batı'nın bu senaryosundan daha endişe verici bir senaryo, daha tehlikeli bir iç dönüşüm düşünemiyorum.

En önemlisi, Batı, İran'ın insan hakları sicilini gözler önüne serebilir. Çünkü İslami sistem bu tür eleştirilere karşı kendini duyarlı göstermiştir. İslam Cumhuriyeti, uluslararası toplum nezdinde yaptırımlara maruz kalsa da nükleer güç hakkına sıkıca sarılabilir. Ama daha rasyonel siyaset adamları lekeli bir insan hakları sicilini, İran'ın pazarlık gücünü zayıflatan bir zaaf olarak görürler. Eğer iktidardaki mollalar ufukta pazarlıklar sonucu varılan çözüm yerine askerî müdahaleleri uygun görüyorsa, vatandaşlarının haklarını korumak için harekete geçirici hiçbir gerekçe bulamazlar. Dış baskıyı yararlı buluyorum, ama doğru bir şekilde, hedefli ve bir amaç doğrultusunda olmalı. Çünkü sonuçta İran Devrimi kendi muhalefetini üretti; sonunda eğitimli, bilinçli bir kadın ordusu, hakları için harekete geçmiş durumda. Onlara ülkelerini kesintisiz dönüştürme yolunda kendi mücadelelerini verme şansı tanınmalı.

İran'ı barış içinde dönüştürmenin bedeli, uzun zamandır bildiğim fakat bu günlerde daha emin olduğum, en yüce gücü kurban etmek. Benim gibi temsil ettiğim karşı görüşteki insanların bu yolda kaybolacağı basit bir gerçek. Bunu yıllar içinde öldürülen sayısız iş arkadaşlarımızdan ve tanıdıklarımızdan iyi biliyoruz. Hayatıma karşı olan tehditler Nobel Ödülü'nü almamdan sonra arttı ve İran Hükûmeti korunmam için yirmi dört saat koruma atadı. Söylemeye gerek kalmadan bu ayarlama en garip olanı. Tabi ki de devlet sadece beni korumakla ilgilenmiyordu; aynı zamanda hareketlerimi gözlemlemenin yolunu arıyordu, yıllardır telefonum dinlendiği

ve saklayacak bir şeyim olmadığı için bu beni hiç rahatsız etmedi. Bazı zamanlar diğerlerinden daha tehlikelidir; Tahran'daki politik atmosfer o kadar el ile hissedilecek kadar gergin olur ki fısıldayarak konuşuruz, neredeyse havanın kendisinden bile korkarız. Böyle zamanlarda bazı arkadaşlarım ve akrabalarım yurt dışında zaman geçirmemi tavsiye ederler. Yurt dışında ne yararım olur, diye sorarım kendime. İşimin doğası İran'da oynadığım rol, kıtalar arasından sürdürülebilir mi? Tabi ki de hayır. Kendime, kendimin gelmiş geçmiş en büyük korkusunu hatırlatırım; muhaliflerimizi daha güçlü yapan farklı bir gelecek isteyenlerin korkmasının, korkusu.

Fakat bazen duraksadığım ve yavaşlamayı düşündüğüm anlar oldu. Kızlarımın çocukluklarından çok az keyif aldığımı hatırlıyorum. Tabi ki de o öğlen yemeklerini hazırlayarak ve onları okula bırakarak fiziksel olarak oradaydım. Fakat her şeyi –işimi, endişelerimi, benim ve onların sağlıklarını– bir arada tutmak için o kadar konsantre olmuştum ki onların en güzel yıllarının tadını çıkarmayı unuttum. Onların büyüdüğünü ve o anların gittiğini şimdi fark ettiğimden kendim için azıcık yavaşlamayı düşünüyorum. Emekli olmak gibi bir yanılgıya sığındığım yok çünkü bu, İran'ın değiştiğinin ve benim gibi insanların kendi hükûmetlerinden artık korunmaya ihtiyaçları olmadığı anlamına gelir. Eğer hayatımda o gün gelirse arkama yaslanıp gelecek neslin bahçemi nadasa bırakma çabalarını alkışlayacağım. Eğer gelmezse yaptığım gibi İranlı dostlarımın yanımda olmaları umuduyla devam edeceğim.

Bu kitapta naklettiğim, yaşamımı etkilemiş sayısız dava ve olayların anıları, siyasi bir yaşam öyküsü değil. Bazı olayların neden ve nasıl yaşandığının siyasi bir analizini önermeye de kalkışmadım. Anlattığım birçok dava, burada yer verdiğimden çok daha fazla ayrıntıyı hak ediyor. Umarım ileride başka kitaplarımı olayları daha analitik bir perspektiften araştırmaya adayabilirim.

KAPANIŞ

Dünyada yaptığım çeşitli gezilerde ve röportajlarda İran'ın diğer ülkelerin insanları tarafından bilinmediğini fark ettim. Şöyle söylemek gerekirse doğru olmayan yansıtmalar İran'ı olduğundan daha kötü veya daha iyi resmedebilir. Sanki İran bir gecede yaratılmış gibi insanlar genellikle ülkemi yirmi yıllık İslam Cumhuriyeti geçmişiyle değerlendiriyorlar ve eski tarihini unuttular. Kısaca geçmişine bakarak İran'ın bugünü hakkındaki doğruyu ortaya çıkarmak, benim İran Uyanıyor'u yazmamdaki teşvik edici sebeplerimden biriydi. Ülkemdeki bir sürü önemli politik ve sosyal olayları gözlemleme fırsatım oldu. Bu neredeyse hiç gözlemci olmayıp insan haklarını savunma alanında aktif olmuş ve politik bir partinin üyesi hiç olmamış birinin bakış açısının İran'da gerçekten neler olduğuna ışık tutabileceğine inandım. Kitabın basıldığı ülkelerdeki eleştirmenlerin bu çabamın gayet başarılı olduğuna inanmaları beni gerçekten onurlandırdı. Bazı profesörler gelecek yıllarda İran Tarihi ve Kültürü öğrencilerine benim kitabımı önereceklerini bile söylediler.

Bu kitabı yazmamdaki bir diğer amaç da kadınların kendilerine olan inançlarını ve güvenlerini artırmaktı. Ben Orta Doğu'dan gelen orta hâlli bir ailenin kızıyım ve ailemdeki hiçbir üye bu aşamada bana yardımcı olmadı. İslami Cumhuriyet

Devrimi yüzünden çok sevdiğim işimi (avukatlığımı) kaybettim. Bir kocam ve iki kızım var ve Doğulu geleneksel bir kadın gibi eş ve annelik vazifelerimi yerine getiriyorum. Uluslararası bir dil konuşamadım; bu yüzden diğer ülkelerdeki insanlarla geniş çaplı bağlantım yoktu. Ancak, bütün problemlere rağmen ilerlemenin ve kendimi, hemşehrilerimi geliştirmek arzusuyla güçlü bir şekilde motive oldum. Sonunda bütün zorlukların üstesinden geldim ve 2003'te Nobel Barış Ödülü dâhil olmak üzere bir sürü uluslararası ödüle sahip oldum; dünyanın her yerindeki seçkin üniversitelerin doktorlarından yirmi tane onur ödülü aldım; bu kitap on sekiz dilde basıldı ve son zamanlarda adı Onur Birliği Komutanı (Fransa'daki en üst kademeli onur madalyasıdır) madalyasıyla ödüllendirildim.

Evet, bir sürü engelin üstesinden gelmeyi başardım ve her zaman hayal ettiğim statüye sahip oldum. Bu yüzden dünyadaki kadınlar bilmelidirler ki, başarıya giden tek yol engelleri ve zorlukları görmezden gelip zafer için güçlü bir iradeye sahip olmaktır. Çözülemeyecek problem yoktur.

Kitabın ilk çevirisinde şimdi düzeltilen ufak tefek hatalar vardı ve şimdi önünüzde olan kitap tekrar düzeltildi. Kitaba benimle ve ülkemle ilgilendiğiniz için teşekkür etmekten başka ekleyeceğim bir şey yok.

Kitabın ciltli versiyonu basıldıktan, "İran Uyanıyor"u okuduktan sonra İran'ı daha iyi öğrendiklerini söyleyen insanlarla tanıştım. Almanya'da, Fransa'da ve diğer ülkelerdeki yayımcılar, iznimle başlığı değiştirdiler çünkü kitabın sadece benim hikâyem olmadığını ve İran'ı da tanıttığını söylediler. Onlar için Benim İran'ım daha iyi bir başlıktı.

Bu kitap tabi ki İranlı olmayanları da ilgilendirir fakat aynı zamanda uzun yıllar boyunca İran dışında yaşamış olan İranlı çoğunluğu da ilgilendirir. Daha genç kuşak için özellikle davetkâr. Özellikle İran dışında yaşayan İranlılar, ülkeden

uzakta oldukları zamanda gerçekleşen olayların farkında değillerdi. İran Hükûmetinin yürürlüğe koyduğu aşırı sansür, İranlıların ve dünyadaki diğerlerinin İran'da neler olup bittiğini öğrenmek için dışarıya bakmasını gerektirdi. Bu uğurda gayret gösterdiğime memnunum.

TEŞEKKÜRLER

Öncelikle ABDOL-KARIM LAHIJI'ye uzun yıllar süren rehberliği için teşekkür etmek istiyorum. Güvenilir arkadaşım Muhammad Sahimi'ye tüm tavsiyeleri ve İran dışındaki çabalarım sırasında bana bilgeliğiyle yol gösterdiği için en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Dostluğu ve danışmanlığı için Mansour Farhang'a minnettarım. Philip Lacovara'nın yasal takımı; Anthony Diana, Mayer'den Ryan Farley ve Brown, Rowe ve Maw; ABD Hazine Bakanlığına karşı olan davamızda cömert ve karşılıksız savunmalarıyla bu kitabın hayata geçmesine büyük katkıda bulundular. Temsilcim Wendy Strothman ve Strothman Ajans'tan iş arkadaşı Dan O'Connell'a, bu kitabın Amerika'da basılması konusunda bana yol gösterdikleri için teşekkür ediyorum. Random House'da David Ebershoff bir masalcının yeteneğiyle ve bir tarihçinin duyarlılığıyla bu kitabın editörlüğünü üstlendi. Onun bu hikâyeyi Amerikan okuyucusu için hayata geçirme azmi benim için büyük bir ilham kaynağı olmuştur. Son olarak, yardımcı yazarım, engin yeteneğini bitmek bilmeyen ve yoğun bir tempoda geçen günler ve saatler boyunca kitabın son hâlini elde etmek adına katkıda bulunan Azadeh Moaveni'ye karşı olan derin minnettarlığımı ifade edecek kelimeleri bulamıyorum.

2003 Nobel Barış Ödülü sahibi Şirin Ebadi, dünyanın önde gelen insan hakları aktivistlerinden biridir. Dünya çapında verdiği konferansların yanı sıra, hâlen Tahran'da bir avukat olarak çalışmaktadır. Bu, onun Batı okuyucuları için yazdığı ilk kitabıdır.

Azadeh Moaveni, *Ruj Cihadı: Amerika'da Büyüyen Bir İranlı ve İran'da Büyüyen Bir Amerikalının Biyografisi* adlı kitabın yazarıdır. İslami İlişkiler Muhabiri olarak *Los Angeles Times* ve *Times* dergilerine yazılar yazmıştır. Kuzey Kaliforniya'da büyümüştür ve Tahran'da yaşamını sürdürmektedir.

"Yalnız ve cesur bir savaşın dikkat çeken hikâyesi... 'İran Uyanıyor', polisiye bir roman gibi akıp giderken; Ebadi'nin aile yaşamını her günkü gibi yürütme çabasıyla dram dozu da artıyor."
- The Washington Post Book World

Washington Post Book World tarafından "Yılın En İyi Kitabı" seçilen bu unutulmaz biyografide, Şirin Ebadi, tarihin dönüm noktalarından birinde kadının duruşuna şahitlik ediyor. Ebadi bize kariyerini ve özel yaşamını; inancını, deneyimlerini aktarıyor. İsyankâr seslerin bastırıldığı ya da acımasızca susturulduğu bir ülkede, isyankâr bir ses olup geleneksel hayatını sürdürme çabasını aktarıyor.

Ebadi kitabında, 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrim'e kadar olan Tahran'daki genç kızlığını, eğitimini ve genç yaşta elde edip İran'ın en başarılı kadın hukukçusu olarak sürdürdüğü profesyonel yaşamını bizlere anlatıyor. Ebadi'nin hikâyesini okurken sadık bir kız evlat, anne ve eş olduğunu görüyoruz. Ebadi de her kadın gibi; ancak o hapsedilmeye, taciz ve suikast girişimlerine karşı, kızları ve gelecek nesiller adına daha iyi bir İran için cesaretle göğüs germiş bir kadın aynı zamanda. Cesareti ve sadece kendini düşünmeyerek verdiği bu savaş, bugün onun ulusal bir kahraman ve her ne olursa olsun İran'ın kaderini değiştirmede anahtar rol üstlenmiş biri olarak anılmasını sağlıyor.

"Kesinlikle okunması gereken bir kitap...
Belki de bu yıl okuyabileceğiniz en önemli kitap."
- Seattle Post- Intelligencer

"Karmaşanın içinde inanan, tek bir sesin ne kadar yükseğe çıkabileceğinin göstergesi olan âdeta kutsal bir kitap...
Bu kitap okunmayı hak ediyor."
- Nation

ISBN 978-975-6178-51-5

www.hemenkitap.com